

*У цьому, 2013 році, ювілейному
для Василя Назаровича Каразіна,
я вирішила створити
його психологічний портрет
в стилі пуантилізму.
Складаючи крапочками його постать,
підходячи до неї
дотично і опосередковано,
я описала його велику родину,
його пращурів і нащадків,
епітафію на нього,
пам'ятник Каразіну в Харкові
та проаналізувала
деякі його вислови.*

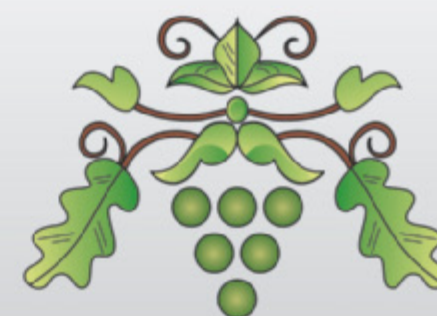
ОСНОВА.КАРАЗІНИ

ЛАРИСА ДЕШКО

ОСНОВА
КАРАЗІНИ

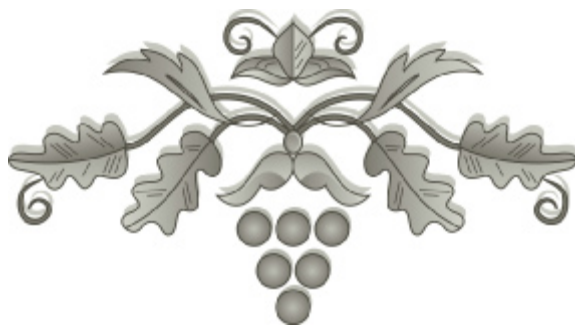

ЛАРИСА ДЕШКО

ОГНОРЯ КАРЯЗИНИ

Збірка статей

КИЇВ

Видавець Андрощук П.С.
2014

ББК 63.3(4УКО) 5-8
УДК 94(477)(09)
Д11

Дешко Лариса Олегівна. **Основа. Каразіни: збірка статей / передмова М. Краси́ков.** — Київ: видавець Андрощук П.С., 2014. — 176 с., 207 ілюстр.

У книжці зібрано статті про В. Н. Каразіна та його родину. Вперше опубліковано понад 100 старовинних світлин з архівів родин Каразіних, Геращенко, Дешків, Панасюків, Коровиченків.

Адресовано краєзнавцям, некропологам, збирачам родоводів, мистецтвознавцям, музеєзнавцям та культурологам — усім, хто цікавиться історією України та Росії.

Передмова канд. філол. наук, письменника Михайла Краси́кова.

This book includes articles about V.N. Karazin and his family. It also has more than 100 old photographs that are first published from family archives of Karazin, Geraschenko, Panasyuk, Korovichenko.

The book will be useful to ethnographers, genealogists, art historians, museologists, and those who study culture and necropolis, as well as those who are interested in history of Ukraine and Russian Empire.

ISBN 978-966-2092-14-01

© Дешко Л. О. Офіційна публікація. Відтворення будь-яким способом без письмової згоди автора заборонено, 2014.
© Обкладинка Гордієнко О.В., оригінал-макет, 2014.
© Видавець Андрощук П.С., оригінал-макет, 2014.

КАРАЗІНСЬКА АТЛАНТИДА

Є книги, які з'являються у світ Божий не тому, що цього хочуть їх автори чи видавці, а тому, що не з'явитися вони не можуть. Існує якась загадкова Сила, що ніби виштовхує їх із надр Небуття, долаючи все: авторську невпевненість, технічні проблеми, фінансову скруту.

Збірка, яку Ви тримаєте у руках, – саме з таких книг, **обов'язковість** появи яких здається такою ж безсумнівною і природною, як тепла злива травневим ранком.

Книга має надзвичайно містку назву: «Основа. Каразіни». Саме так у середині ХІХ століття українські патріоти назвали свій журнал, плекаючи надію *на його основі* розвивати справжню українську культуру. Пригадаємо, що *основою* називають пряжу для ткання полотна, зняту з *оснівниці* – спеціального пристрою, на якому снують пряжу. Харків'яни, дивлячись на обкладинку цього видання, згадають псевдонім Квітки або сучасну залізничну станцію *Основу*. Однак у людей, яким хоч трохи відома історія роду Каразіних, виникне у першу чергу асоціація з *Основинцями* – тепер частиною Краснокутська, а колись – маєтком, подарованим Назарію Олександровичу Каразіну царицею за неабиякі військові подвиги. Саме тут, ніби виконуючи заповіт Вольтера «Треба вирощувати свій сад!», Іван Назарович та Іван Іванович Каразіни створили не тільки експериментальну ділянку з акліматизації південних рослин («Акклиматизационный сад Каразиных», як він називався), а й романтичний парк, що й досі вабить численних відвідувачів незвичайною флорою та мальовничим рельєфом. І книга «Основа. Каразіни» – це не монографія і не збірка спогадів, а **книга-парк** з різноманітними куртинами, таємничими алеями, загадовими гротами, затишними альтанками, дзвінкими струмочками, чистими джерельцями і мініатюрними озерами; вона набриднути не може, бо змінюється щомиті та «бере у полон» духовною красою людей, про яких йдеться.

«Полотно» книги «тчеться» з різнобарвних ниток, іноді зовсім несподіваних кольорів, однак ми ніде не знайдемо трафаретного чи кітчевого візерунка: словесна «тканина» міцна, вибаглива і яскрава.

Своєрідна сага Лариси Дешко має більше значення, ніж просто чудово ілюстрована старовинними світлинами (більшість з яких тут, до речі, друкується вперше) оповідь (з масою зворушливих деталей, щемних подробиць, майже фантастичних сюжетних ліній) про великий і прекрасний рід, який багато дав Україні й Росії. Ця книга змушує замислитися над *основною буття* людини у світі. Вона мимоволі вчить самовідданості, відповідальності, чесності, порядності, працелюбності, вчить бути **громадянином** – у старому, майже забутому сенсі.

Лариса Дешко, нащадок славного роду, цією книгою не тільки виконала місію родинного Нестора-літописця, піднявши з глибин минулого Каразінську Атлантиду, але й дала взірець суто каразінської «творчої поведінки» (М. Бахтін), яку ми простежуємо абсолютно у всіх членів цієї родини протягом майже трьох століть: **упертість у добрих намірах та справах і, як наслідок, – здатність зробити незрівнянно більше, ніж від тебе очікують друзі та вороги.**

Безперечно, ця «Основа. Каразіни» може стати надійною підвалиною для духовного зростання не одного покоління наших співвітчизників.

*Михайло Красиков,
кандидат філологічних наук, письменник,
почесний член Всеукраїнської спілки краєзнавців*

ПЕРЕДМОВА

Вже понад 20 років я збираю історію свого роду. Роблю це з радістю, здається, самі Небесні Сили помагають мені. Вони посилають людей, створюють обставини, а іноді й підганяють, не даючи спокою. Потрібна інформація стікається до мене, немовби сама собою, через різних людей: киян, харків'ян, одеситів, москвичів, петербуржців, краснокутців та земляків Василя Назаровича з села Кручик.

У 2013 році, ювілейному для Василя Назаровича Каразіна, я вирішила створити його психологічний портрет у стилі пуантилізму. Складаючи крапочками його постать, підходячи до неї дотично і опосередковано, я описала його велику родину, його пращурів і нащадків, епітафію на нього, пам'ятник Каразіну в Харкові та проаналізувала деякі його вислови.

У моїй книзі міститься те, що ніколи не друкувалося: старовинні, столітньої давнини світлини Краснокутського Каразінського помістя і Парку, людей, які жили на хуторі Основинці понад сто років тому, старовинне креслення Каразінської каплиці в Миколаєві, де похований Василь Назарович, проекти пам'ятника Каразіну в Харкові, родинні оповідки, легенди, перекази, прислів'я, невідомі малюнки художника Миколи Миколайовича Каразіна.

Моя робота не була б такою повною і насиченою, якби не допомога моїх співавторів, які написали статті до книги. Це співробітники Миколаївського обласного краєзнавчого музею О. В. Пономарьова та І. В. Гаврилов, мистецтвознавець Н. О. Усенко та зав. довідково-бібліографічним відділом Харківської музично-театральної бібліотеки Т. Б. Бахмет, кандидат історичних наук, краєзнавець О. В. Дьякова, моя тьотя М. О. Геращенко та її доня Л. О. Каразіна, Т. К. Попова. Мені також допомагали член Асоціації союзу архітекторів, головний архітектор ТОВ «Інститут Харківпроект» І. М. Лаврентьєв, директор ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна І. К. Журавльова та її заступниця В. Г. Махонько. Мене консулювали вихованець і викладач ХНУ ім. В. Н. Каразіна, науковець, драматург, ав-

тор багатьох наукових студій і художніх творів В. О. Чугуй. А також кандидат сільськогосподарських наук, академік Української міжнародної академії оригінальних ідей М. Г. Курдюк із Тростянця. Мені допомагали розшукувати старовинні фота і альбоми харків'яни: завідувач кафедри реставрації творів мистецтва Харківської академії дизайну та мистецтв А. О. Долуда та директор музею історії ХНУ ім. В. Н. Каразіна І. В. Калініченко, історик і фотограф В. А. Оглоблін, професор Ф. С. Рофе-Бекетов (онук відомого архітектора) та жителька Краснокутська З. П. Шевякова і її сестра І. П. Попова з Києва. Мене морально весь час підтримують родина В. О. Кібкалів із Краснокутська, редактор Харківської правозахисної групи О. Ю. Багалій, директор Краснокутського будинку культури М. М. Пазич та співробітниця Краснокутської дослідної станції садівництва Л. Ф. Шевченко. Дякую за надані матеріали директору Національного музею історії України С. М. Чайковському, директору Харківського художнього музею В. В. Мизгіній та заввідділом цього музею О. Й. Денисенко, директору Одеської обласної філармонії заслуженому працівнику культури Г. Б. Зіцер та головному адміністратору цієї установи Л. І. Аксьоновій, а також директору Меморіального музею Марії Заньковецької у Києві Н. Г. Бабанській за надані матеріали. Не можу не відмітити тих, хто збирає, зберігає і поширює інформацію про Каразіних на Харківщині. Це головний бібліограф ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, заслужений краєзнавець Н. М. Березюк, кандидат філологічних наук, письменник М. М. Красиков, головний редактор Харківського обласного державного радіо І. Д. Мироненко, доктор історичних наук М. Г. Станчев, кандидат біологічних наук В. М. Грамма, вчителька В. І. Костюк з Богодухова, директор Кручанської сільської школи Т. М. Костира, Л. П. Аріпова з Москви, землячка Василя Назаровича А. М. Бойко. Мені важко було б без моїх вірних друзів: О. А. Узбек, М. М. Біляшівського, Л. С. Благовіщенської з Черкас і родини Литвинових із Харкова. Дякую моїй родині за повсякденну допомогу, моральну та матеріальну підтримку моїх проєктів.

* * * * *

Моя книга могла б не побачити світ, якби не фінансова підтримка визначного діяча руху елліністів України, кавалера ордена Святого митрополита Ігнатія, засновника і почесного голови Харківського міського товариства греків «Геліос», мецената і натхненника багатьох культурних грецьких проєктів в Україні і Росії Ніни Костянтинівни Артеменко.

Ця книга видана на кошти **Ніни Костянтинівни Артеменко** та родини Дешків.

«Эх, старина, старина! Что за радость, что за разгулье падет на сердце, когда услышишь про то, что давно-давно, и года ему и месяца нет, деялось на свете! А как еще впутается какой-нибудь родич, дед или прадед, ну, тогда и рукой махни ..., если не чудится, что вот-вот сам это делаешь, как будто залез в прадедовскую душу или прадедовская душа шалит в тебе...».

Гоголь. «Пропавшая грамота»

Розділ 1.

*Присвячую
Олексієві Івановичу Рубану
та жителям хутора Основинці,
які врятували
мою бабусю Лідію Борисівну
та прабабусю Олену Олександрівну
Каразіних у 1919 році.*

ОСНОВА

Мене виховували дві бабусі: селянка та дворянка. Втім сільська бабуся Софія Микитівна Панасюк (1898 – 1986) мала непогану освіту. Вона закінчила Балтську гімназію та вчилася кілька років на Вищих жіночих курсах у Києві, які оплатили її брати. Ми жили з нею разом, вона розмовляла зі мною українською і, так би мовити, передала мені українське світосприйняття. Маю від неї колекцію прислів'їв, уживаючи які, згадую моє добре Сонечко. Вона постійно розповідала мені про свою родину. Знала я про її тата, маму, про 12 бабусиних братів, про їх сад, город, про корів. Бабин брат Проша був вояком армії УНР, Никон – комуністом-революціонером, Костянтин був механіком Київського телеграфу, були серед братів учителі, офіцери, які воювали у I Світовій війні. Бабусин батько Микита ходив пішки до Єрусалима, хотів стати монахом, але ігумен монастиря повелів йому повернутися на Батьківщину, жити світським життям і одружитися. Він же напророкував Микиті велику родину. Так воно і вийшло.

З дворянкою бабусею Лідією Борисівною Каразіною (1902-1971) ми бачились на свята (а жили ми усі в Києві). І часу для спілкування нам було відпущено 20 років. Ця бабуся, яку я теж дуже любила, читала мені «Кентервільського привида» Оскара Уайльда та «Айвенго» Вальтера Скотта, водила до художнього музею; ми разом розглядали зоряне небо, відшукуючи сузір'я Кассіопеї, Великої та Малої Ведмедиць, вона вчила мене милуватися краєвидами. Своєму синові Олегу, моєму татові, на день народження вона дарувала фрукти. Ми ішли на Бессарабський ринок і вибирали там найкращі груші, яблука, сливи, виноград. Бабуся красиво укладала їх в спеціально вирізану картонну коробку, яку прикрашала саморобним паперовим мереживом.

Софія Микитівна Панасюк із своєю матір'ю, Іриною Львівною, 1915 р.

Але вона ні слова не говорила про своїх батьків, про родину, про хутір Основинці, де минуло її дитинство, — ніяких розповідей про дореволюційне життя. Тільки іноді вона могла прохопитися словами, що шкільна форма в її гімназії була блакитного кольору, що вона дівчинкою вчилася у Франції, де дітям давали на свята пити розведене вино. А якось я почула, як вона вільно розмовляє французькою, до того ж досконало знала і англійську. Фрагменти почутого і побаченого в родині настільки контрастували з подачами матеріалів у школі (1960-ті роки в Союзі), з нудними і нужденними коричневими формами, з нездарними уроками англійської мови і виховними годинами, що у моєї дитячій підсвідомості утворились пустоти, завихрення і підводні течії запитань. Я не могла їх навіть сформулювати, не те, щоби знайти на них відповіді.

Минуло багато років, вже після со-рока я збрала докупи і осмислила усе, почуте від бабусі, тата, тьоті Ірини та дядька Остапа, і поступово спливали з підсвідомості чіткі запитання. Тоді ж знайшлися і прості відповіді на них.

Чому бабуся Ліда не розповідала про своє минуле? Бо прізвище її було Каразіна, воно було занесене до книги Дворянського родоводу, а народилася вона в Харкові. За це прізвище СРСР не дозволила їй вчитися в заснованому її ж двоюрідним прадідом Василем Назаровичем Каразіним (1773–1842) Харківському університеті. До того ж бабусин тато Борис Іванович Каразін (1874–1922?) був членом Державної думи Російської імперії, її дідусь Іван Іванович Каразін (1834–1903) та прадід Іван Назарович (1780–1836) Каразіни — відомі на весь світ ботаніки, які викохали на своєму хуторі Основинці дивовижний сад, що так і називався до 1920-х років: «Основинський акліматизаційний сад Івана Назаровича та Івана Івановича Каразіних». І були ці Каразіни поміщики, яких влада СРСР заповзяливо і методично винищувала.

Їх арештували в Основинському маєтку десь у 1919 році. Моїй бабусі Ліді тоді було 17 років, а її мамі, дружині Бориса Івановича Каразіна, Олені Олександрівні (1871–1947), відповідно 48. «Чекісти в чорних шкіряних куртках» (так завжди описував їх тато) вели моїх вулицею, скоріше за все, на вірну смерть. Тоді могла б скінчитись історія нашого роду і мене ніколи не було б на світі, але стало-

Лідія Борисівна Каразіна з чоловіком Аркадієм Тимофійовичем Геращенко та внучкою Ларисою, 1956 р.

Лідія Борисівна Каразіна займалася балетом. Харків, 1911 р.

ся не так. В Основинцях взагалі дуже багато чого складається не так, як описували комуністи. Там жило п'ять поколінь Каразіних, і всіх їх відповідно шанувало та цінувало не одне покоління місцевих жителів. Коли селяни (у когось із них ще Олена Олександрівна хрестила дитину) побачили, що чекісти ведуть Каразіних, вони відбили жінок у «чорношкіряних» бандитів. Намагаючись відтворити цю драматичну сцену, я розмірковую: «А, можливо, селяни просто *випросили* своїх поміщиць, *домовилися* з чекістами, *заплатили* їм, щоби ті відпустили полонених?». Ні, усі четверо родичів, кому бабуся Ліда розповідала про свій арешт, запам'ятали її слово: «відбили». Що може стояти за цим конкретним виразом у такому контексті? Можливо, він описує громаду селян, озброєних, згуртованих і дуже рішучо налаштованих, які не побоялись протистояти чекістам, поставивши під загрозу власне життя. Якими були аргументи селян, вже ніхто не скаже. Знаю лише, що мою бабусю і її маму переховав у себе Каразінський лісник Олексій Іванович Рубан (1860–1933), він же допоміг їм непомітно втекти і дав гроші на дорогу. Олексій Іванович і потім опікувався моїми рідними. Поки вони мешкали в Харкові, він привозив їм харчі. Це йому та невідомим мені мешканцям хутора Основинці, які врятували життя моїм бабусі Ліді та прабабусі Олені Олександрівні, присвячую я цю книгу. Чомусь у школі нам розказували про ненависть між селянами та поміщиками, наводячи приклади з оповідання Тургенєва «Муму», п'єси Островського «Гроза»; та і у Шевченка є картини... А от у нашій родині складалося по-іншому.

Олену Олександрівну невдовзі знову заарештували, уже в Харкові. Провини її були такі: вона походила з аристократичної родини, була донькою генерал-майора Олександра Коровиченка, закінчила з відзнакою Київський інститут шляхетних дівчат. Її рідний брат, Павло Олександрович Коровиченко (1876 – 1919), до перевороту 1917 року був військовим юристом за освітою і адвокатом, соратником Керенського, генеральним комісаром Тимчасового уряду у Туркестанському краю та командуючим військами Туркестанського військового округу. У моєї тьоті Ірини досі зберігається невеличке червоно-коричневе яшмове яєчко, яким христосувався останній імператор Росії Микола II з комендантом Олександрівського палацу в Царському селі полковником Коровиченком, який за наказом Тимчасового уряду охороняв царську родину.

Павла Коровиченка закололи багнетами в 1919 солдати революції в Туркестані, а його сестру Олену, мою прабабцю, збиралися закатувати в Харківській в'язниці. Її доні Ліді дали побачення, щоб вона попрощалася з мамою перед стратою... Але ті пекельні плани не здійснились: вночі Біла армія захопила місто і звільнила в'язнів. Важко уявити, як вижила моя бабуся Ліда в ті жахливі роки. Щоб яось існувати, вона деякий час працювала в місті Чугуєві, що недалеко від Харкова, вчила червоних командирів грамоті...

Десь у 1920-му році бабуся Ліда побралася з Аркадієм Тимофійовичем Герашенком (1895 – 1986), моїм дідом, разом вони прийняли єдиноправильне, адекватне і доленосне рішення: перебраться до Узбекистану, в глухий кишлак Чувалачі, де ніхто не знає ні про Харківський університет, ні про Основинці, ні про їхнє дворянське походження. Корисним було те, що Аркадій у дитинстві жив із батьками в Ташкенті, володів узбецькою мовою (читав і писав), до того ж був дужий, працьовитий,

*Вдова генерал-майора Олександра Коровиченка
Олена Йосипівна з дітьми: Оленою (в центрі) та
Павлом, 1886 р.*

Павло Олександрович Коровиченко, 1912 р.

витривалий та рішучий. Аркадій бере в оренду закинутий сад, для його поливки прокопує арики, облаштовує фермерське господарство, купує два трактори «Fordzon» (деякі гроші вони, напевне, змогли вивезти з України). У нього є коні, корови і т.п. Молоко, сметану, сир та інші продукти із своєї ферми він продає на базарі. Кілька узбеків йому допомагають. За два роки сад дає небувалий урожай, тоді влада «розкуркулює» родину: забирає сад, вимагає виплатити колосальні податки і здати весь реманент. Тоді Аркадій, щоб врятувати хоч щось, розширює гусениці трактора і вивозить з Чуvalачей родину і майно обхідним шляхом через болото. По дорозі один трактор затонув. Вони поселяються в Ферганській долині, в містечку Ош. Аркадій працює водієм, розвозить бензин у віддалені кишлаки, а також вантажі через Памір; бабуся веде господарство. В Узбекистані у мого діда Аркадія та бабусі Ліди народилося троє дітей: у 1925 році – мій тато Олег, їхній первісток; у 1932 – Ірина; у 1939 – Остап. Там вони прожили майже 20 років. Мій батько Олег ходив до узбецької школи, в родині дуже поважали узбеків, які відповідали їм взаємністю. 1940 року родина перебирається в Україну. В анкетах дід уже пише про себе: «тракторист». В Україні він усе життя пропрацював водієм автомобіля швидкої допомоги, а бабуся – секретарем-друкаркою. Така собі середня родина. Тільки у бабусі за плечима були найкращі гімназії Харкова, Петербурга та Франції, а дід закінчив два курси Варшавського університету (юридичний факультет), знав іноземні мови: німецьку, англійську, польську, узбецьку та арабську. Дуже любив читати, пам'ятаю його з газетою в руках. Вирізки з «Правди», що збирав дід, і досі лежать у мене в гаражі, там зібрано доповіді Вишинського, ідеолога Сталінських репресій. Коментарів до цих статей дід не робив.

Чи хотілось їм хоч колись розповісти онукам про свою молодість, про своє зовсім інше життя? Думаю, що так, але небезпеку подібної інформації при Світах дід із бабусею засвоїли добре і надовго. Нагадаю казочку про дівчину, якій наказали прийти до пана «не голій і не вдягненій, не босій і не взутій, з подарунком і без нього», то вона вдягла на плечі рибальську сітку, на одну ногу черевик, а птаха, що принесла з собою, випустила. Моя бабуся Ліда вчинила подібно до героїні казки: про Каразіних у родині говорили, але те, що я могла почути, було не зовсім зрозумі-

ле, щоб дитина не побігла одразу ж до школи переповідати родинні історії вчителям, сусідам чи друзям. Але все-таки щось із розказаного і почутого залишилось у моїй підсвідомості. Хоча тоді, маючу, я не знала значення слів «університет», «засновник», «винахідник», але запам'яталася атмосфера, що панувала при цих розмовах: гордість без хизування, відчуття власної гідності, радість за талант рідної близької людини, за масштабність його вчинків та альтруїзм. Своім прізвищем бабуся дуже пишалась і не приховувала цього, а вимовляючи слово «Основинці», наче світилася, та і слово те було якесь світле, святе, чисте і щасливе.

Цей красивий куточок України я побачила вперше 1991, коли ми з моїм петербурзьким дядьком Святославом Каразіним поїхали на землю наших спільних пращурів. Пам'ятаю, як ми стояли утрюх: Слава, моя маленька доня Тетяна і я в приймальній директора Краснокутської станції садівництва Віктора Олексійовича Кібкала і хвилювались. З чого почати розповідь? Міг же директор сказати улюблену

*Алея
Каразіньського
Парку, 2013 р.*

КАРАЗІНІАНА

КАРАЗІНІАНА

*Ялинова алея
Каразінського
Парку, 2013 р.*

тезу мого начальника: «Ну то й що?» Але пан Віктор виявився людиною дуже доброзичливою, симпатичною і чарівною. Дізнавшись, хто ми, щиро привітав нас і повів показувати парк та його околиці.

Там був цегляний завод Каразіних, а тут – черепичний. Місцеві мешканці, дякуючи нашій родині, мали роботу на цегляному та черепичному заводах, працювали в парку, саду, господарстві. Каразіни купували гарні саджанці плодових та декоративних дерев і кущів, вели велику роботу по їх акліматизації, а потім розповсюджували їх по всій окрузі. Недалеко від свого маєтку Каразіни утворили «експериментальний хутір»; будинки, що там знаходились, були побудовані з цегли та черепиці власного виробництва. Ті будинки мої предки будували з метою реклами продукції своїх заводів і дарували деяким неможливім родинам місцевих жителів, щоби привичаїти їх до черепиці, бо до неї селяни тоді ще ставились із недовірою.

...Усі заводи мого прадіда зруйнував у 1919 комітет неможлих (Комнезам).

Біля входу до Каразінського Парку, 2013 р.

Каразінський Парк взимку, 1905 р.

Стіни цегляного заводу розібрали на цеглу, трубу не могли розібрати, так знайшлися умільці: обіклали її багаттям та поливали водою, доки не потріскалась і не розвалилась...

Аж ось Віктор Олексійович веде нас до парку, який має статус парка-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення і називається Краснокутський дендропарк.

Парку, дорогий, рідний Парку! Я закохалася в тебе, як тільки побачила! Ось, де жила моя бабуся Ліда в дитинстві, цими стежками ходили її маленькі ніжки. Як описати тебе, красеню? Твої два чудові ставки, як очі, дивляться в небо. Як гарні твої клени, туї, сосни та трьохсотлітні дуби! Як дивовижно розкривається тут простір! В Парку немає ніяких зайвих прикрас, все виконано в англійському стилі, тут відчуваєш себе у храмі; це не тільки місце для розваг та відпочинку, а лабораторія вчених, місце дослідів та тривалої повсякденної праці, де легко думати і молитовно звертатися до Творця...

Тут же поховані засновники парку, його невидимі охоронці – Іван Назарович та Іван Іванович Каразіни. Свого часу над могилою Івана Івановича стояв мармуровий обеліск і круглий годинник – символ безкінечності. Який вигляд мала могила Івана Назаровича – невідомо, надгробки були знищені в 30-і роки минулого століття. Але на цій благодатній землі історія знову розгорнулася якось не так. 1977 року співробітники Краснокутської дослідної станції садівництва з ініціативи її директора Віктора Олексійовича Кібкала вшанували пам'ять засновників Парку і побудували нові надгробки над похованнями Каразіних, зібравши на це власні гроші. Нічого подібного в Україні на той час я не спостерігала.

Віктор Олексійович, який був присутній при обстеженні могил Каразіних у 1977 році, розповів мені, який вигляд мала підземна їх частина. Поховання Івана Назаровича виконано у вигляді колодязя, викладеного цеглою, в якому на глибині 2, 2–2, 5 м знаходяться дві ніші, у лівій, у дубовій домовині, покритій за козацьким звичаєм китайкою, покоїться його прах. Поховання Івана Івановича має подібний вигляд, воно було пограбоване, домовина розбита, з мундира Івана Івановича були зрізані гудзики, але прах його залишився неушкодженим. Перед встановленням пам'ятників обидва поховання були накриті чималими бетонними плитами. Пам'ятники вийшли чудові, і нам, нащадкам Каразіних, не соромно стояти коло них, бо тут відчувається стиль, гармонія та любов майстрів до природи і шанобливе ставлення до творців Парку. Я сердечно вдячна усім, хто брав участь у благородній справі відновлення пам'ятників, і усім, хто дбав і піклується про Парк сьогодні.

Після зустрічі з Парком у мені багато чого змінилось. Я почала збирати родинну історію, розмірковувати та аналізувати те, що бачила і чула в родині. З часом я розгадала, чому моя бабуся Ліда дарувала своєму синові фрукти: вона любила ними милуватися, бо виросла в родині ботаніків та садівників Каразіних, де на цьому розумілися! Тепер я теж дарую моїм донечкам фрукти, як колись моя бабуся. Роблю це, коли їду до них у гості, а особливо на Різдво, на гарне родинне свято, на честь Святої Родини, в пам'ять про тебе, бабусю, про твоїх дідів-ботаніків, про їхній Сад та Парк. Хочеться навчити моїх дітей милуватись світом та досконалістю плодів Господніх, як цього колись навчала мене ти: елегантно, ненав'язливо та шляхетно.

Пам'ятаю, в кімнаті бабусі Ліди висіла репродукція картини Крамського, де зображена дівчина в білому вбранні, що сидить вночі коло ставка. Напевне, дивлячись на неї, бабуся згадувала ставок в своєму Основинському Парку.

СТАРОВИННИЙ АЛЬБОМ

Перед тобою, дорогий читачу, фотографії з Каразінського старовинного альбому 1908-1913 років, в якому сфокусовано єдність трьох категорій: часу, простору та дії. Цей альбом бабуся зберігала усе своє життя, возила з собою такими далекими і небезпечними маршрутами: Краснокутськ – Харків (1919) – кишлак Чувалачі в Узбекистані (1919-1927) – містечко Ош під Ташкентом (1927-1940) – Гостомель під Києвом (1940-1941). Окупацію альбом пережив у Києві, тоді моїх рідних кілька разів виганяли з міста, а ще вони переїжджали з одної квартири в іншу.

Альбом розповідає про життя мешканців хутора Основинці. На світлинах ми бачимо і членів родини Каразіних, і селян, які працювали в них у господарстві: на

КАРАЗІНІАНА

Маленька Ліда на доріжці Парку, 1908 р.

Лідія Каразіна з членами родини та бонною в Парку, 1910-1913 рр.

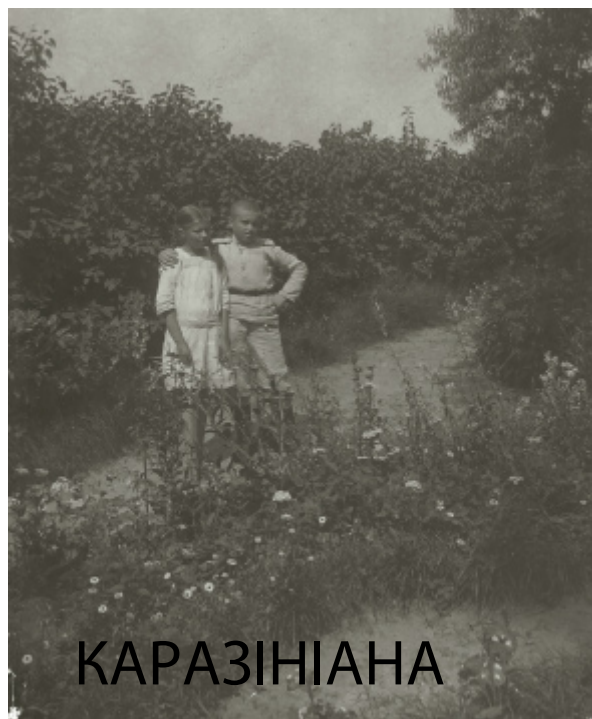

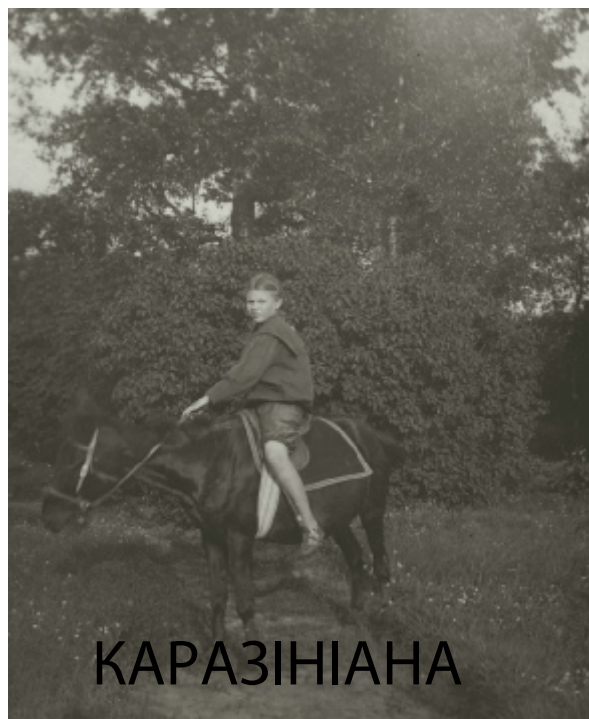
Лідія Каразіна з членами родини в Парку, 1910-1913 рр.

Олена Іванівна Каразіна (з пуделем) і членами родини в Парку біля схилів, укріплених кладкою, 1913 р.

Ліда з двоюрідним братом Вадимом, 1912 р.

Ліда-вершниця.

*Юлія Іванівна (ліворуч),
Олена Олександрівна,
Борис Іванович (з вусами),
Олена Іванівна Каразіни
в Парку, 1903 р.*

КАРАЗІНІАНА

КАРАЗІНІАНА

*Лідія
з двоюрідним
братом
Вадимом, 1912 р.*

Маленька Лідія в саду, 1908 р.

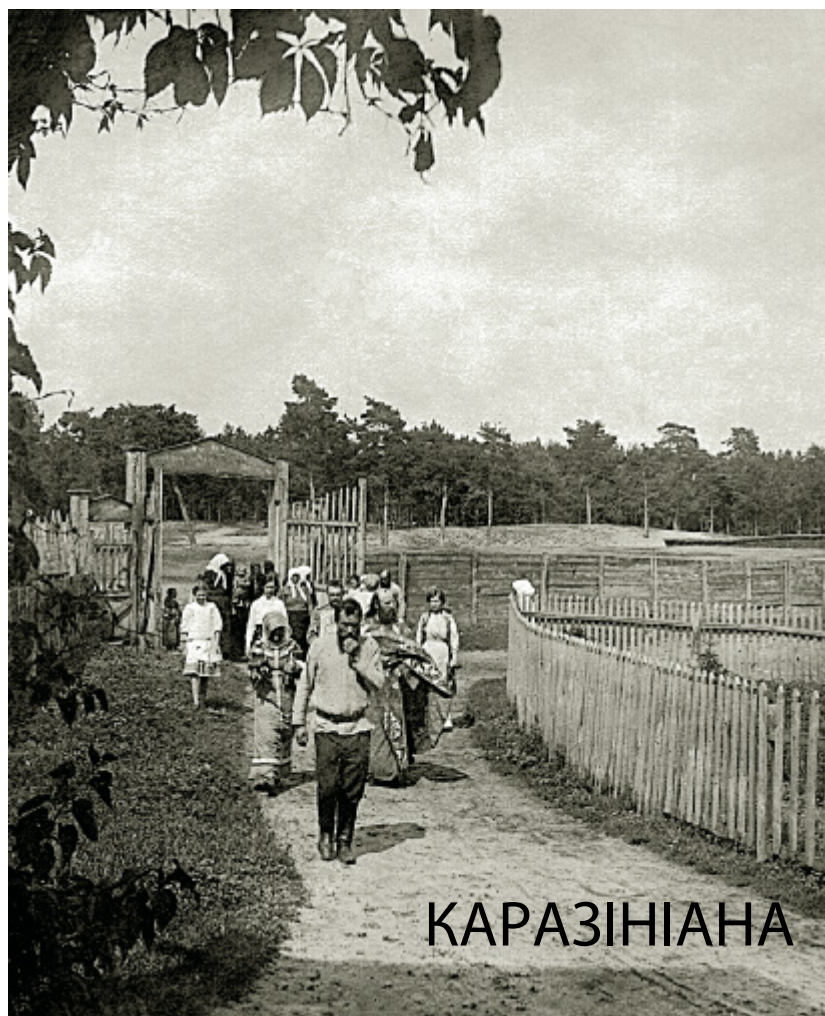

*Лідія
коло будинку
Каразіних
в Основинцях,
1910 р.*

Вуїзд, 1910 р.

Візит священика, 1903 р.

*Околиці хутора Основинці,
1905 р.*

КАРАЗІНІАНА

*Вхід до печер
Петропавлівського
монастиря в Казанському
Парку, 1905 р.*

*Клумба в Казанському
Парку, 1913 р.*

КАРАЗІНІАНА

Ліда з вихователькою-англійкою, 1908 р.

*Каразінський сад,
на стовбурах дерев видно
пастки для шкідників,
1912 р.*

КАРАЗІНІАНА

КАРАЗІНІАНА

Ставок в Парку, 1910 р.

*Маленька Ліда з нянею
на ганку каразінського
будинку, 1905 р.*

Могила Івана Івановича в 1904 р.

Острів у Парку, оточений струмками, де велись роботи по акліматизації рослин, 1905 р.

КАРАЗІНІАНА

Жінки залишаються жінками, де б вони не були. Борис Іванович сказав, що буде їх фотографувати, то вони заходилися чепуритися. А свинкам і поросяткам того не треба, вони і так красиві, 1910 р.

КАРАЗІНІАНА

Ліда Каразіна коло гарбузів, 1907 р.

КАРАЗІНІАНА

Борис Каразін на капустяному полі, 1909 р.

*Найстаріше
дерево-абориген,
воно росло в балиці
ще до заснування Парку,
1902 р.*

Діти хутора Основинці, 1906 р.

КАРАЗІНІАНА

Парова машина приводить в рух конвеєр, що подає сіно при скиртуванні, 1013 р.

КАРАЗІНІАНА

Парову машину пересувають волами, 1913 р.

КАРАЗІНІАНА

Робота парової машини на скиртуванні, 1913 р.

*Сім пар волів
тягнуть
парову машину,
1913 р.*

КАРАЗІНІАНА

Череда корів заходить на каразінське обійстя, 1913 р.

Виробництво крохмалю в барабані, 1913 р.

КАРАЗІНІАНА

Ліда коло корови, 1913 р.

КАРАЗІНІАНА

Робітник коло бичка, 1913 р.

КАРАЗІНІАНА

З надоями, 1913 р.

КАРАЗІНІАНА

Коло криниці, 1913 р.

Селяни хутора Основинці, які працювали в господарстві Каразіних, 1913 р.

полі, коло корів, свиней, на обмолоті зерна, на скиртуванні. Думаю, що автором цих світлин є Борис Іванович Каразін, мій прадід, власник маєтку, і ось чому: фотограф не був професіоналом, але мав доволі часу, щоб вибрати цікаві сценки та краєвиди, у нього був смак і вишуканий стиль, він умів милуватися природою та красою праці людини, а крім того, в його роботах відчувається любов та повага до тих, кого він фотографує. Таку ж пошану до людей праці я помічала й у свого діда Аркадія та батька, Олега Геращенко.

...Ось вони стоять переді мною, селяни хутора Основинці, дорослі та діти, я розглядаю їхні гарні, спокійні обличчя, що з почуттям власної гідності та приязні дивляться на мене. Так колись вони дивились на того, хто їх фотографував та розмовляв з ними...

Можливо, це хтось із Вас, добродію, врятував мою бабусю Ліду під час великої трагедії?

1997 р.

П'ЯТЬ ПОКОЛІНЬ КАРАЗІНИХ

Ми біля брами Краснокутського дендропарку. Перед нами — пам'ятка садово-паркової архітектури, заснована ще у XVIII сторіччі. Це — один з найстаріших парків України. Перші дерева на непридатних до ефективного землеробства схилах балки були посаджені Каразіними ще в 1793 році. Про цей храм природи з надзвичайною енергетикою, про його історію, ландшафти та рослини написано чимало, я ж розповім про людей, які створили цей Парк.

До трагічних подій 1917 року він мав назву «Основинський акліматизаційний сад Івана Назаровича та Івана Івановича Каразіних», і це було справедливо. Бо саме вони, батько і син Каразіни усе життя тут працювали. Своїм натхненням, закоханістю в природу та любов'ю до рідного краю, стремлінням до гармонії та невгамовним бажанням прикрасити світ вони створили дивовижну оазу. За Каразіних Парк був одним з найвідоміших парків Російської імперії.

Тут, на хуторі Основинці жило п'ять поколінь Каразіних. У них простежується незмінна єдність роду, альтруїзм, любов до України, причетність до науки і культури, відданість справі життя.

БАТЬКО

Полковник **Назар Олександрович Каразін** (1731 — 1783) був учасником російсько-турецької війни 1768 — 1774 рр., військовим інженером, розвідником. Досконало володів багатьма іноземними мовами, зокрема грецькою та турецькою. Перед війною за наказом імператриці Катерини II він подорожував землями Туреччини. Перевдягався то монахом, то збирачем пожертв. Назар зняв і передав через зв'язкових до Росії плани турецьких фортець: Кагул, Варна, Ізмаїл, Адріанополь. Там потрапив до турецького полону, але втік і вивів до Росії підрозділ арнаутів (албанців), які його охороняли. В нагороду за свої ратні заслуги він отримав землі в Слобідсько-Українській губернії (село Кручик та хутір Основинці). Проживши недовге життя, він залишив по собі добру пам'ять, побудувавши в Кручику кам'яну церкву, яку освятили ув 1774 році на честь Воздвиження Чесного Життєдайного Хреста Господнього. З дружиною Варварою Яківною вони дали життя двом синам.

МАТИ

Дружина Назара Каразіна, **Варвара Яківна**, походила зі старовинних козацьких родів Ковалівських і Магденків. Вона була яскравою особистістю, людиною освіченою і благочестивою. Щира дружба пов'язувала її з великим українським філософом Григорієм Савичем Сковородою (1722 — 1794). Зазвичай він уникав жіночого товариства, а от з Варварою Яківною любив спілкуватись. Григорій Савич гостював

у подружжя Каразіних в Кручику, де брав участь у вихованні дітей. Приходив він і в Паніванівку, (маєток другого чоловіка Варвари Яківни, Андрія Івановича Ковалівського). Саме в родині Варвари Яківни в Паніванівці Сковорода, оточений теплом, повагою і любов'ю, скінчив свій земний шлях. Ковалівські поховали філософа в своєму парку, і до кінця життя вони та їх діти опікувалися могилою українського мислителя. Можливо, саме завдяки їх старанням і збереглася до наших днів ця національна святиня.

ІВАН НАЗАРОВИЧ КАРАЗІН

Ім'я молодшого сина Варвари Яківни і Назара Олександровича Івана Назаровича увійшло в історію природоохоронної справи, екології та акліматизації рослин. Він відомий, як засновник Парку і великого саду.

Подорожуючи країнами Європи та Північної Америки, Іван Назарович вивчав досвід із інтродукції рослин та зібрав за власні кошти унікальну, як на той час, колекцію лісових, декоративних, плодових та ягідних культур, що вже в 1832 році налічувала 202 види. Іван Назарович проводив велику дослідну роботу, пов'язану з їх натуралізацією на непридатних для сільського господарства землях. Особлива увага приділялась хвойним деревам, насіння яких він отримував завдяки допомозі професора Харківського університету барона М. Біберштейна. У 1897 рік Іван Іванович Каразін так писав про свого батька: «В останньому двадцятиріччі минулого століття І.Н. Каразін був першим в краю раціональним садоводом та акліматизатором. Часто подорожуючи по Європі, він, звичайно, з великими труднощами в той час, вивозив звідти багато нових рослин і висаджував їх в своєму маєтку Основинці..., звідки вони розходились по цілому краю. Вік був неспекулятивний, неторговий, і починання батька було лише аматорською справою... За свої труди він був нагороджений міністерством великою іменною золотою медаллю».

Василь Назарович Каразін часто допомагав своєму молодшому брату Івану Назаровичу. Із свого боку Іван Назарович підтримував зусилля брата у створенні Харківського університету. Одними з перших брати Каразіни внесли в комітет правління у справах Харківського університету 1 000 карбованців (не вказуючи, хто скільки!). Іван Назарович був активним членом створеного братом Філотехнічного товариства, яке запроваджувало новітні технології в сільське господарство. У звіті цього товариства за 1811 р. була відзначена діяльність Івана Назаровича по інтродукції та акліматизації хвойних дерев, привезених із Паризького ботанічного саду. В цьому ж звіті позитивну оцінку отримала його робота як хіміка-технолога у створенні українських вин і наливков.

Василь Назарович, працюючи над створенням ботанічного саду при Харківському університеті, виписував із-за кордону рідкісні породи дерев і кущів. Деякі з цих рослин він дарував брату для Основинців, іноді сам і садив їх. Маючи кожний свою улюблену справу, брати глибоко відчували своє покликання і сприймали свої таланти, як доручення Всевишнього.

25 травня 1803 р. на честь дозволу його імп. Величності Олександра І про прийняття «пожертвованих харьковцями сумм на открытие Харьковского университета»

Іван Назарович Каразін

І. Н. Каразін посадив у саду свого маєтку канадську тополь, яка носила назву «ровесниця Харківського університета».

За труди по збагаченню флори рідного краю цінними в господарському та декоративному відношенні рослинами Петербурзьке Імператорське Товариство по заохоченню лісового господарства нагородило І.Н. Каразіна Золотою медаллю.

Про авторитет поміщика І. Н. Каразіна свідчить його громадська робота: в 1805 році він обіймав посаду земського справника в Богодухівському повіті, з 1818 по 1820 рік він обирався Богодухівським повітовим предводителем дворянства. У 1823–1826 рр. Іван Назарович – виконувач справ губернського предводителя дворянства Слобідсько-Української губернії. З січня 1826 по травень 1826 був повітовим предводителем дворянства Богодухівського повіту. За свою працю Іван Назарович був відзначений Золотою іменною медаллю Міністерства державного майна та орденом Анни III-го ступеня.

Останні роки свого життя Іван Назарович присвятив благородній справі – степовому лісонасадженню. Ось що він писав про себе: «Намерение мое – ежегодно продолжать древесные посевы до разведения мною нужного по количеству земли леса, разумеется, по способу, который окажется лучшим для степных мест или пересаживать туда (на поля) деревья из разводимой мною школы». Відомо, що в Констянтиноградському повіті Полтавської губернії Іван Назарович купив у 1833 році 2 тисячі десятин землі, на 5 десятинах яких посадив ліс.

ІВАН ІВАНОВИЧ КАРАЗІН

Іван Іванович Каразін з дружиною Лідією Миколаївною 1874 р.

Василь Назарович Каразін. Гравюра на дереві Л. Серякова (1875 року) з мініатюри Дешатобура (1803 року).

Благородну справу Івана Назаровича Каразіна продовжив його син Іван Іванович. Народився він за два роки до смерті батька. Роки сирітства, навчання у приватних пансіонах Харкова сформували риси його характеру, головною з яких була цілеспрямованість і усвідомлення сенсу свого життя. Закінчивши Харківський університет, відставний штаб-ротмістр Іван Іванович, для якого військова служба не стала покликанням, повертається у батьківські Основинці. Тут, у занедбаному за часи опікунства господарстві та в Парку, закладеному батьком, Каразін розпочинає відновлювальні роботи. За сорокарічний період діяльності він розширив плодовий сад батька більше, ніж удвічі, довівши його площу разом із шкілками і розсадником до 20 десятин, а акліматизаційний сад з 16 десятин – до 42 десятин. Він зробив сад науковим центром із селекції та акліматизації деревних та чагарникових порід. Іван Іванович увів у культуру Слобідської України багато нових для краю рослин. Ним було вперше акліматизовано більше 50 видів рослин, що збагатили флору України. Се-

ред них такі цікаві як гінкго дволопатевий, айлант найвищий, бундук канадський, червоний клен, гледичія, шовковиця, платан західний, тополі канадська та бальзамічна, сосна Веймутова, гльоди, кизил, обліпиха, дика маслина, що є кормовою базою для птахів та бджолиних. У 1895 р. розсадники І. І. Каразіна дали близько 100 тисяч саджанців дикої маслини. Іван Іванович один із перших в Україні при розмноженні хвойних порід застосував щеплення голубої і сріблястої форм ялини колючої.

І. І. Каразін створив прекрасний розсадник плодових, ягідних та декоративних культур, причому вирощував саджанці також для селянських садиб і продавав за доступною ціною, а то і роздавав безкоштовно, чим заслужив собі велику повагу земляків. Тож не випадково і сьогодні Краснокутщина є центром садівництва на Харківщині. Свій узагальнений досвід про особливості акліматизації рослин в умовах Краснокутщини І. І. Каразін виклав у доповіді на урочистому зібранні Московського Товариства акліматизації у 1891 р. За цю роботу Товариство присудило йому велику Золоту медаль. Такої ж нагороди удостоїло його і Французьке Товариство акліматизації.

У 1896 р. у Харкові було створено Південноросійське товариство акліматизації. Серед його членів було багато професорів Харківського університету, відомих діячів культури, землевласників (А. М. Краснов, О. Ф. Брандт, П. І. Степанов, О. М. Бекетов, В. Я. Данилевський, Х. Д. Алчевська, П. І. Харитоненко та інші). 26 січня 1897 р. І. І. Каразіна було обрано почесним членом цього товариства.

Він брав участь у численних виставках як на Слобожанщині, так і за кордоном. Уяви собі, дорогий читачу, казковий букет. Ось як описав свій витвір сам Іван Іванович: «На Всеросійську сільськогосподарську виставку в м. Харкові [1887 р.] я подав великий букет із нарізаних гілок з листям, плодами та насінням акліматизованих рослин. У ньому були платан із насінням, айва з плодами, солодкий мигдаль із дозрілими плодами, солодкий каштан із недорозвинутим плодом, *Bignonia catalpa* зі стручками, гледичія зі стручками, залізне дерево з ягодами, вишня-магалебка з плодами, гілки американських каштанів із дозрілими плодами, декілька видів глоду з плодами, яблуня виноградна Каразінська, що виведена із насіння і знаменита своїм постійним та багатим урожаєм, жовта слива, що виведена із насіння, дуже смачна і придатна для будь-якого господарчого вжитку з плодом, один вид цвічки (чорного абрикоса) з плодами, які використовуються як чорнослив, і багато іншого, що було в той рік з плодами і насінням. Весь букет було обвито гілками з дозрілими гронами винограду білого і чорного шасла».

За надані ним експонати Каразін був нагороджений срібною медаллю. Нагороду отримала і його дружина Лідія Миколаївна — за технологію виготовлення сухого варення із слив (за допомогою сушарки фірми «Рейнольдс») та варення з чорної (гіркої) черешні.

Оргкомітет першої Південноросійської виставки садівництва і рослинництва, організованої у 1900 р., високо оцінив 100-річне існування та надзвичайні заслуги акліматизаційного саду Каразіних. Його голова професор М. І. Кічунов писав про І. І. Каразіна та його сад таке: «Експонент володіє чудовим і у своєму роді єдиним в імперії акліматизаційним садом при хуторі Основинці». Тоді Івану Івановичу була

Іван Іванович Каразін в Парку, 1893 р.

присуджена перша премія – Почесний приз міста Харкова – срібний кубок на срібному підносі з надписом: «За представленные экспонаты и за выдающиеся заслуги по акклиматизации растений». Плоди Каразінського саду експонувались також на осінньому конкурсі плодів Європи у Парижі.

Не менш корисною і цікавою була громадська діяльність Іван Івановича на користь рідної Богодухівщини.

У вересні 1865 р. на зборах Богодухівського земства він обирається головою управи. Під керівництвом Івана Івановича управа енергійно взялась до роботи. Нею було складено багато проектів: про устрій лікарняної частини, про народну освіту, про дорожні і поштові повинності у повіті. На жаль, ці проекти так і залишилися не втіленими в життя.

Невдачі не зупинили богодухівського поміщика. Людина ідеї і передовий господар, Іван Іванович більше 30 років переймався проблемою захисту сільського населення від пожеж. Жахливі картини пожежі у с. Писарівка, свідком якої він був, а також у Малинівці, де від пожежі згоріло 1000 критих соломою хат, розуміння цього лиха як справи державної спонукало його ініціювати заміну соломи черепицею. Він звертається до Богодухівського земства з пропозицією будівництва черепичних заводів у повіті, але не знаходить підтримки. Тоді Каразін ретельно вивчає іноземний досвід і будує за свій кошт завод французької черепиці, знайшовши необхідну глину поблизу Основинців. Місцеві селяни ставилися до черепиці дуже стримано, вони боялися важкого в порівнянні з соломою матеріалу на даху. Щоби зламати цей стереотип, Іван Іванович будує «експериментальний хутір» з будинками, виконаними з власної цегли та черепиці, і дарує їх кільком молодим незаможним родинам. У грудні 1900 р. він виступає на зборах Харківського губернського земства з промовою щодо доцільності будівництва черепичних заводів у губернії.

І. І. Каразін користувався великим авторитетом серед земляків. Людина безперечної чесності, він довгий час був гласним Харківського губернського земства, богодухівським суддею. Тричі обирався членом Харківського відділення державного дворянського земельного банку.

Спогади про Івана Івановича залишив його друг і соратник, відомий російський прокурор і громадський діяч Анатолій Федорович Коні (1844 – 1927): «Среди богодуховских судей был один, теплые воспоминания о котором живут в моей душе. Иван Иванович Каразин, племянник знаменитого основателя Харьковского университета, соединил в себе с любящей простотой русского сердца чрезвычайно редкую у нас на стойчивость в преследовании своих целей и упорство в труде. Целями его были добро родной земли. Под его красивой, мужественной наружностью и мягким, связанным с незлобивым юмором обращением, скрывались черты настоящего пионера цивилизации. Кто видел этот сад, где были акклиматизированы разнообразнейшие и редкие растения, этот прекрасный оазис среди степей – и кто вспомнил при этом, что все это дело самоотверженного и бескорыстного труда одного человека, тот не мог не поклониться почтенному старцу, в глазах которого светился огонь молодой энергии...».

І. І. Каразін помер 13 вересня 1903 р. Поховано його поруч з батьком. Над його могилою сумно схилила свої темні гілки сторічна ялина, що пам'ятала молодість засновника університету – Василя Назаровича Каразіна. Текст епітафії на Івана Івано-

Могила Івана Івановича Каразіна у Парку, 1912 р.

вича написав Анатолій Федорович Коні. Цей витвір мистецтва заслуговує на уважне прочитання. Ось він:

*«Здесь нет оград и вычурных крестов
Полно все величавой простотою,
И прах детей, и прах отцов
С любовью взят родной землею.
Чудесный сад шумит кругом,
Вещая непрерывность жизни,
И смерть является лишь сном
Средь дорогой для нас отчизны».*

В епітафії згадано про батька і сина, але замість переліку їхніх чеснот тут описано найважливіше та найголовніше в їхньому житті — Парк, як часточка безкінечної та безперервної Природи. Втім, одна Каразінська риса все ж відображена: це любов до Батьківщини, про неї сказано двічі: «родная земля» та «дорогая отчизна». Я дуже вдячна автору епітафії за її зміст, а за вираз «полно все величавой простотою» — особливо, бо це точно і недвозначно зафіксована концепція Парку, з якою я повністю згодна.

Післяреволюційні десятиліття були періодом поступової руйнації Краснокутського дендропарку. Місце поховань Івана Назаровича та Івана Івановича в 30-х роках було зруйновано, пам'ятники знищено. Нищівне колесо революційних перетворень не зупинилось перед пам'ятками минулого. Цегельний завод розібрали на цеглу. У 1921 р. на засіданні волосної економради було прийнято рішення про ліквідацію колишнього маєтку Каразіних у Красному Куті і перевезення залишків будівель для устаткування агрохімічного пункту... Цим же рішенням залишки знищеного цегляного та черепичного заводів Каразіних було вирішено «употребить на устройство в Красном Куте каланчи, пожарных сараев, бани и прочее».

Поступово зникали сліди рукотворної діяльності Каразіних на Слобожанщині. Залишався лише їх сад та Парк.

Тільки наприкінці 60-х років минулого століття у Краснокутському дендропарку почалися широкомасштабні відновлювальні роботи. На базі каразінського саду виник Краснокутський науково-дослідний центр садівництва Інституту садівництва Української академії аграрних наук. Унікальний пам'ятник садово-паркового мистецтва став лабораторією, у якій проводяться дослідження, що мають наукове і господарське значення. Над могилами Каразіних у 1977 році були встановлені нові пам'ятники. Проекти для них виконала архітектор Анна Юріївна Клейн. Барельєфний портрет Івана Назаровича виконав скульптор Гольдрін Борис Семенович, а Івана Івановича — скульптор Корольков Борис Полікарпович. Після пруйнування барельєфів вандалами у 2012 році портрет Івана Назаровича виконав скульптор Іллічов Олександр Миколайович, а портрет Івана Івановича відлив за старою формою, яка, на щастя, збереглася. Пам'ятники, що знаходяться в Парку, дуже гарні, і нам, нащадкам Каразіних, не соромно стояти коло них, бо тут відчувається стиль, гармонія та любов майстрів до природи і шанобливе ставлення до творців цієї дивовижної оази. Я сердечно вдячна усім, хто брав участь у благородній справі відновлення пам'ятників, і усім, хто дбав і піклується про Парк сьогодні.

Нащадки Івана Івановича Каразіна біля його могили в Парку, 1990 р.

БОРИС ІВАНОВИЧ КАРАЗІН*Олена Василівна Дьякова*

Якщо говорити про рід Каразіних, то можна побачити такі спільні риси, як висока освіченість і відданість Батьківщині.

Цим відзначається і один із представників цього роду – Борис Іванович Каразін. Про його долю сьогодні можна зустріти уривчасті відомості, але і вони свідчать про неординарність цієї людини.

Борис Іванович – онук Івана Назаровича, рідного брата засновника Харківського університету Василя Назаровича Каразіна. Ця гілка роду знаходиться у тіні свого родича, проте і її представники зробили багато доброго для Слобожанщини і Російської імперії взагалі.

Іван Назарович та його син Іван Іванович – відомі акліматизатори багатьох рослин у лісостеповій зоні України. І.Н. Каразін заклав один із чудових дендропарків на Краснокутщині. А його син продовжив батьківську справу, розширивши і збагативши новими рослинами парк.

Утім діти Івана Івановича (а їх було семеро) [2, с. 30-32] «відійшли» від справи предків і обрали свій життєвий шлях. Хоча, вивчаючи біографію Б.І. Каразіна, можна сказати, що історія Російської імперії дуже вплинула на їх долю. І все ж таки на схилі життя вона змусила його повернутися до справи діда і батька.

Борис Іванович Каразін – первісток у родині Івана Івановича та Лідії Миколаївни. Він з'явився на світ у 1874 р. у Краснокутську [2, с. 30]. Утім з дитинства жив на вул. Садовій, № 4 у Харкові [1, стб. 341 (І-я паг)]. Тут він закінчив 2-гу гімназію та фізико-математичний факультет університету [2, с. 30].

Отримавши освіту, Борис Іванович у 1899 – 1901 рр. був чиновником Міністерства фінансів, але потім звільнився і присвятив себе громадській роботі.

Можливо, на самому початку ХХ ст. він допомагав батькові. Адже саме у цей час з'являються публікації, що це підтверджують. Відомо, що І.І. Каразін наприкінці життя захопився виготовленням черепиці. Земляки не розуміли його захоплення. Хоча використання цього матеріалу допомогло б захистити населення від пожеж, від яких потерпали тисячі людей у Харківській губернії. У 1901 р. у газеті «Южный край» була надрукована стаття «К вопросу о черепице» [5, с. 131]. Наступного року в «Южно-Русской сельскохозяйственной газете» побачили світ замітки Бориса Івановича. Перша була присвячена необхідності кредитування покупки цегли для димоходів, а друга – сільськогосподарським новинам, прогнозам на врожай, цінам на картоплю [5, с. 131; 7, с. 118].

У цей же період відбуваються важливі події в особистому житті Бориса Івановича. Він одружується з Оленою Олександрівною, а у 1902 р. у них народилась донька Лідія¹ [2, с. 30].

13 вересня 1903 р. у сім'ї Каразіних сталася сумна подія – помер Іван Іванович. 9 грудня 1904 р. згідно із заповітом батька Борис Іванович став власником дворового помістя, розташованого по вул. Садовій² № 4. Володіння складалося з 2-поверхового кам'яного будинку з підвалом, 1-поверхового будинку із флігелем, кам'яного і дерев'яного сараїв [6, с. 10].

Сім'я Каразіних опинилась у надзвичайному середовищі: багатьом мешканцям вул. Садової початку ХХ ст. присвячені статті і навіть книги. Згадуючи усіх сусідів, хотілося б назвати лише одного – Степана Гавриловича Сурукчі, що мешкав у будинку № 5. У нього часто гостювали відомі співаки Ф.І. Шаляпін та О.М. Вертинський. Це була гостинна сім'я, і за спогадами Юлії Леонідівни Булаховської, доньки відомого академіка, тут було «шумно, затишно і весело» [3, с. 74].

Початок ХХ століття у Російській імперії відзначився важливими подіями: економічна криза 1903 р., революція 1905-1907 рр., проведення реформ П.А. Столипіним, серед яких найбільш вагомою була аграрна, Перша світова війна і, нарешті, революція та громадянська війна 1917-1921 рр.

Природно, що усі ці події не обходять Каразіних. Після смерті батька Борис

¹ Примітка. За даними А.Ф. Парамонова донька народилась у 1904 р. [8, с. 118].

² Зараз – вул. Чубаря.

Іванович активно займається громадською діяльністю. З 1901 по 1905 р. він — помічник голови дворянства Харківського повіту, а у 1905 — 1908 р. — член губернського земства. Також до 1917 р. він був гласним Харківського губернського і Богодухівського повітового земств. Почесним мировим суддею [11, с. 366]. У 1909 р. він стає колезьким радником [9, с. 277]. Також Борис Іванович стає засновником і головою губернської земської каси дрібного кредиту [11, с. 366]. Цю посаду він займав у 1913 р. [4, стб. 42 (I-а паг.)]. Цього ж року виходить його книжка під назвою «Об организации земскими кассами хлебной торговли», що говорить про його причетність до проведення столипінської аграрної реформи.

Про повагу місцевої аристократії до Б.І. Каразіна говорить той факт, що у 1912 р. його обирають депутатом IV Державної Думи [11, с. 366] від загального складу виборщиків губернського виборчого зібрання [12, с. 278]. У Думі Борис Іванович входив до складу думської групи Союзу 17 жовтня [12, с. 279]. Під час Першої світової війни Каразіна обрали членом особливої наради по продовольчій справі у 1916 р. і головою комісії по заходах до припинення ненормального подорожчання предметів першої необхідності, що діяла у 1916-1917 рр. [12, с. 278-279]. На жаль, брак літератури з діяльності дореволюційного російського парламенту у Харкові не дає можливості автору більш детально висвітлити цю тему. Однак сам перелік посад, які обіймав Б.І. Каразін напередодні буремних революційних подій 1917 — 1921 рр. говорить про те, що йому була небайдужа доля його держави.

У деяких публікаціях [2, с. 30; 10, с. 110] зазначається, що довгий час Б.І. Каразін служив у посольстві Росії в Болгарії. Однак коли він поступив на цю службу, яку посаду займав і скільки років перебував у Болгарії, автори не указують. Ймовірно, ця інформація надана нащадками Бориса Івановича.

У 1917 р., можливо, сталися зміни в особистому житті Б.І. Каразіна. 7 травня ц.р. була затверджена купча на будинок по вул. Садовій № 4. Його господаркою стала Олена Олександрівна — дружина Бориса Івановича [6, с. 10]. Донька Лідія переїхала до родинного маєтку — хутору Основинці, що на Краснокутчині.

Під час революції 1917 р. Борис Іванович підтримував російських дворян, що об'єдналися у так званий білий рух для боротьби із більшовиками.

Вісім листів, адресованих доньці Лідії, розповідають про життя у ці карколомні для Російської імперії роки одного із вірних синів Вітчизни [8].

Листи пошкоджені, частина тексту втрачена. Втім за їх змістом можна прослідкувати, чим займався Борис Іванович у цей неоднозначний період.

У першому листі, датованому 19 березня 1919 р., він пише, що знаходиться з середини січні ц.р. в Одесі і збирається їхати до Юго-Славії, Чорногорії, Боснії та Австрії для виконання різних справ. У другому листі від 10 липня ц.р. доповідає доньці, що за три місяці він відвідав Константинополь, Принцеві острови, Балканські країни, Болгарію. Деяку ясність щодо намірів закордонної поїздки проливає третій лист. Б.І. Каразін пише, що він входить до складу російської делегації, яка ставить

за мету слов'янське об'єднання. Разом з ним до делегації входили депутати IV Державної Думи О.О. Бобринський, Ф.І. Родічев, М.В. Челноков і по два представники від А.І. Денікіна і товариства Слов'янської взаємності [8].

15 листопада 1919 р. лист Лідії був відправлений із Ростова, тобто Борис Іванович повернувся у Росію. Та незабаром він знову виїхав на Балкани, сподіваючись налагодити відносини Росії з Сербією і Болгарією.

Останні два листи, що зберігають нащадки, датуються 1922 р. З них зрозуміло, що Борис Іванович оселився за кордоном. За розповідями правнучки Лариси Олегівни Дешко, він жив у Загребі (Хорватія). У листі від 11 травня Каразін пише, що служить у кооперативі завідувачем торговим відділом. Йому «живеться сносно, получаю шестнадцать соток, и этого на скромную жизнь хватает» [8]. У цей час він веде самотній спосіб життя: хоча харківців живе поруч багато, він з ними майже не спілкується.

Усі листи проникнені тривогою за добробут доньки. Проте в одному із листів, можливо, на питання Лідії щодо вирішення особистих матеріальних проблем, Борис Іванович у 1919 р. написав: «Своими делами, считаю, сейчас заниматься не время, да и бессмысленно. — Средства для жизни, имея голову на плечах, добывать можно взрослому человеку, это и делаю в течение уже года, а когда все переменится, тогда можно будет заняться и своими делами. — Всегда считал, и, думаю, что был прав, что биться головой об стенку бессмысленно, а нужно поступать применительно к обстоятельствам, конечно, базируя свои поступки на строго моральных обоснованиях» [9]. Дані слова яскраво демонструють характер цієї людини. Цими словами хотілося б закінчити статтю про одного із представників визначного роду Каразінних, метою якого було служіння в ім'я процвітання своєї Вітчизни.

2013 р.

*Лідія Борисівна Каразіна зі своїм первістком
Олегом Геращенко, Узбекистан,
кишлак Чувалячі, 1926 р.*

ЛІДІЯ КАРАЗІНА. ЗАМІСТЬ ПІСЛЯМОВИ

Лариса Олегівна Дешко

Волелюбність, демократичність, пошана до людей праці були притаманні усім Каразінім. Вони хрестили дітей своїх односельців, давали гроші на їх навчання, робили подарунки до свят. Їх поважали і любили прості люди: ті, хто жили поряд з ними, і ті, хто працював у їхньому господарстві. Це врятувало нащадків Каразінних у лиху годину. Коли в 1919 році дружину Бориса Івановича, Олену Олександрівну Каразіну та їхню 17-ти річну доню Лідію заарештували чекісти, то мешканці Основинців на чолі з каразінським лісником Олексієм Івановичем Рубаном відбили жінку і дівчину та допомогли їм втекти.

Тоді Каразіни поїхали з Красного кута. Лідія з мамою та чоловіком переховувалися від «уваги» совітської влади в Узбекистані двадцять років. Вони переїхали в Україну перед Другою світовою, але уже ніколи не верталися туди, де залишилася їхня Основа, земля, яку сильно любили усі Каразіни.

2012 р.

ЛИСТИ БОРИСА ІВАНОВИЧА КАРАЗІНА. «ЛЯЛИКА, МИЛАЯ, ЗДРАВСТВУЙ!»

«Листи Бориса Івановича Каразіна. Поводитися обережно». Конверт із цим написом лежав у батьковому столі на стосі чистого паперу. Я його бачила, ще коли була школяркою. З тих пір ми кілька разів переїжджали з квартири на квартиру, але той конверт завжди лежав на тому самому місці. Можливо, батькові було приємно бачити його коло себе чи іноді перечитувати листи. Тепер, коли батько відійшов у вічність, їх зберігаю я. Це – листи Бориса Івановича Каразіна до його доні, Лідії Борисівни Каразіної, моєї бабусі.

Про Бориса Івановича у нас ніколи не згадували, пам'ятаю тільки, що коли тато збирався у відрядження до столиці Хорватії Загреба, бабуся Ліда сказала, що її тато, Борис Іванович, похований в цьому місті. Тьотя Ірина сказала, що після 1915 року Борис Іванович жив за кордоном Росії, окремо від дружини та доні, працював у Російському посольстві в Болгарії. Революцію 1917 року не прийняв, до Радянського Союзу не повернувся.

Усього у мене зберігаються вісім листів, написаних на пожовклих потертих аркушах акуратним почерком. Вони датовані 1919-1922 роками. Пересилати поштою листи з-за кордону в ті роки було небезпечно, їх перевозили посильні. За перевезення одного листа Борис платив 150 рублів і

стільки ж, якщо одержував відповідь. Іноді посильний, привізни листа адресату, рвав його навпіл, показував половинку, за другу вимагав доплати.

Читати і розшифровувати їх мені було нелегко, бо відтоді змінилась орфографія і написання деяких букв, у деяких місцях чорнило вицвіло. Кожен лист починався словами «Лялика, милая, здравствуй!». Я читала це привітання з хвилюванням, неначе це до мене звертався майже через століття Борис Іванович, бо Ляля – це і моє домашнє ім'я. Скільки ж я пережила, доки прочитала все! У листах повторювалося слово «сопунчик», яке походить від дієслова «сопіти», так пестливо називали мою бабусю в дитинстві. Скільки тепла, ніжності, турботи в листах Бо-

Борис Іванович Каразін.

риса! Як зворушливо він писав, що гаманець, який доня йому подарувала, вже зовсім стерся, але він не купує нового. Він передавав доні гроші, ліки, панчохи, носові хусточки, гребінці. Це були досить цінні речі під час розрухи і безладу в Україні. Борис Іванович дуже шкодував, що неможливо надсилати продуктові посилки. Я плакала над долею люблячих батька та доні, розлучених глобальною катастрофою, а вони ще не могли оцінити усього жаху того, що відбувалося!

Моя бабуся Ліда не розлучалася з листами, возила їх з собою, хоча зберігати їх було дуже небезпечно. В сталінські часи закатовували на смерть навіть тих, хто ніколи не листувався з закордоном, а моя бабуся Ліда не тільки отримувала листи, а і відповідала на них своєму батькові, члену Державної Думи Російської імперії. Молодші діти бабусі нічого про ті листи не знали, вона передала їх тільки своєму старшому синові, моєму татові.

Борис Іванович з 1919 по 1922 рік дуже багато подорожував, відвідав такі країни: Туреччину, Болгарію, Сербію, Словачію, Хорватію, Боснію, Герцоговину, Далмацію та Чорногорію. Згадує такі міста: Київ, Харків, Берлін, Ростов, Нахичевань, Одесу, Константинополь, Загреб, Маріцу, Рагузу, Сараєво, Китару, Цетине. Він відвідав, крім того, Принцеві острови, зокрема острів Халкі.

Ось найцікавіші уривки з листів.

Про створення сільгоспокооперативу. «И еще в мае 1917 для меня много вырисовалось и подтвердилось мои февральские предположения, что работают со смыслом, проводя то, что нужно, возможно будет нескоро. Сейчас занят организацией кооператива для устройства грунтовых..... и трудовых с.хозяйственных колоний. Называется Киево – Харьковс. Кооператив. Временно пошел в председатели. Пока кое-что намечается, но практически к делу еще не приступили. – Устав будем регистрировать 20 ноября.». (19 ноября 1919 г.);

Про вивчення обстановки в Європі. «Европейскую Турцию, Болгарию, Сербию, Словакию, Хорватию, Боснию, Герцоговину, часть Далмации и Черногорию обследовал обстоятельно, т. что могу быть недурным справочником по всяким экономическим и политическим вопросам. В Далмации, в Рагузе жил около месяца, что было, действительно, очень хорошо и дешево. В Загребе (Agram), в Хорватии был недели две. Между прочим, оттуда вывез семена огурцов (немножко) ... длиной около метра, бахчевых, невзирая на величину, вкусных». (19 ноября 1919 г.);

Про об'єднання слов'ян. «Третьего дня вернулся из объезда Боснии, Герцоговины, Далмации, Черногории, куда ездил в составе русской делегации, имеющей целью славянское объединение. Состав ее 4 члена Думы: Бобринский, Радичев, Челноков и я, два представителя Деникина и два от общ. Славянской взаимности. – Нас принимали особенно радушно, кормили, поили, везли в специальных вагонах, отводили [комнаты, Л.Д.] у именитых граждан. В Сараево, Китаре, Рагузе, Цетине и везде, куда мы попадали, особенно ярко подчеркивали, что славянство без России существовать не может. Бедная, заброшенная в горах Цетнина с населением 5 000 чел., производит безрадостно-жалкое впечатление. – Нищий народ, живущий на камне, как будто вымирает, вся страна в трауре. Сейчас там идет партизанская борьба между сторонниками короля Николая и объединения с Сербией. Все вооружены, многие дороги непроезжие. Но при внутренних раздорах отношение к России прекрасное. Нам прямо заявляли, что если будут нас грабить, заявите, что вы – русские, и вы будете в безопасности». (2 сентября 1919 г.);

Останній лист був із Німеччини.

«Я служу в кооперативе заведующим торговым отделом, живется сносно, получаю шестнадцать соток, и этого на скромную жизнь хватает». (II-V-22). Berlin Schunckbery, Koziensstr, 31 II «Landkultur».

2013 р.

ЮЛІЯ ІВАНІВНА КАРАЗИНА. РУКОПИСИ НЕ ГОРЯТЬ

Дочку Івана Івановича Каразіна **Юлію Іванівну** (1888 – 1971) я ніколи не бачила.

Але все-таки вона прийшла до мене, матеріалізувавшись через свої рукописи, маленькі шкатулочки, фотографії, розповіді рідних.

Ось що відомо про неї. Народилась на хуторі Основинці. Рано залишила батьків, захопившись революційним рухом. Була членом Соціал-Демократичної, згодом – Комуністичної партії. Щиро вірила в ідею побудови комунізму. Жила і працювала в Москві, викладала французьку мову та географію у школі. Захоплювалася йогою. Гроші, що одержала в спадок від батьків, подарувала художникові Петрову-Водкіну (1878 – 1939), який у радянські часи створював картини, сповнені суворим пафосом революційної боротьби.

Юлія Іванівна так писала про себе: «Я не биолог и не агроном ...оконченные мною два ВУЗа в Москве – педагогического профиля. Участвовала в революционном движении 1905 – 1907 гг., была заключена в тюрьму, находилась под надзором полиции. Порвала с семьей и в деревне не жила после смерти родителей».

Але духовно відірватись від родини з такою потужною енергетикою, як у Каразіних, зректися батьківського саду і того, що створили її предки, Юлія Іванівна не змогла. Все життя вона вивчала та збирала матеріали про своїх видатних родичів. Вона працювала в Московських, Ленінградських, Харківських бібліотеках і музеях. Старанно, красивим почерком конспектувала незчисленні книги з історії, філософії, літератури. Вона вивчала праці, присвячені Каразіним, сама писала статті, їздила в Красний Кут, в батьківський сад, листувалася зі співробітниками Краснокутської дослідної станції садівництва, яка була створена на базі Каразінського саду. Її стаття «Из истории Краснокутского парка на Харьковщине (Б.Основянский акклиматизационный сад Ив.Наз. и Ив.Ив. Каразиных)» була надрукована в науковому журналі «Бюллетень главного ботанического сада» у 1960 р. В 1968 році Юлія Іванівна написала статтю «О судьбе исторического памятника культуры на Харьковщине».

Частину архіву Юлії Іванівни її племінник Ігор Владиславович Каразін передав письменникові Володимиріу Львову, коли той писав роман «Жизнь Каразина». Роман був надрукований в журналі «Нева» в 1978 році. Решту архіву привезла з Москви моя мама, яка ховала Юлію Іванівну в 1971 році. Невідомо, де б опинилися зараз ті рукописи, якби тоді в Москві були інші люди, а так моя мама забрала цілу валізу зі старими паперами до Києва і берегла їх майже 40 років. Це зо два десятки папок вагою близько 7 кг, в яких зібрані газетні вирізки і рукописи тьоті Юлі (вона була тіткою ще моїй бабусі Лідії, але так називали її усі в родині). Папки мають такі назви:

«Из Герцена о мировоззрении Каразина»; «Г. В. Плеханов, т. I, «Литература и эстетика»; «В. Н. Каразин и русская литература 40-х гг. XIX века»; «Энциклопедисты»; «Список исследовательских работ о В. Н. Каразине, его эпоха и влияние Вели-

кой Французської Революції»; «Ш. Монтеск'є. Избранные произведения»; «Выписки из работы Монтеск'є «О духе законов»; «Выписки из Лесного журнала, ч.1, кн.1, сс. 208-209. 1833, СПб»; «Из книги Алексея Новикова «Вперед идущие» 1965»; «Мичурин И.В.»; «Гуманист и просветитель В. Н. Каразин» 23.XII 69»; «Г. В. Плеханов т. I, «Литература и эстетика»; «К биографии В. Н. Каразина»; «Феодализм»; «Социалисты-утописты»; «Томас Мор «Утопия»; «Сравнение взглядов В.Н. с энциклопедистами», сент. 1958 г.» «Об Александре I»; «Из истории французской литературы»; «Из биографии И. А. Крылова»; «Каразин и Ломоносов»; «О Фонвизине, Новикове, Ломоносове из Плеханова»; «О сходстве судеб и деятельности М. В. Ломоносова и В. Н. Каразина»; «Материалы совещания представителей ботанических садов СССР. Бюллетень Главного ботанического сада 1953 г., вып.15»; «Ленин. «Три источника и три составные части марксизма». В папці під назвою: «Отрицательная литература» такі підрозділи: «О библиографии В. Н. Карзина, ХГУ – 1953 г.», «К пропущенному стовосьмидесятилетию со дня рождения Василия Назаровича Каразина»; «О враждебной литературе».

Серед імен згадуються такі: Анрі Вольтер, Жан Делаамбер, Сен Сімон, Дені Дідро, Шарль Луї Монтеск'є, Ч.-Р. Дарвін, Шільдер, Є. В. Тарле, Д. І. Фонвізін, М. В. Ломоносов, Катерина II, Павло I, Олександр I, Олександр II, Олександр III, Микола I, Микола II, В. А. Жуковський, А. Ф. Воєйков, В. Бозанов, О. С. Пушкін, Г. С. Сковорода, Ризький, Ковалевський, Г. В. Плеханов, Добролюбов, Радіщев, Крилов, Ф. Енгельс, М. Тихий, Абрамов, А. Ф. Коні, В. Раєвський, Аксаков, Н. П. Таїров, кн. В'яземський, Олександр Іванович та Микола Іванович Тургенєви, Кульман, В. І. Ленін, М. Г. Курдюк, І. В. Мічурін, М. І. Кічунов, Д. І. Багалій, Т. Г. Шевченко, П. Г. Тичина, М. Стельмах, П. Воронько, О. Гончар, М. Рильський, А. С. Малишко, М. П. Бажан, Д. В. Павличко, А. Й. Кос-Анатольський.

Що можна сказати про людину, яку ніколи не бачила, маючи тільки декілька скупих розповідей родичів? Звернімося до її рукописів. Вони розкажуть про колосальну працелюбність свого автора, упертість, успадковану від родини, здатність аналізувати, високий рівень освіти, любов до України. Коло зацікавлень автора: істо-

КАРАЗІНІАНА

Лідія Миколаївна Каразіна з доньками Юлією (ліворуч) та Оленою. Вони в траурі по Івану Івановичу, 1903 р.

рія, біологія, мистецтво, література, краєзнавство. В записничку знайшла уривок з пісні «Мрія», музику до якої написав О.Сандлер на слова М.Сома:

*Без вітру не родить жито,
Без вітру вода не шумить,
Без мрії не можна жити,
Не можна нікого любити.*

Знайшла аркуш, де Юлія Іванівна записала розповіді жителів Основинців про те, як називались околиці їхнього хутора.

Ось деякі уривки з її записок:

«Нужно думать, что Харьковский университет когда-нибудь займется опубликованием всех работ Каразина и организацией музея, посвященного основателю Харьковского университета и той эпохе. Характерно, что благодаря пренебрежению в Харьковском университете к своему основателю в Историческом музее Харькова на стенде, посвященном [Харьковскому университету, А.Д.] рядом со зданием университета нет ни имени ни портрета Каразина, зато главным лицом показан видный драматический актер Малого театра той же эпохи Щепкин».

Про В.Н.: «Я ставлю своей задачей очистить от грязи светлое имя одного из пламенных борцов, смело шагавших в будущее, исправит историческую ошибку и поставит его на подобающее место среди борцов за светлое будущее Родины».

Про «Библиографию В. Н. Каразина», изданную ХГУ в 1953 г.: «Не предпослано никакой критической оценки, имеющейся о нем многочисленной литературы. Царствует все тот же алфавитный порядок без выделения эпох, исторических дат, борьбы разных течений и мнений. Выделена только литература советского и дореволюционного периода. Нет ссылки на труды Шиндлера «История царствования Александра I», 4-й том, где упоминается Каразин; нет указаний на исследования проф. М. Н. Гернет «История царской тюрьмы» т. I. Москва; не указан Н. Тихий, Воейков, Кульман; нет ссылок на отзыв о Каразине Белинского, Чернышевского, некоторых декабристов, Н. И. Тургенева».

«План статьи о Радищеве:

1. Сравнить биографические даты как современников Радищева и В. Н. Каразина;
2. Об их взаимоотношениях;
3. Сравнить их мировоззрения;
4. Ошибки библиографов».

«Литературное окружение В. Н. Каразина. Его современники. Необходимо осветить состояние литературы и разных течений в ней той же эпохи, чтобы верно понять, кем был В. Н. Каразин, его взгляды, и с кем ему приходилось бороться. Его современники. (В. Н. Каразин 1773 – 1842):

Белинский В. Г. (1811 – 1848); Герцен А. И. (1812 – 1870); Гнедич Н. И. (1784 – 1833);

Гоголь Н. В. (1809 – 1852); Драгомыжский А.С. (1813 – 1869); Державин Г. Р. (1743 – 1816); Дени Дидро (1713 – 1784); Достоевский Ф. М. (1821 – 1881)».

«Проработать отношение В. Н. Каразина к религии и божеству, сравнивая его взгляды со взглядами Монтескье и Вольтера», 6/VIII 1962».

«Из вышеприведенных отзывов об обширности и энциклопедичности позна-

Олена Іванівна і Юлія Іванівна Каразіни, Харків, 1957 р.

ний В. Н. Каразина, его постоянном стремлении проверять научные теоретические положения опытным путем в своей лаборатории и внедрять удачные результаты в жизнь, — мы видим в его лице настоящего ученого изыскателя, последователя Ломоносова. Что касается его сложного научного, философского, морального и религиозного мировоззрения, то чтобы правильно понять его, необходимо исходить из знакомства с литературой, наукой, философией и искусством античного мира, эпохи Возрождения и достижениями передовых европейских стран в этих областях XVII — XVIII веках, предвестников Великой буржуазной французской революции. Писатели, игнорирующие это обстоятельство, отказывающиеся от историзма и выступающие с обвинением Каразина в реакционности, «наивности», «либерализме» и рассматривающие его, как идеолога дворянско-помещичьего класса, — могут поставить себя в несколько смешное положение». 9.05.65

«Мой отец, Иван Иванович, лишившийся родителей в возрасте 2-х лет, получил военное образование. В 1858 году, через 22 года после смерти отца, он выходит в отставку и отдает 45 лет своей жизни (1858 — 1903) как энтузиаст и патриот на обогащение растительного мира Украины».

«Модное слепое увлечение селекцией и гибридизацией по Мичурину, сомнительные опыты по выведению гибридов из уже внедренных лучших сортов яблок, (антоновки), и др. Утверждены лишь 7 сортов. Засекреченный гибридный сад, в котором проводятся методы, прямо противоположные Каразинским, приводящие к убогим результатам. Вместо заботы о сохранении этого исторического памятника... проводятся меры по замалчиванию этого блестящего практического опыта, который должен быть использован и распространен в нашем коммунистическом строительстве».

«История б.[бывшего, А.Д.] Каразинского акклиматизационного сада Ивана Назаровича и Ивана Ивановича Каразиных требует разъяснения. В 1921 году по Декрету Сов. Пра-ва за подписью В.И.Ленина наиболее выдающиеся памятники садово-парковой архитектуры были объявлены заповедниками. Неизвестно, по каким причинам сад (Каразиных) не был включен в число украинских заповедных ботанических садов, тогда как именно этот сад был их родоначальником. Здесь многолетним трудом садоводов-любителей, горячих патриотов отца и сына, Ивана Назаровича (1780 — 1836) и Ивана Ивановича (1834 — 1903) Каразиных, создавших этот сад, был проведен переворот в растительном мире Украины и всей страны путем массовой акклиматизации и внедрения новых видов и форм декоративных и плодовых деревьев из других стран и частей земного шара (стран Европы, Азии, С. и Ю. Америк)».

«На примере этого сада надо сравнить, какая система ближе к цели построения коммунистического общества».

Це речення начебто вистрибнуло з підсвідомості тьоті Юлі. Вона пропонує порівняти дві системи побудови ідального комуністичного суспільства: за якою працював її батько в своєму саду і якусь іншу абстрактну Систему, якій вона навіть не наважується дати назву. Я думаю, Юлі Іванівна мала на увазі систему, яку побудувала комуністична партія в СРСР. (Зауважу, що коли тьотя писала ці рядки, могили

Юлія Іванівна Каразіна, 1967 р.

її батька, матері, діда та бабусі в Парку були спалюжені тією самою комуністичною системою). То яка система краща? В запитанні міститься і відповідь, інакше безглуздо було б його ставити. Юлії Іванівні не вдалося довести суспільству цінність батьківських ідеалів, та це і неможливо було зробити в ті часи.

Чи можливо було адаптувати Каразіних до комуністичних планів? Як побудувати ідеальне суспільство, яким Юлія Іванівна вважала Комунізм: тим шляхом, яким ішли комуністи в СРСР, чи тим, яким ішов її батько?

Ось як коментує цей вислів Юлії Іванівни моя подруга каразінознавець Олена Андріївна Узбек: *«Юлія Іванівна хотіла адаптувати комуністичну ідею до ідеалів її рідних. Вони будували свій САД як модель їхнього світу. Тут була гармонія природи, гармонія людського ставлення до природи і до людей. Сад вимагав знань, вміння, досвіду, жертвовності. Він будувався на сталій основі тих же знань, умінь тих же попередніх власників та працівників.*

Що таке комунізм в розумінні комуністичних ідеалістів? «Сад божественних пісень» (у своїй красі, наповненості користю та спорідненою роботою, така сама жертвовність кожного заради суспільної справи – ДОСТИГЛИХ ПЛОДІВ).

Паралель САД І КОМУНІЗМ очевидна! Можливо, Ви праві, вона явно позначилась в підсвідомості Вашої тьоті. Юлія Іванівна хотіла адаптувати комуністичну ідею до ідеалів її рідних. Але ні Іван Іванович, ні Іван Назарович, ані Василь Назарович не були потрібні новому суспільству, а Юлія Іванівна була палко віруючою в комуністичні ідеї ідеалісткою, вона сказала те, що було в її підсвідомості».

2011 р.

ТИ ДЛЯ МЕНЕ ЯК МОРЕ. МІЙ БАТЬКО ОЛЕГ ГЕРАЩЕНКО

Мені здається, що мій тато найбільше близький до свого двоюрідного прапрадіда, Василя Назаровича Каразіна. Науковими досягненнями, працелюбністю, альтруїзмом, громадянською позицією, відчуттям відповідальності за свої вчинки перед Всевишнім. Тому про нього мені хочеться розповісти більше.

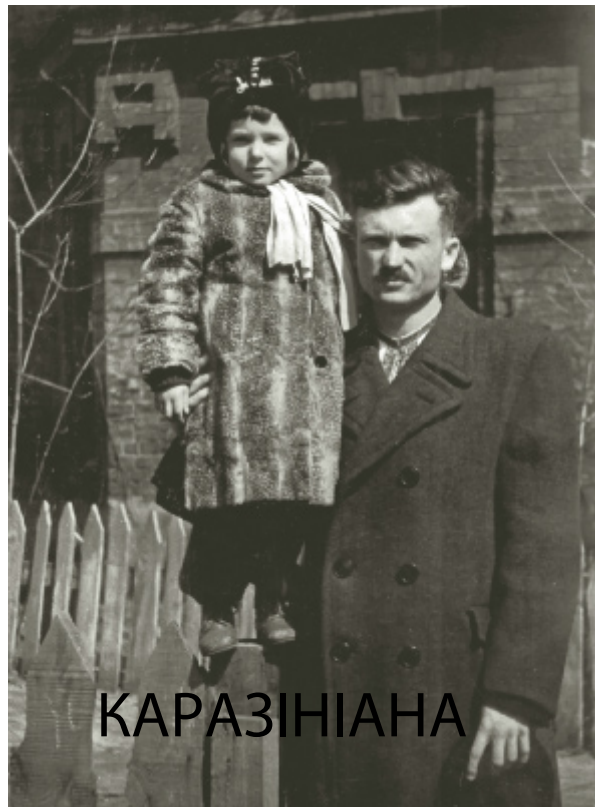
Не писатиму з тебе, татусю, ікону. Твої гріхи та помилки відомі Господу. Як і чесноти. Я ж розповім про те, що я в тобі люблю, шаную і чим пишаюся. Спробую користуватися твоїм же лаконічним стилем, як і ти, відточувати формулювання та визначення.

ФОРМУЛА УСПІХУ

«Успіх на 80% залежить від наполегливості, працелюбності та старання, і тільки на 20% – від таланту», – казав батько, хоча мені завжди здавалося, що в його справах питома вага таланту була значно більшою. А працювати він умів, хотів, міг і любив. Його слова «маю шмат роботи» звучали смачно, ласо і радісно. Цим своїм особливим, шанобливим, сумлінним ставленням до праці він відрізнявся від усіх, кого я знаю.

Тато любив різну роботу. Виконувати фізичні вправи було для нього звичайним явищем. Вдома ні в кого не викликало здивування, коли батько «пішов бігати», або коли їздив кататися на лижах в Голосіївський ліс чи в Карпати. Він їздив на велосипеді на Київське море в яхт-клуб, брав участь в перегонах на вітрильниках на Дніпрі та на Чорному морі, змагався на спортивних олімпіадах, що колись влаштовували профспілки Академії наук. Він і мене навчив кататися на лижах і гарно плавати, батьківським же методом я навчила плавати моїх донечок.

Майстрував батько теж із задоволенням. Коли я йому допомагала, то ба-

Батько ходив на Першотравневу демонстрацію у вишиванці ще в 1957 р.

чила, як він красиво працює. Його розумні руки немовби пестили виріб і розмовляли з ним. Не можна було назвати звичайним те, що виробляв тато: воно було незвичайне, небанальне, нетривіальне, особливе. В тій речі було видно інженерну думку та ідею. Він виготовив нам з братом ліжка з алюмінієвого профілю, вдень вони висіли на стіні, а на ніч приймали горизонтальне положення, опускаючись на тросиках; зробив він і книжкові шафи, торшер. Зі своїми друзями-спортсменами він власними руками виготовив вітрильник «Парус», на якому вони ходили по Дніпру та Чорному морю.

Антресолі в коридорі нашої квартири були виготовлені батьком з дощок, що могли рухатись на роликах по направляючих рейках, завдяки цьому, пересунувши кілька дощок, можна було дістатися до кожного куточка великої антресолі. У нас і досі висить на стіні на оригінальному кріпленні виконане батьком і братом спортивне знаряддя – шведська стінка, тильна сторона якої обшита дошками. Якщо її зняти зі стіни та поставити на чотири ноги, вона перетвориться на стіл. Довжина столу 2 м 70 см.

Автомобілі батько дуже любив, водив машину з 12 років. Десь у 1960-х роках він купив на базарі свою першу автомашину – трофейний американський «Форд», старезний драбадан, у якому тільки й було пристойного, що його рідний лискучий чорний дах. Це чудо батько сам і ремонтував: сам випилював для нього прокладки, нарізав гвинти (бо радянські для цього «коня» не підходили), сам перебирав гальма, що не мали гідравлічного підсилення, готував до техогляду, (а він був тоді далеко не той, що сьогодні). Я, як старша дитина, допомагала порати цю стару шкапу...

Але де б він не був, що б довкола його не діялось, голова тата завжди була зайнята якимись ідеями, мріями та рацпропозиціями. Він прагнув щось нове пізнати та принести добро в навколишній світ, аби покращити його. Батькова душа постійно перебувала в творчості – праці, яка наближає людину до Всевишнього.

ДИТИНСТВО. ПЕРШІ ВЧИТЕЛІ

Батько народився 12 серпня 1925 року в далекому узбецькому кишлаку Чува-лачі. Йому дали красиве ім'я Олег, і потім ще не одного хлопця назвуть на його честь колеги. (Знаю не менше шести таких хлопців і двох дівчат Ольг). Першими вчителями тата були його рідні – люди з дуже гарною освітою. В Узбекистан вони переїхали з Харкова у 1920-му, тікаючи від переслідувань чекістів. Його бабуся Олена Каразіна, як я вже згадувала, з відзнакою закінчила Київський інститут шляхетних дівчат; батько Аркадій Геращенко мав за плечима два курси юридичного факультету Варшавського університету; мама Лідія Каразіна вчилася в найкращих гімназіях С.-Петербурга, Харкова, а також рік у Франції. У школі Олег вчився дуже добре. Зберег-лися його грамоти з портретами Леніна – Сталіна, написані узбецькою (латинськими літерами) та російською мовами 1937–1939 рр. за відмінне навчання та зразкову поведінку.

Беликий вплив на Олега мав старший брат його батька, Микола Геращенко (1886–1963), дуже шанована в родині людина. Він закінчив Харківський імператорський університет (медичний факультет) з відзнакою, після чого в 1914 році його направили на стажування до фізіологічного факультету Віденського університету. Він став професором, відомим у світі гінекологом, але не цурався простих людей. Розповідали, що у вихідні дні навколо їхнього приватного будинку в Кам'янці – Подільському збиралася черга: сільські жіночки приїжджали до нього на консультацію. 1919 року під час української революції Микола Геращенко був міністром охорони здоров'я в уряді УНР, в 1920р. – деканом сільськогосподарського факультету при Кам'янець – Подільському державному українському університеті, де за його ініціативи був створений відділ тваринництва. 1932 року Миколу Геращенка заарештували, звинувативши в «буржуазній націоналістичній діяльності». В Кам'янці – Подільському залишилися дружина Миколи і його маленька доня Ольга. Тоді його брат Аркадій поїхав в Україну, забрав невістку та племінницю до себе в Середню Азію, де вони прожили разом не один рік, поки не повернувся з ув'язнення Микола. Тим вчинком мого діда Аркадія я пишаюсь, адже дати притулок родині «ворога на-

роду» на той час було небезпечно, ярлик ворога міг приклеїтись до решти членів сім'ї. Але ти, діду, зробив просто, як личить чоловікові, порядній людині, показавши нам усім, що влада приходить і йде, а поняття родини і порядність понад усе.

Дядько Микола був великим авторитетом для мого батька та прикладом для наслідування. Коли той розробив у 1955 році конструкцію вібраційного ліжка для стимуляції складних пологів (цей його винахід був засекречений владним опонентом), батько теж брав участь у розробці: допомагав підібрати електромотор, що створював вібрації.

1940 року родина Геращенко-Каразіних повертається в Україну щоб дати дітям кращу освіту. Спочатку вони поселяються в містечку Гостомель, що за 20 км від Києва, і Олег вступає до Київської військово-морської спецшколи. Морем він марив змалечку. Дитячу любов до моря, до походів на вітрильниках батько проніс через усе життя. Він став майстром вітрильного спорту, захоплювався морськими вузлами, дуже пишався тим, що придумав свій власний вузол. Деякі з тих вузлів і ми з донями використовуємо в побуті.

Для того, аби дістатись з Гостомеля до своєї спецшколи, йому треба було їхати електричкою, витрачаючи на дорогу не менше, як півтори години в одну сторону. У вагоні ж готував уроки, — і так протягом усього навчального року. Нелегке завдання для підлітка! До того ж, рівень підготовки школярів у Ташкенті був значно нижчий, ніж у Києві, і Олегові треба було багато надолужувати, але не той був Олег, щоб кинути школу і не наполягти на своєму!

КИЇВ. НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЯ

1941 року фашистська Німеччина напала на Радянський Союз, восени того ж року німці увійшли до Києва. Родина Геращенко-Каразіних, що складалася з трьох дітей: Олега, Ірини та трирічного Остапа і трьох дорослих: мами Лідії, батька Аркадія та бабусі Олени опинилася в окупованому місті. Аркадія за віком не призвали в армію, Олегові виповнилося лише 16 років. Жили, голодуючи. Підробляли, як уміли, іноді Лідія пекла пиріжки і продавала на базарі. Але тоді ж Лідія почала збирати книжки: вона їх купувала, міняла або відшукувала в розбитих покинутих будинках. Деякі з них і досі зберігаються у мене: це шеститомники Оскара Уайльда та Миколи Гоголя.

Життя в окупованому місті було тяжким і небезпечним. За наказом відступаючих радянських військ партизани підірвали водогін, що постачав місто питною водою. Німці відповіли на це розстрілом 100 мешканців міста. Серед затриманих були мій тато і його батько Аркадій. Їх схопили на вулиці на Печерську, привели до приміщення, нічого не пояснюючи. До великої зали все приводили і приводили нових

Микола Тимофійович Геращенко міністр уряду УНР 1919 р.

людей, кожного разу перераховуючи усіх. Раптом Аркадій зрозумів, до чого йдеться і сказав Олегу: «Пішли!». Якимось коридором вони вийшли у двір, зустріли там німця, який щось у них запитав, Аркадій відповів йому на його ж мові, німець показав дорогу до виходу... Цей будинок мені батько потім показував неодноразово, тепер там розміщується військове училище ім. Івана Богуна. Щоразу, коли я проходжу повз нього, моє серце завмирає, бо тут могло скінчитись життя нашого роду.

В окупованому місті працювали школи, в яких навчали математики, письму, читанню, Закону Божому. Німецька влада вважала, що українцям достатньо чотирьох класів освіти. Але, дякуючи зусиллям українських викладачів, у Києві вдалось відкрити Річковий технікум, куди і пішов учитися Олег. Там зібрались найкращі викладачі Києва та підлітки, які хотіли вчитися за будь-яких обставин. Восени, взимку та весною вони вчилися, а влітку 1942 та 1943 рр. працювали на пароплавах, що ходили по Дніпру. Батько працював кочегаром. Ось його німецький «Аусвайс» та робоча картка; відмічатись в комендатурі треба було в кінці кожного тижня.

Якось студентів технікуму запланували вивезти у Німеччину. Вони вже стояли на пероні, прощаючись з рідними, і несподівано побачили свого вчителя Закону Божого, отця Миколу. Він прийшов на вокзал, щоб провести хлопців і благословити їх перед небезпечною дорогою. Та «поїздка у Німеччину» не склалася, можливо, молитви отця Миколи допомогли. Але Олегові запали в душу і та платформа, і підтримка священика, з якого атеїстично налаштовані підлітки нерідко підсміювалися на уроках. Татко розповідав, що після звільнення міста о. Микола організував шпиталь при одному з монастирів Києва.

Окупація Києва була страшною, і загибель не раз загрожувала моїм рідним, але в сім'ї Геращенко–Каразіних вміли відокремлювати фашизм від німецької культури, яку так любляв Аркадій. Олег добре знав німецьку мову, вільно користувався нею при потребі. У нас і досі зберігається німецька Енциклопедія Брокгауза, яку батько читав без словника, коли писав свої статті чи готувався до виступів. До них він готувався старанно і ретельно, навіть перед застіллями перечитував вислови мудреців (це у нього називалось «натиратись мислями»).

Німців вибили з Києва в листопаді 1943 р. Батько вступив до Київського політехнічного інституту, на теплотехнічний факультет. Вчився дуже добре, був старостою групи, головою студентського наукового гуртка, якось одержав нагороду за доповідь на студентській науковій конференції. 1949 року він закінчив інститут, але в аспірантуру його не прийняли. Перебування на окупованій території робило людину, нехай навіть підлітка, трохи гіршою за інших, про це треба було писати у відповідних графах анкет.

ЛАРИСА ГЕРАЩЕНКО

В 1949 році після закінчення навчання в Політехнічному інституті батько проходив практику на одному з ленінградських заводів. Він заробив там гроші, поїхав на Північний Урал, де працювала його кохана дівчина Лариса. Там вони і побрались.

Мама усе життя дуже любила батька, просто обожнювала його.

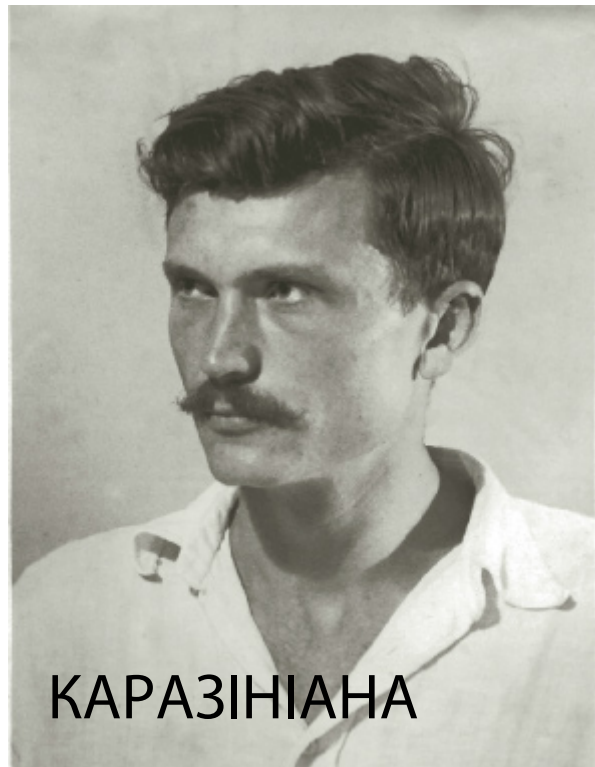
ОДЕСА. НІМЕЦЬКІ ПОЛОНЕНІ

Після захисту диплома Олега направили працювати до Одеського суднобудівного заводу ім. Хосе Марті. Часи були суворі, сталінські. При заводі була в'язниця для своїх, так би мовити, потреб. Туди потрапляли зокрема за запізнення на роботу чи там ще за що. Зручно: вдень люди працюють, ночують тут же у в'язниці, а вранці – знову до праці. Там утримували і полонених німців, які працювали на Радянську державу аж до 1952 року. Першим завданням батька на заводі було організувати виробництво литих безшовних сталевих якірних ланцюгів. До цієї роботи залучили і німців. Певне, вони мали відповідну інженерну освіту та знання. Був створений, як зараз називають, тимчасовий трудовий колектив, виділено приміщення, обладнання. Батько розмовляв із полоненими німецькою, поважав їх як особистості, і німці відповідали йому взає-

мністю. Якось вони навіть запросили його разом відзначити Різдво Христове. Ті офіцери передали тату секрети безшовного виготовлення ланцюгів, гуртом вони розробили конструкторську та технологічну документації. 1951 року лінію було запущено, а мій тато у віці 26-ти років отримав винагороду: кімнату в комуналці у будинку на Приморському бульварі. Це було для того часу нечуваним успіхом! Дім цей і сьогодні стоїть, по праву руку пам'ятника Дюку де Ришельє.

Після цієї історії на тата звернули увагу органи безпеки – на його гарну інженерну підготовку, працелюбність, розум, кмітливість. Він володів узбецькою, німецькою, українською мовами. А до того ж був красень! Батько підходив їм з багатьох причин, його планували послати в Західну Україну воювати з бандерівцями. Але ця пропозиція татові не подобалась. Довгі «задушевні» бесіди закінчились тим, що батько разом з молодою дружиною та маленькою донею (я народилась в Одесі) кинули розкішне помешкання в самісінькому центрі приморського міста. Вони переїхали до Києва, де у них не було ні житла, ні роботи, але свобода цінувалась дорожче!

Решту життя батько прожив у Києві і працював у Академії наук України.

Олег Геращенко в 1950 р., Одеса

НАУКОВА ПРАЦЯ

Він усе життя учився, багато працював над собою. Шанобливе ставлення до науки та освіти в родині Геращенко-Каразіних передавалося з покоління в покоління: вищу освіту одержали усі троє дітей Геращенко: і батьків брат Остап і сестра Ірина.

1955 року батько захистив кандидатську, 1969-го – докторську дисертацію, а 1973-го був затверджений в званні професора. З 1973 по 1982 він очолював Інститут технічної теплофізики АН УРСР. 1976 року був обраний член-кореспондентом АН УРСР. Ним опубліковано близько 466 наукових праць, у тому числі 5 монографій. Він одержав понад 170 авторських свідоцтв на свої винаходи. Основні результати його діяльності – новий науковий напрямок у технічній теплофізиці і метрології – теплотриметрія (наука про методи і засоби вимірювання теплового потоку та його щільності), а також наукова школа з теплотриметрії та теплофізичного приладобудування. Під керівництвом тата захищено понад 40 дисертацій, в тому числі 5 докторських.

Теплотриметричні методи і прилади, створені Олегом Геращенко, успішно застосовуються сьогодні у наукових дослідженнях і на виробництві (у теплоенергетиці, будівництві, у літаках і ракетах, у харчовій промисловості, атомній енергетиці, медицині), і дедалі потреби в них зростатимуть відповідно до підвищення актуальності проблеми енергозбереження. Вимірювання теплового потоку у теплотехніці так само важливе, як вимірювання сили струму в електротехніці. Сила струму вимірюється амперметрами, названими на честь французького фізика Ампера. Відповідно до авторського патентного права батько міг би назвати створені ним прилади «теплотриметрами Геращенко», але він не зробив цього, бо був надзвичайно скромною людиною.

У 1986 р. на зруйнованому аварією 4-му блоці Чорнобильської АЕС застосу-

КАРАЗІНІАНА

Наукова доповідь Олега Геращенко в інституті Технічної теплофізики, Київ, 1975 р.

вання тепломірів Геращенко дозволило визначити кількість ядерного палива, що залишилось у приміщеннях 4-го блоку. Тепломіри увійшли до складу оперативної системи моніторингу стану аварійного реактора, яка забезпечувала спокій і впевненість при виконанні будівельних і дезактиваційних робіт. Мій батько особисто брав участь у цих роботах влітку та восени 1986 р. і потім, протягом шести років здійснював наукове керівництво і кадрове та матеріальне забезпечення. Усього він провів у Чорнобилі близько місяця, починаючи з 10 травня, жив там по кілька днів.

Він добре знав математику, був одним з двох найкращих математиків київського Інституту технічної теплофізики, любив та добре відчував нарисну геометрію, мав чудову просторову уяву, наукову інтуїцію, логічне мислення. Коли треба було виконати складне креслення, сам ставав до кульмана. Він і мені прищепив любов до нарисної геометрії, прекрасної та шляхетної науки, та до гарних креслень.

Маючи енциклопедичні знання в різних галузях науки і культури, батько завжди прагнув передавати їх, любив допомагати молодим вченим, був прекрасним лектором, легко оволодівав аудиторією, був неперевершеним тамадою на застіллях. Він виступав з лекціями на усіх дев'ятох Всесоюзних теплофізичних школах, які організовувалися, починаючи з 1960-тих кожні три роки. На початку 60-х років, ще замолоду, він працював у Калінінграді, там в університеті він викладав курси з сімох дисциплін.

ТРОХИ СОЦІОНІКИ

Ця наука вивчає роль, яку відіграє людина в суспільстві. Насправді поведінка особистості не так залежить від обставин, як від коду, даного їй ще до народження, і не міняється, як і малюнок на пучечках наших пальців. Мені здається, що батькові більш за все підходить соціонічне визначення «сенсорно-логічний екстраверт». Таких людей називають ще «Македонський» або «Заохочувач», вони добре бачать волю в якості інших і самі володіють сильною волею, спроможні домагатися своєї мети. Це – гарні організатори, керівники, здатні швидко орієнтуватися в обставинах і ухвалити потрібні рішення. Люблять займатися спортом, фізичною працею. Не люблять говорити про свої почуття, відкрито виявляти їх. Практичні, самовіддані, рі-

шучі, вміють правильно розподілити функції членів команди і почати рішучі дії, долаючи всі перешкоди. Такі риси організатора виявив академік С. П. Корольов при створенні проекту освоєння космосу. Серед людей цього типу багато полководців і політиків: Петро І, Наполеон Бонапарт, маршал Жуков. Але, на відміну від цих персоналій, батькові зусилля були направлені на примноження добра. Мені подобалась його манера спілкування: з чоловіками він вітався за

Олег Геращенко в 1965 р.

руку. Неважливо, були то прості робочі чи академіки, — ставлення до усіх залежало від їхнього уміння працювати. Маючи від Творця великі таланти і будучи дійсно сильною людиною, тато був простий і щирий з багатьма (окрім нероб), співробітників же свого відділу теплотермії в Київському інституті технічної теплофізики взагалі сприймав, як родину.

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РЕАЛІЗМ

Кілька слів про суспільство, в якому батькові випало жити. Країна наша тоді називалася «Українська Радянська Соціалістична Республіка» і входила до Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Згідно з планами Комуністичної партії, 1961 року держава будувала комунізм. Тато, маючи гострий розум, широкий світогляд і будучи критично мислячою та порядною людиною, не міг не бачити і не усвідомлювати нестиковки між реаліями життя і тим, що малював і пропагував комуністичний режим. За словами його учня, батько «терпів тодішню владу як невідворотне об'єктивне зло, протистояння якому було на той час неможливе». Він вступив до лав Комуністичної партії, щоби мати можливість наукової праці. Його заява про вступ закінчувалась нестандартним реченням: «Зобов'язуюсь не використовувати членство в партії для особистих інтересів»...

А нам, своїми дітям, він розповідав ще у 1970-ті роки і про голод 1933 року, і про спецзагони МГБ, які під виглядом бандерівців убивали мирне населення на Західній Україні, щоби скомпрометувати визвольний рух. Знали ми й про професора медицини Миколу Геращенка, брата нашого діда, який відсидів у сталінських таборах. Батько ж зберіг і передав нам розповіді про своїх славних предків, дворян і поміщиків Каразіних, якими пишався. Ці розповіді були настільки приголомшуючими, страшними і гіркими, вони не в'язалися з тим, що ми чули по радіо і слухали на лекціях. Про голод взагалі забороняли говорити. Батькового розповідь про одного свого однокурсника. Коли його приймали до комсомолу, він сказав, що його батьки померли від голоду в 33 році. Тоді партійний керівник виправив, що «у нас голоду не було». Детально розпитувати тата про ці трагедії у мене не вистачало сили, я тільки запам'ятовувала їх. Так він хотів.

Якось він сказав мені, що його бабуся Олена Коровиченко пишалася тим, що вона українка, більше він ніколи цього не повторював, та таке і не повторюють двічі — це запам'ятовують назавжди. Він любив Україну, українську мову, незважаючи на те, які були часи і яка була влада; любив її не як споживач, а як справжній мужчина, шанобливий син, що хоче своїй матусі чимось допомогти. Коли восени 2004 р. я ходила на Майдан, відчувала, що ти, тату, був з нами: з академіком Ярославом Яцкі-

вом, з ректором Києво-Могилянської академії академіком В'ячеславом Брюховецьким, з кращими науковцями України, які підтримали демократичні вимоги нашого суспільства.

Великим випробовуванням для тата став 1979-й рік, коли мій брат Ігор оженився на поетесі Ірині Ратушинській і почав займатися правозахисною діяльністю. Вони з Ірою їздили 10 грудня до Москви (це День прав людини), підписували правозахисні звернення, передавали їх на Захід, розповсюджували книжки Солженіцина. Пам'ятаю, вони підписали лист на захист академіка О.Д. Сахарова, який знаходився під домашнім арештом в м. Горькому. Олександра Дмитровича засудили тоді усі підрозділи Академії наук, хоча мало хто знав дійсну причину покарання.

У 1982 році нашу Ірину заарештували за «антирадянську діяльність, агітацію та пропаганду» і засудили по статті КК 62 до семи років позбавлення волі в таборах суворого режиму і п'яти років заслання. Батько тоді подав заяву про звільнення з посади директора. Можливо, якби він публічно засудив сина, влада була б до татка лояльніша і поблажливіша, але він не зрадив сам себе, був послідовним, чесним і мужнім: сина не зрікся, допомагав йому і усім нам, як міг.

Обвинувальний вирок Ірині Ратушинській розмістився на 22 сторінках. Її звинуватили по суті у написанні п'яти віршів. Щоби ти, читачу, відчув колорит того часу, наведу уривок з вироку:

«... в сентябре 1977 года Ратушинская, проживая в г. Одессе, с целью подрыва и ослабления Советской власти изготовила в стихотворной форме документ, начинающийся словами: «Ненавистная моя Родина!...», в котором возводит клевету на советский государственный и общественный строй, в частности, она утверждает, что наша страна является якобы «убогой», «плодящей верноподданных и холопов» и что в ней будто бы существует террор против инакомыслящих».

Ось цей «стихотворный документ». Ставлення до батьківщини звинувачувачі зрозуміли по-своєму:

РОДИНА

*Ненавистная моя родина!
Нет постыдней твоих ночей.
Как тебе везло
На юродивых,
На холопов и палачей!
Как плодила ты верноподданных,
Как усердна была, губя
Тех – некупленных
и непроданных –
Обреченных любить тебя!
Нет вины на твоих испуганных –
Что ж молчат твои соловьи?
Отчего на крестах поруганных
Застывают
слезы твои?
Как мне снятся твои распятые!
Как мне скоро по их пути
За тебя –
родную,
проклятую –
На такую же смерть идти!
Самой страшной твоей дорогою –
Гранью ненависти и любви –
Опозоренная, убогая,
Мать и мачеха,
благослови!*

КАРАЗІНІАНА

На Київському морі. Яхту «Парус» батько із своїми друзями-яхтсменами побудували власноруч, 1970 р.

Ірина відсиділа в Мордовському таборі суворого режиму чотири з половиною роки, за цей час змінилося чотири генеральні секретарі Комуністичної партії СРСР: Брежнєв, Черненко, Андропов, Горбачов. Її звільнили достроково у 1986 році, за неї особисто просив Горбачова Президент США Р.Рейган. Вона стала відомою на весь світ, була прийнята до РЕН-клубу, а коли вийшла на волю, подарувала моєму татові свій вірш «Олегу Геращенко в опалі»:

*Возьмемте Моцарта с собой
Во многомилльную дорогу,
Простого счастья залогом
Возьмемте Моцарта с собой!
Не надо вещи паковать:
Они истлеют под дождями,
И повстречавшиеся с нами
Друзья не будут узнавать.
Нам будет ветер, как огонь,
Колодец будет как награда,
И скудных сумерек прохлада —
Как доброй мачехи ладонь.
Возьмемте Моцарта с собой:
Все остальное будет лишним.
Ведь мы за скрипкой не услышим,
Когда нам протрубят отбой.*

ТИ ДЛЯ МЕНЕ ЯК МОРЕ

В свої п'ятдесят років тато сказав, що боги посміхались, поглядаючи на нього, це було дійсно так! Він прожив цікаве і яскраве життя, був азартною, сміливою людиною, умів та любив ризикувати.

А як він любив природу! Бачу себе маленькою, ми гуляємо з батьком лугом, стоїть сонячний день, і ми вчимо віршика О. К. Толстого:

*«Колокольчики мои, цветики степные,
Что глядите на меня, темно-голубые,
И о чем грустите вы, в день веселый мая
Средь нескошенной травы, головой качая?»*

Чи пам'ятаєш ти, дорогий читачу, що твій тато читав тобі у дитинстві? Мій читав нам з братом казки улюбленого ним містика, духовно багатой та глибоко віруючої людини, українського письменника Миколи Гоголя. Віра у Всевишнього, альтруїзм, пошана до людей праці, бажання допомогти людям були притаманні татові завжди. Уяви собі, читачу, як по сільській вуличці їде машина, майже нова. Її зупиняє старенька жінка, просить підвезти до ветеринара «кішку, що не може розродитися». Водій запрошує бабцю до машини, і вони їдуть по «кішку», яка насправді виявилася кізкою... Водій дотримується свого слова: вони разом всовують ту козу, що кричить від болю, в машину і везуть до лікаря. «Як твоє ім'я, я буду за тебе молитись», — каже старенька. «Бог і сам його знає», — відповів мій тато без зайвого пафосу, якого не любив.

Він був майстром оповідати, любив розмовляти зі мною. І тепер, згадуючи його розповіді-притчі, я часто розмірковую над ними. Щось я приймаю з твоїх порад, в чомусь не погоджуюсь... Але ти, батьку, залишаєшся зі мною завжди, не осмисленим до кінця і незбагненим, безмежним, як море, по якому ти з друзями-спортсменами так любив ходити.

ПАПА НАМ РАССКАЗЫВАЛ...

Лидия Каразина

В детстве разговоры о нашем дворянском происхождении слышать... Точнее будет сказать: «подслушать» удавалось нам с братом нечасто. Да это и неудивительно, — то были еще годы советской власти и, стало быть, разговаривать о таких вещах в присутствии детей было небезопасно. Зато, если уж удавалось слышать что-либо на эту тему, то было это очень значимо для нас, таинственно и романтично. Конечно же, не только и не столько потому, что «запретный плод сладок», а, главным образом, потому, что голоса и интонации родителей становились совершенно особыми. О дворянских предках говорили с гордостью и огромным уважением. Чаше всего упоминались имена Василия Назаровича, Ивана Назаровича, Назара Александровича Каразиных, Георгия Караджи. Говорилось об их великих делах, имевших огромное значение для отчизны. Признаться, я значительно позже смогла, наконец, определиться, в какой последовательности расположены эти мужи в родовом дереве, но всегда знала, что наш род является очень достойным, что предки мои были благородными людьми и делали много полезного для своего государства.

Еще папа нам рассказывал о том, что после революции в годы красного террора моя бабушка Лидия Борисовна со своим мужем Аркадием Тимофеевичем чудом сумели спастись от ареста советскими властями. Они бежали в Узбекистан и прожили там много лет. Там родились трое их детей, и только в начале 1940 года, почти перед самой войной, сумели они вернуться в Украину.

О жизни родителей в Узбекистане папа говорил очень мало потому, что знал обо всем этом только из рассказов старших. Сам он, конечно же, ничего того помнить не мог, хотя родился в Ташкенте. Произошло это 4 марта 1939 года...

*Ты этот Мир увидеть бы не смог,
Но спас твоих родителей Восток.
Им выпало немало испытаний
В горячем и сухом Узбекистане,
Но колыбель качалась у фонтана...
Живительной прохладой и влагой
баюкала тебя земля чужая
И, вероятно, выглядела раем.*

А самые первые смутные, еще детские воспоминания папы, приходится на послевоенные годы. Он хорошо помнит то, что еще в раннем детстве родители много ему читали, а, обучившись грамоте, папа стал читать сам и очень полюбил это занятие. В книгах он находил жизнь более привлекательную, чем реальность тех лет, тяжелых для страны вообще и для семьи в том числе. Было голодно, холодно, жили вшестером в одной комнатке коммунальной квартиры.

Мой папа с большой нежностью всегда вспоминает свою мать. Ведь ей

приходилось работать на разных работах днем, а ночами еще и печатать, чтобы как-то свести концы с концами. Бабушка Лида (в ее честь, кстати, меня и называли так) изо всех сил старалась оградить своего младшего сына Остапа от необходимости самому зарабатывать на пропитание, чтобы дать ему возможность выучиться.

А геологический факультет Киевского университета мой отец окончил с отличием не только из чувства ответственности, чтобы мамины, такие нелегкие, труды не пропали даром, но главным образом, именно из чистого интереса и увлеченности той профессией, которую он избрал для себя.

Вообще в их семье царил, можно сказать, культ знаний у молодых и стремление старшего поколения всеми силами помогать в этом своим детям.

Причем стремление к знаниям не было самоцелью, для моего папы, во всяком случае. О том, что до самой пенсии не только работа его, но и жизнь всей нашей семьи связана была с геологией — это я уже знаю не из чьих-либо рассказов, а из собственных воспоминаний. Мама наша тоже ведь геолог-геофизик и тоже проработала всю жизнь по этой специальности после окончания Киевского университета. В течение нашего с братом детства семья четырежды меняла место жительства. Двадцать лет прожили на Крайнем Севере — за Полярным кругом, а в качестве отдыха во время отпусков мы исходили (на кораблях в том числе), облетели и объездили практически весь бывший Союз — буквально от Находки до Батуми.

Тем не менее, для моего отца геология, конечно же, была и остается не только и не столько возможностью путешествовать, сколько, в первую очередь, серьезнейшей наукой, подтверждающей на строго научном уровне библейские постулаты формирования и развития нашей Земли как планеты людей и вообще развития всей Вселенной в целом. Будучи человеком глубоко верующим, всю свою сознательную жизнь отец неустанно ищет и находит бесконечные, строго научные подтверждения основным библейским истинам, ищет и находит ответы на многочисленные сугубо философские, мировоззренческие вопросы.

С практической же точки зрения папа рассматривает геологию и геофизику как инструмент, предоставленный людям для открытия тех кладовых энергии и ресурсов, которые создал для нас Творец. Он заготовил их заранее, задолго до того времени, когда повзрослевшее человечество сумеет отыскать те сокровища в недрах земли и извлечь их оттуда, а, самое главное, разумно и бережно распорядиться ими, используя в целях своего дальнейшего развития и расцвета.

Поэтому всю свою жизнь отец был и остается непримиримым к тем своим коллегам — геологам и геофизикам, которые безответственно, только лишь потребительски, по-браконьерски, относятся к Земле и ее богатствам. По его глубокому убеждению, прежде, чем бурить, рыть или еще каким-либо способом ранить и уродовать Землю, уничтожая при этом живые, такие хрупкие и ранимые в отдельных зонах нашей планеты (как, например, на крайнем Севере) растительность и животный мир, необходимо «семь раз отмерить», то есть продумать и просчитать целесообразность любого такого радикального действия теоретически, потом тщательно разведать земные недра «бескровными» методами геофизических исследований, а уж после всего перечисленного разбуривать, раскапывать и т. п. Иными словами, богатства, заготовленные для людей Всевышним в недрах Земли и прекрасную природу на ее поверхности, папа воспринимает как великий дар, который надо беречь, приумножать и, главное, ценить.

То есть, дары Господни для человечества в целом он воспринимает по такому же принципу, что и помощь обычных смертных родителей конкретно своим детям, в надежде на то, что, воспользовавшись такой их помощью, сын или дочь сумеют подняться еще на одну ступеньку в развитии своей личности.

Именно поэтому, даже еще работая в производственной сфере, отец всегда очень принципиально отстаивал свои профессиональные взгляды и научные убеждения, не пугаясь при этом «прогневить» начальство, то есть тех людей, от которых зависело ускорение его продвижения по служебной лестнице.

Впрочем, карьере отец никогда не ставил во главу угла. Всю жизнь он был верен своему кредо: я делаю то, что должен делать, делаю нужное дело, и поэтому я за себя спокоен.

Только недавно я увидела явную связь такой папиной позиции с изречением

Василия Назаровича Каразина, которое нынче становится крылатой фразой: «Упрямство в добрых намерениях...»

Именно из этого негибкого упрямства и возникло у папы, на тот момент никому из наших общих знакомых и коллег непонятное или даже просто непостижимое для других людей решение: в пятидесятилетнем возрасте уйти из производственной геологии на преподавательскую работу. Дело в том, что Норильская геологоразведочная экспедиция, где он работал ведущим геофизиком, входила в состав Норильской Горной компании, которая являлась тогда, да и теперь продолжает оставаться, основным предприятием Норильска и богатейшим в России акционерным обществом. Соответственно, и зарплата его там была выше в несколько раз, чем заработок доцента Норильского индустриального института, находящегося на федеральном бюджете, вместе с дотациями той же Горной компании всем сотрудникам и доплатой за степень кандидата геолого-минералогических наук, начисляемой ему лично. Тем не менее, именно здесь он, можно сказать, нашел свое место, то есть, в наиболее полной мере нашел применение своим знаниям, опыту и личным человеческим качествам. На мой взгляд, истинный преподаватель – это гораздо больше, чем просто носитель знаний. Это должен быть человек, который является сильной и благородной личностью, который наряду с обучением профессиональным знаниям и навыкам формирует мировоззрение, то есть, человеческий облик в целом каждого из своих учеников. В этом смысле я очень рада за своего отца и его студентов, а, кроме того, еще и за судьбу дальнейшего развития геологии и геофизики в Норильском промышленном районе.

А вот бывшим его оппонентам в среде коллег – геологов и геофизиков – производственников, в особенности бывшим его начальникам, теперь можно только посочувствовать. Ох, до чего же обрадовались они тогда, восемь лет тому назад! Ни с того, ни с сего, как показалось им, вдруг Остап Аркадьевич уходит не только из экспедиции, но и вообще из их ведомства вместе со своими идеями и принципами, то есть, оставляет их, наконец-то, в покое. «Достали», выходит, «выжили», стало быть, – «наша взяла»!

Но, не тут-то было! Прошли годы, и вот недруги его с ужасом стали замечать, что задумки его, взгляды и принципы возвращаются к ним еще более зрелыми, отшлифованными, а, главное, многократно тиражированными, в лице десятков молодых специалистов, недавних выпускников Норильского индустриального института, и остановить это «второе пришествие» теперь уже никакими силами невозможно.

Для полноты картины хочется добавить еще и стихотворение, посвященное моему отцу, которое было опубликовано в одном из номеров городской газеты по случаю праздника «День геолога»:

*Идет тебе, дружище, седина...
Историей доказано сполна,
В особенности нашего народа,
Где ценятся бездарные уроды...
Покуда дорастаем до свободы –
Стране незаурядность не нужна...
Но веришь ты: другие времена
Теперь уже совсем не за голами.
Пусть молодость войдет туда не с нами...
А ты уже сегодня и сейчас,
Сквозь трудности ночные и тревоги,
Легко и вдохновенноходишь в класс,
Точнее говоря, в аудиторию,
Назло врагам «за жабры взять» историю –
Зажечь очередную пару глаз
Своею ненаглядной геологией.
Ты веришь в них – и цель твоя ясна!
Идет тебе, дружище, седина.*

ГЕН ВІНАХІДНИЦТВА

Розповім тепер про найколеритніших нащадків Каразіних, яких я знаю.

У Санкт-Петербурзі жили бабусин дядько Владислав Іванович Каразін (1885–1941) та двоюрідний брат Ігор Владиславович Каразін (1915–1994) з дружиною Вірою Євгенівною та синами Святославом і Володимиром. Ми здавна підтримуємо гарні стосунки з петербуржцями, а вони навзаєм люблять нас. Коли я була студенткою, приїжджала на канікули до Північної Пальміри з великою радістю. Не назвала б Ігоря Владиславовича красенем, але варто було йому сказати до тебе кілька слів, і він причаровував тебе своєю гарною посмішкою, сяючими очима, радісним сприйняттям світу, доброзичливістю, почуттям гумору. Його жарти носили якийсь тільки йому притаманний конструктивний характер. Незвичайна побудова його жартів тішили мене завжди, як і мультфільми Діснея. Все, що робив Ігор Владиславович, було талановито, раціонально і красиво: чи то було приготування страв (він дуже любив куховарити), чи побудова в їх старовинній квартирі з високими стелями антресолей. На них були влаштовані кімнати: спальня та бібліотека. Він добре розумів та любив образотворче мистецтво, останній раз, коли ми бачилися з моїм двоюрідним дідом Ігорем, то ходили разом милуватися шедеврами Ермітажу.

Про службову кар'єру Ігоря Владиславовича розповів його син, а мій дядько, Володимир Ігорович Каразін (нар. 1946): «Щоби, маючи дворянське походження, поступити до вищого навчального закладу, батько пішов вчитись до фабрично-заводського училища, на слюсаря. Далі був Політехнічний інститут, диплом з відзнакою, праця над розробкою вогнететів та іншої військової техніки. З Другої світової він повернувся, маючи звання капітан-лейтенанта, наго-

Владислав Іванович Каразін

КАРАЗІНІАНА

Ігор Владиславович Каразін, Ленінград, 1940 р.

КАРАЗІНІАНА

Ігор Владиславович Каразін, Ленінград, 1985 р.

родженням орденами і медалями. З 1948 р. він — начальник виробництва, з 1950 р. — головний інженер Державного оптичного інституту. В 1952 р. Ігоря Владиславовича направляють в білоруське село розбудовувати сільське господарство, де він посідає посаду директора машинно-тракторної станції. Там він розробив ряд оригінальних сільгоспмашин для технічного забезпечення торфодобування, а МТС, яку він очолював, за два роки з відстаючої перетворюється на рентабельне господарство, яке посідало в області перші місця. 1957 р. Ігор Владиславович повертається додому до Ленінграда і очолює конструкторське відділення у Всесоюзному науково-дослідному інституті телебачення. З цього часу всі творчі пошуки та розробки Ігоря Владиславовича пов'язані з вітчизняним космічним телебаченням, яким була обладнана вся літаюча техніка. До творчих здобутків Ігоря Владиславовича належать 10 друкованих праць та 4 винаходи».

Кілька слів про одного з синів Ігоря Владиславовича, а мого двоюрідного дядька, Володимира Каразіна. Він перейняв у свого тата уміння конструювати, працювати руками, придумувати, робити все красиво і легко. Ще студентом політехнічного інституту він звів

КАРАЗІНІАНА

Володимир Ігоревич Каразін, Ленінград, 1972 р.

не один будинок, спершу свій, дачний, потім працюючи в студентських загонах. Після закінчення інституту він зібрав компанію друзів-інженерів, вони підробляли влітку, будуючи будинки для потреб колгоспів. Сьогодні Володимир – професор Санкт-Петербурзького політехнічного університету, викладає та працює на кафедрі теорії машин та механізмів. Не залишив і підприємництво, він очолює ЗАО, яке виготовляє нестандартне обладнання.

Ми спілкуємось з моїми родичами, адже так приємно і зворушливо знаходити в людях часточку свого дитинства, згадати свою бабусю Ліду та тих, кого вже немає з нами. У родичів є щось невловимо подібне, що важко і описати, можна тільки відчувати. Приїжджаючи до Петербурга, я знаю, що так само колись сюди приїздила моя бабуня, мій тато, який дуже любив свого дядька Ігоря, і племінників Володю та Славу Каразіних. Так, напевне, любили один одного і дружили між собою брати Борис Іванович та Владислав Іванович Каразіни, що народились в Основинському маєтку. Зіграють та єднують нас традиції, які зберігали наші спільні предки. Хоча ми зустрічаємось рідко, але іноді родина згуртовується до якихось спільних дій. Думаю, так було в 1868, коли загальними зусиллями, долучивши до цього і Харківський університет, родина побудувала каплицю над місцем поховання Василя Назаровича в Миколаєві. Філадельф Каразін написав своєму батьку епітафію рідкісної сили. В 1907 році, на відкритті пам'ятника Василю Назаровичу в Харкові були присутні мої прапрадіди, Іван Іванович та Микола Миколайович Каразіни. В 1983 році громадськість України відзначала 200-річчя Краснокутського дендропарку, де тоді зібрались і київські, і ленінградські родичі.

Сьогодні я бавлю онуків – Сергійка, Поліну та Кліма. Життя покаже, що з них виросте, а я намагаюсь навчити їх придумувати і вигадувати. Хочу розвинути у них любов до творчості, праці, що наближає нас до Творця.

2003 р.

МОЯ МАМА – ОПТИМІСТКА

Улюблена дитяча книжка моєї мами – «Мауглі», а в ній улюблений герой — пантера Багіра, мудра реалістка, сильна, добра, щедра, безстрашна, здатна на вчинок, відчайдушна, весела. Щось подібне є в характері моєї мами, яка, до того ж, за гороскопом тигр, (теж породи котячих).

Мами – головні персонажі нашого дитинства, ми їх любимо просто тому, що вони є, незалежно від їхніх чеснот. А у моєї мами є ще й великий талант від Бога: вона вишиває. Здається, її вишивки були зі мною завжди. Пам'ятаю, десь років із чотирьох я роздивлялася картини, вишиті мамою: одна – гостроверхий будиночок на березі озера, інша – цап та баран на лісовій галявині. Вони прикрашали ту убогу кімнату площею 17, 5 квадратних метрів, де колись тулилося нас п'ятеро: бабуся, мама з татом і ми з братом. Нещодавно здогадалася: я люблю бірюзові та рожеві кольори, бо вони вразили мою дитячу уяву на картині з цапом та бараном.

Мама вишиває мало не все своє життя. Хоча вона не малює, а тільки підбирає нитки до вишивок, я вважаю її повноцінним автором робіт, бо кольори у неї веселі, радісні, своєрідні, в них відчувається свобода, воля і характер, вони випромінюють енергію, радість і тепло. «Ці кольори працюють», – сказав художник Петро Іванович Гончар, коли 2006 року робив персональну виставку маминих робіт у Музеї Івана Гончара. Готуючись до виставки, я розмірковувала: звідки така радість і світло в роботах людини зі складною та суворою долею, як у моєї мами? – Бо вона – оптимістка! А як інакше вона би вижила, народившись у 1926 році в Україні?

Оптимізм успадковується в

КАРАЗІНІАНА

Лариса Іванівна Геращенко зі своєю вишивкою, Київ, 1998 р.

нас по материнській лінії: оптимісткою була мамина мама Соня, такою ж твердинею була і мамина бабуся Ірина Львівна яку віддали заміж у чотирнадцять років. Вона була сиротою, тому й залишилася неписьменною, але була дуже розумна й талановита. Ірина з чоловіком Микитою Панасюком виростили тринадцятеро дітей, усіх навчили працювати, усім дали освіту. Велику родину Панасюків дуже шанували у їх рідному Літині, що на північному заході Вінницької області. До родинних переказів належить і той, що у хату до моєї прабабусі Ірини Львівни приходив сам Кармелюк.

Мамине дитинство пахло півоніями й олеандрами. Рожевими та білими півоніями була обсаджена уся доріжка до дому, де жила родина, а велике олеандрове дерево росло в кімнаті. На кухні всі стіни були обвішані іконами, які приносив з подорожей по святих місцях чоловік Ірини Львівни, дуже віруюча й роботяща людина. Уся родина дуже любила мою маму, бабуся Ірина балувала її, як могла це робити мудра українська селянка, а називали мою маму ласкаво Ларочка, а згодом – тьотя Ларочка. Вона була єдиною донею у мами і онучкою єдиної доні Соні у Ірини Львівни.

Моя бабуся Соня працювала вчителькою на селі. До перевороту 1917 року вона непогано заробляла. Коли прийшли Совіти, сільським вчителям перестали платити зарплату, то кілька років громада утримувала вчителів, як пастухів: давали, хто що міг, «від двору».

В Літині жило чимало єврейського населення, і коли траплялися погроми, Ірина Львівна рятувала в своєму погребі та на горищі не одну єврейську родину, чим я дуже пишаюся.

Втім, літинські євреї мало не згубили мою бабусю Соню, хоча врешті-решт все вийшло на краще. Якось в школі, на педраді, вже за Совітів, єврейська частина вчителів переговорювалась між собою на ідіші, а бабуся, яка була завучем, попросила колег розмовляти на зрозумілій усім мові (маючи на увазі українську)... Вночі після того нещасного дня до бабусі прибігла її подруга Циля (те ім'я бабуся повторювала

КАРАЗІНІАНА

Лариса Іванівна Геращенко біля рушника «Упертість в добрих справах», який вона подарувала Харківському національному університету ім. В.Н.Каразіна в 2005 р., Київ.

кожен раз, коли про це розповідала, тому я його добре запам'ятала) й сказала, що бабусю хочуть звинуватити в антисемітизмі й заарештувати. Довго Соня не роздумувала, збрала манатки, свою маму Ірину Львівну, доню Ларочку (мою маму) й подалася в Підмосков'я. Вони покинули свій дім і все, що було в ньому, свою землю зі ставком і все нажите довгими роками великою родиною, щоб ніколи туди вже не повернутись. Зате виграли життя, бо було це в 1932 році, про який мама згадувала, що її (шестирічну) не випускали на вулицю, щоб перехожі не з'їли. Ну хіба не веселеньке було життя за Сталіна?

У Підмосков'ї бабуся Соня вчителювала, а моя мама вчилась. Їхній побут був злиденним, і щоби купити простого сатину на плаття, займали чергу з ночі. Коли почалась Друга світова війна, мамі було 15 років. Під час евакуації до Татарстану вона, навчаючись в школі, закінчила курси медсестер і пішла працювати в шпиталь, врятувала не одне життя.

А вишивати мама почала в 1948 році на Північному Уралі, в маленькому містечку Красноуральську, куди її направили після закінчення Київського університету ім. Тараса Шевченка (спеціальність – інженер-геолог). В тайзі разом з молодою дівчиною працювало майже тридцять розконвойованих, людей з важкими характеристиками й складними долями, які, втім, дуже поважали мою маму. Загони були розташовані на великій відстані один від одного, і щоб дістатися до них, у мамі був єдиний транспорт – кінь Мурашик, норовисте створіння, до якого мама все ж зуміла знайти підхід, кожен раз перед дорогою пригощаючи його буханкою хліба.

У Красноуральську багато жінок вишивало: намагалися, як могли, прикрасити свій побут. Напевне, серед ув'язнених були і художники, бо в містечку по руках ходило багато гарних малюнків для вишивки, зроблених професійно. Вони й досі зберігаються в нашій колекції, ті малюнки з Уралу, на яких є і східні мотиви.

За совітів люди жили дуже трудно, не могла держава настати на всіх найпростішого, постійно чогось не вистачало. Молоко та масло можна було купити, вистоявши здоровенні черги, шпалери везли з Москви, звідти ж тягли туалетний папір. Важко повірити, що якийсь час у вісімдесятих не вистачало в продажу навіть сірників та мила... У що ми тоді вдягались – зараз важко уявити. Пошити для себе вдягачку так-сяк ми могли самі, а взуття ж не пошиєш! Ми з мамою в'язали одяг собі, бабусі, брату. Чула про одного французького артиста, який відвідав Союз. Його так сильно вразили «досягнення» нашої легкої промисловості, що, накупивши того, що у нас називалося жіночою білизною (я пам'ятаю ці жахливі бюстгальтери та трико!), він влаштував у себе вдома виставку «В цьому їх люблять». Однак він був неправий, бо не в білизні наше щастя, а у ставленні до життя, до себе й до майбутнього! В ті тяжкі часи наших жінок таки любили, і вони любили й були красивими, незважаючи ні на що; напевне, в 40-ві та 50-ті роки Совітська влада ще не видушила з наших трудівниць здоров'я та наснаги до життя.

Мама не зважала на побутові труднощі, вона захоплювалася вишивкою і усе життя не лінувалася навчатись цьому мистецтву. Коли пішла на пенсію, п'ять років училася вишиванню й була найстаршою та найстараннішою ученицею на курсах при фірмі «Світанок». А ще знайшла вчительку, художницю Ольгу Василівну Гордієнко, яка працювала реставратором у Державному музеї українського народного декоративного мистецтва, що в Лаврському містечку. Багато років Ольга Василівна робила малюнки для маминих вишивок.

Сьогодні разом із моєю свахою Мариною ми фотографуємо мамині вишивки, щоби зробити фотоальбом для нашої онучки Поліни, якій дуже до вподоби кольорові праці її прабабці Лариси. Хто знає, може, вона теж буде вишивати? Я прасую роботи, а сваха клацає апаратом. Скільки ж тут усього! Самих лише рушників 35, майже всі вони мають поетичні назви: «Євшан-зілля», «Купальська ніч», «Цвіт папороті», «Сад Божественних пісень», «Калина в лузі», «Кручені паничі», «Горобці на дубі», «Блакитна мрія», «Сонячний ранок»... Є ще блузки, костюми, серветки, скатерті, панно, комірці, маємо навіть п'ять килимів, вишитих на сукні шерстю. Мама дуже любить вишивати квіти, птахів та риб. Кожен раз, починаючи роботу, вона молиться. Просить благословення у Богородиці, щоби її праця приносила радість людям. Але є серед маминих рушників один незвичайний, називається «Упертість в добрих справах». Ці слова – уривок з вислову мого предка Василя Назаровича Ка-

разіна: «Ми зробимо незрівнянно більше, ніж передбачають наші недоброзичливці! Вони виміряли свої політичні можливості, але для виміру нашої упертості в добрих намірах не мають вони масштабу». Сказавши так, Каразін ніби наврочив собі долю, описавши тих, з ким йому все життя доведеться сперечатись і воювати: можновладців з потужними зв'язками і політичними силами, дурисвітів та пройдисвітів з гаманцями і без совісті. Протиставив їм нематеріальне, те, що неможливо виміряти жодними земними мірками: волю та упертість, а ще – молитовне спілкування із Творцем. Василем Назаровичем Каразіним ми усі пишаємося, я з любов'ю збираю родинну історію. Тому, коли мене в 2005 році запросили на свято 200-річчя Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, подарунок готувала мама, такий, який могла зробити тільки вона, – це був рушник з висловом Каразіна про упертість.

Малюнок для нього на моє прохання зробила Ольга Гордієнко, зобразивши там фантастичний дуб з живим зеленувато-коричневим корінням, великою кількістю гілок з листям та жолудями, які символізують втілені мрії Василя Назаровича про університет. Дві пари птахів охороняють дерево, на якому бачимо ще й символ християнства – виноградні грона, виконані в стилі старовинних козацьких малюнків; поруч розміщені прекрасні соняшники, які уособлюють життєдайне світило. Рушник має розміри 0,5 X 2,7 м, він виконаний художньою гладдю на домотканому старовинному лляному полотні нитками «Ірис» та муліне в оливково-теракотових, жовтих та бронзових кольорах; використані також кольори брунатні, сіро-зелені та старого золота. Внизу рушника вишиті слова: «Упертість в добрих справах», а зверху: «Університету ім. В.Н.Каразіна – 200». Цей рушник мама вишивала 3 місяці, кожен день по 7 годин, хотіла встигнути до свята. Сьогодні мамина робота прикрашає читальний зал бібліотеки університету.

Останнім часом мама вишиває маленькі рушнички з деревом життя, квітами та листям на них та з каразінським висловом про упертість, бо він дуже подобається усій нашій родині. Ми даруємо ці мініатюри нашим друзям та знайомим, тим, для кого каразінські слова не просто словосполучення, а гасло життя. Даруємо в пам'ять про Василя Назаровича, про його втілену мрію, з побажанням стійкості, натхнення та непохитного оптимізму.

2007 р.

ПРИСЛІВ'Я МОЄЇ БАБУСИ

Моє захоплення прислів'ями та приказками почалось, коли я ще навчалася в старших класах школи. Знайшовши якось на батьковому письмовому столі книжку «Крылатые латинские изречения», була вражена лаконізмом та місткістю латинських висловів. Вивчивши з десяток мовних перлин Стародавнього Риму, любила похизуватись ними перед друзями, іноді перекручуючи переклад прислів'я так, як було мені зручно для дискусії (адже все одно мало хто міг мене виправити!). Особливо полюбився мені вираз «Bis dat, qui cito dat», що означає: «Вдвічі дає той, хто дає швидко».

Пам'ятаю, вже коли стала старшою, якщо хотіла комусь підняти настрій та підбадьорити, приказувала бабусині: «Гарні зуби, що кисіль їдять». А коли почала працювати стандартизатором в Інституті газу НАН України, мені полюбився японські стандарти ІСО серії 9 000. Оце так японці! Для того, щоб показати якість товару, вони перевіряють усі стадії його виробництва, починаючи з проектування (чи має конструктор, який проектує виріб, мотивацію до сумлінної праці, тобто, гарну зарплату, чи зручне його робоче місце, чи забезпечений він нормативно-конструкторською документацією та олівцями тощо) і закінчуючи вхідним контролем якості матеріалів та випробовуваннями. Тут і спало на думку наше українське: «Видно пана по халявах», яке, на мій погляд, описувало одним реченням усі оті стадії перевірки якості...

Поступово увійшли в наше життя вирази «кодування», «екстрасенс», «біополе» та інші, тоді й згадався бабусин вислів: «Здоровенька зноси та на краще зароби!». Ось вам і кодування речі та людини на здоров'я, покращення добробуту та взагалі на прогрес.

Давно пішла з життя моя бабуся, і якось вирішили ми з мамою зібрати бабусині прислів'я. Взяли аркуш паперу та поступово й записали те, що змогли пригадати. І назбиралося тих бабусиних висловів десь аж понад 50, це вже була колекція!

Про мою світлої пам'яті бабусю Софію Микитівну Панасюк я вже згадувала.

Моя мама Лариса Іванівна із бабусею Софією Микитівною та прабабусею Іриною Львівною, Підмосков'я, 1938 р.

Її велику дружну родину, в якій було 13 душ дітей, дуже шанували в містечку Літин. В родині говорили українською, хоча знала прабабуся і польську та єврейську (ідіш) мови. Цікаво, що «по-російськи» прабабця не знала, отже, і серед бабусиних приказок нема жодної російської.

Бабуся Соня працювала вчителькою в селі, викладала математику, біологію, ботаніку, зоологію. Вона була оптимісткою по натурі, а також дуже лагідною людиною, допомагала, кому могла (розповідала, як в їхньому погребі до революції 1917 року під час погромів переховувались єврейські родини). Бабусині прислів'я носили не декларативний, а швидше споглядальний та філософський характер: («Який їхав, таку здивав», «Гарна дівка, як засватана»). Були серед скарбів бабусі польські прислів'я: «Зярно до зярна, бензі м'ярно» (зернятко до зернятка – буде мірка) та «За єдним прхисядом», зустрічалися і єврейські слівця.

Так і вийшло якось непомітно, що, дякуючи бабусиній спадщині, я почала збирати прислів'я, прислуховуватися до них, запам'ятовувати, аналізувати та розгадувати. За прислів'ями, що вживаються в родині, можна дізнатися, де жили люди, якого вони роду, їхні моральні настанови, з чого вони кепкували, що бажали друзям, як ставилися до самих себе та до світу.

Слід зазначити, що прислів'я дуже вибагливі, їх не вивчиш по книзі, вони запам'ятовуються разом із ситуацією, коли їх вживають. От казала моя бабуся, коли приходив хтось, кого перед тим згадали у розмові: «Про вовка промовка, а він уже в хаті!» Так і я повторюю те саме в подібній ситуації.

Дуже симпатичними для мене через захоплення прислів'ями стали американські президенти, адже у кожному своєму виступі перед українським народом вони неодмінно вживали 2–3 наших прислів'я або літературних афоризми.

Ну а колекціонери, то народ завзятий, їм назбираного завжди мало, прагнуть відшукати ще щось! Де було знайти мені нових прислів'їв, таких, що в книжці немає? Тоді, згадавши чудовий вислів: «Свій до свого по своє», — звернулася до школи, яку створив для дітей своїх кріпаків в селі Кручик Василь Назарович Каразін, мій прапрапрадід. Нині школі тій виповнилося уже 195 років, і вона жодного року не закривалася.

Директорка школи, Тетяна Миколаївна Костиря, яка любить свою працю не на словах, з радістю погодилася провести конкурс дитячих робіт, який і присвятили 195-й річниці школи.

За два місяці ми одержали пакунок з десятьма роботами. Яка це була радість! Діти оформили свої роботи власними малюнками та аплікаціями. І чого там тільки не було! Самих прислів'їв було 189, з яких 160 таких, що не повторювалися. Найменша учасниця, Тарасенко Олена, навчається в 3 класі.

У роботах, поданих на конкурс, діти описували свої родини, намалювали родоводи. Альона Тарасенко намалювала свій родовід до 5 коліна, вказавши прізвища, імена та по-батькові усіх родичів. Вона також надіслала нам прикмети календарного року селянина, які вона почула від тата. Сергій Чайка розповів про те, як його бабуся вміло розповідала казки.

Тарасенко Ірина надіслала фото найстарішої в селі хати, в якій жили ще її прадідусь із сім'єю, розповіла про те, як готувала борщ її бабуся Василина, (такий, що «мало хто вмів так готувати»). Розповіла Ірочка також про її бабусю Любов Опанасівну, яку «до себе не підпускала корова, а поросята боялися».

Завдяки конкурсу, моя колекція збагатилася чудовими приказками, вони стали моїми рідними. Ці шедеври тепер вживає уся наша родина. Вранці ми їмо кашу, про яку говоримо: «Вівсяна каша хвалилася, що з маслом народилася» (надіслала Тарасенко А.).

Приказка «Як прийде туга – пізнаєш друга», що її надіслала Наталя Саєнко, згадалася мені в тяжку хвилину і допомогла вистояти, не втратити гідності, адже якщо в скрутний час не підтримав той, на кого сподівалася, значить це не друг, бо «Чия хата не горить, того серце не болить» (Засядько М.), і марно на нього навіть ображатися та витрачати час. Зате той, хто допоміг – того тобі Господь послав з великої милості, як справжнього друга.

Багато прислів'їв було про роботу: «Без труда нема плода», «Тяжко тому жить, хто не хоче робить» (Чернейко Т.), «Діло майстра величає», «Бджола мала, а й та

Пам'ятник Василю Назаровичу Каразіну в селі Кручик біля школи. Свято 200-річчя середньої школи, 2006 р.

працює» (Чайка С.). «Відстанеш годиною, не доженеш родиною», «Вчорашнього дня стома кіньми не доженеш», «Хвалилася кобила, що вози горшків побила» (Тарасенко І.), «Така робота – ні в тин, ні в ворота» (Роговий А.), «Тяжко тому жити, хто не хоче робити», «Щира праця гори верне» (Тарасенко О.), «Ледачому будь – кури загребуть» (Роговий А.).

А це – для несміливих, таких, що вагаються: «Кинь правду в калюжу – вона чиста буде!», «Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла й сподівайся!» (Степаненко Т.), «Боязливому по вуха, а сміливому по коліна» (Чайка С.).

Різні люди описані в прислів'ях, іноді такі схожі, що «Ні рак, ні жаба», а іноді навпаки, несхожі, «Як свиня на їжака, тільки шерсть не така» (Засядько М.).

Тепер, користуючись нагодою, хочу звернутися до кручанських дітей: «Дорогі учасники конкурсу! Дякую Вам та Вашим родинам за чудові прислів'я, які Ви зібрали, і, сподіваюся, збережете і передасте своїм дітям. Сподіваюся, що ці влучні вислови з дитинства прикрасять Ваше життя та стануть Вам справжніми оберегами. А, можливо, хтось із Вас теж стане збирати прислів'я, тоді удачі Вам, колеги! Ваші роботи я передаю в шкільний музей В.Н.Каразіна. Нехай вони стануть початком у відродженні культури нашої мови і добрих взаємин між людьми.»

2001 р.

ДОДАТОК.

Прислів'я моєї бабусі Софії Микитівни Панасюк

Гарні зуби, що кисіль їдять.

Єдин чобіт – єдин буц.

Про вовка промовка, а він уже в хаті.

Вставай, вставай, моє закохання, юж для тебе готове снідання.

Зярно до зярна – бензі м'ярно (зернятко до зернятка – буде мірка).

Латається – на нове збирається.

«Викинь кіт на гора – та й сядь собі». Це закінчення такої приповідки. Євреї, наймаючи дівчину на роботу, кажуть: «У нас робота легка і її мало: підметеш підлогу – та й сядь собі; вимиєш вікна – та й сядь собі; звариш їсти – та й сядь собі; і т. д. В кінці: «Викинь кіт на гора (на горище) – та й сядь собі».

«Не вбирай жовтки!», – приказувала бабуса, коли ми не хотіли вранці вставати з ліжка, тягнули час, щоби ще трохи поспати і набратися сил, аби братись до роботи.

Коли вдома було неприбрано, казали, що «В хаті гармидер (холоймис»), бабуса Лідія Каразіна називала таке: «Авгієві стайні»).

Як їсть, то впріє, як працює, то змерзне.

Вали на сіру – сіра повезе!

«Жидівська голівка» казала бабуса про дуже винахідливу та розумну людину.

Святий Юрку! Натягни на кисіль шкурку (*коли чогось могло не вистачити*).

Шие та й поре – то ниткам горе.

Ой, комусь кислиці сняться (про дівчину з поганою вдачею).

Коли щось повторювалось, згадувався такий діалог. «Ми з тобою йшли? – Йшли. – Кожух найшли? – Найшли. – Я тобі його дав? – Дав. – Ти в мене його взяв? – Взяв. – То де ж він? – Та що? – Та кожух! – Та який? – Ми з тобою йшли? І т. д.».

Гарна дівка, як засватана.

Якби кицька не скакала, то б і ніжки не зламала.

Сідай, бабо, підвезу – нема часу, треба бігти!

Купець, не купець (наголос на «у») – поторговаць можна.

«Так колись моя коза на льоду кричала» – уривок з анекдота Руданського.

Мерзни, мерзни, вовчий хвіст!

У кого згуба – у того гріха повна губа.

Вміла готувати, та не вміла подавати.

Танцювала, та не вклонилася.

Здоровенька зноси, та на краще зароби. Варіант: «Здоровенька зноси, скачучи подери, та на краще зароби». (Замовляння речі на добробут).

Сіль тобі в очі, камінь тобі в груди, печене тобі в зуби, не дивуйся на люди, а на свої зуби. (Замовляння проти лихого ока).

Далеко куцому до зайця (мається на увазі куций собака).

На городі бузина, а в Києві дядько.

Через дорогу навприсядки.

Десята вода на киселі.

Слава Богу, соцький з чином (звучало це і як «со скінчином»), а десяцький його членом (приказували, коли вдало закінчувалось якесь діло).

За єдним присядом. (Є продовження: «коляце з обядом»), тобто, за один раз сніданок і обід.

Вшистко єдно (Все рівно).

Цур тобі, пек тобі!

Баба з воза кобилі легше.

Все недогода бабиній дівці.

Нехай на цьому кошиться (закінчиться).

Який їхав, таку здибав.

Цо занадто, то не здорово.

Мовчи, глуха – менше гріха.

Про смачну страву казала: «Цимес».

Не сядеш болячці на голову, то вона тобі сяде на голову.

Не чіпай біду, хай біда спить.

У невмілого руки не болять.

Часом з квасом, порою з водою (відповідь на запитання: «Як живеться?»).

Дай, Боже, нашому теляті та вовка з'їсти.

Годити, як болячці.

Не знав, не знав, та й забув.

Про себе бабуся приказувала: «Сліпа камбала».

Коли бабусю запитували, скільки їй років, вона відповідала: «Сім, сімнадцять, без двох двадцять, двадцять чотири і п'ятнадцять!».

АБУ-КАСИМОВІ КАПЦІ ІВАНА ФРАНКА В НАШІЙ РОДИНІ ТА ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ

Є у Івана Франка гарна віршована казочка «Абу-Касимові капці», мила, дотепна, з кумедними сленговими слівцями, жартівлива, іронічна та лірична. Головних героїв там два: багдадський купець Абу-Касим, старий скупердяй та пройдисвіт, та пара його Капців. Вони і є головним персонажем твору.

Родовід ті Капці мали неабиякий: вони такі давні, що «мабуть, ще дідьчій бабці шлюбним обувом були». Ті Капці вірно служили Абу-Касимові не один десяток літ, пережили не один капітальний ремонт, тому в них

*Що там прищипок без міри!
Що там дратви, що там шкіри
Шевські руки уплели!
Десять раз підошви клали,
До старих нові шпиляли,
Щоб міцнішії були.
А під десять шкір тих, братку,
Абу-Касим наостатку
Цвяхів густо сам набив.*

Чи любив купець свої шкарбуни, чи жалів, чи просто тримав коло себе через скупість? Аж ось якось Капці набридли хазяїнові і він їх викинув. Капці повернулися назад, і так щоразу: будь-яка спроба позбутися старого взуття приносила Абу-Касимові біди та негаразди, а Капці дивним способом знову і знову поверталися до хазяїна. Чи любили вони його, чи були такі уперті та мстиві? Врешті решт Капці, ця дивна Матерія, таки домоглася свого: примусила себе поважати, цінувати та берегти. Абу-Касим змирився з нею, почав шанувати її, молитись і навіть «турецьким став святим».

Цю казочку моя бабуса Соня полюбляла особливо, а що сама бережливо ставилася до речей, то і Капці шанувала, навіть свої старі чорні черевики, латані і перелатані, так і називала «Абу-Касимові капці». Франківські старі уперті Капці були для неї ознакою не тільки оптимізму, веселої вдачі та наполегливості, а й символом заощадливості та нескінченності Матерії. Бабуса була дуже бережливою: у неї ніколи не протікали крани, не дай Боже було залишити марно світло в коридорі чи кімнаті, нас сварили за розбитий посуд.

В нашій родині ще у 50-ті роки минулого століття заощадженням та енергозбереженням, як я тепер розумію, займалися усі дорослі. Батько, Олег Аркадійович Геращенко, працював над розробкою нової галузі метрології теплотерії (адже неможливо заощаджувати те, що неможливо виміряти, наприклад, тепло). Мама заощаджувала гроші, як їй це вдавалося, знає тільки вона, адже родина, коли ми були малі, жила дуже скрутно. А ось вихованням і формуванням нашого ставлення до

світу в дитинстві займалася наша сільська бабуся, Софія Микитівна Панасюк, вчителька біології.

Згадуючи найбільші потрясіння свого життя, можу визначити два: це коли в п'ять років я усвідомила існування смерті, а друге, вже у шкільному віці, те, що запаси теплоносіїв закінчаться на Землі років за 50.

Не дуже радісна перспектива! Виявилося, що енергозбереженням в світі займаються давно, ретельно і на різних рівнях. Років десять тому, гостюючи в Лондоні, довелося побачити по телевізору фільм часів I Світової війни, де розповідали, як зберегти тепло, коли готуєш їжу. Була показана камера з дикту розмірами 1, 2 X 1, 2 X 1, 2 м, усередині якої була ще менша камера, а простір між ними був заповнений сіном. Господиня ставила каструлю з кашею в меншу камеру, накривала подвійною кришкою, і їжа доходила.

Інший прилад: як привчають населення Англії берегти ресурси. Дітям початкових класів не тільки розповідають, за скільки років закінчаться запаси вугілля, нафти і питної води, а дають завдання скласти карту школи або іншого будинку, де треба позначити, де протікають крани, де погано закриваються входні двері, утворюючи щілини для протягів, де немає ізоляції на вікнах, трубах гарячого водопостачання та тепла, де марно горить світло, тобто проаналізувати стан енергозбереження будівлі.

От би нашим дітям дати завдання дослідити наші будинки, нехай намалюють свої зауваження співробітникам ЖКК в картинках! Але, як не прикро, не залежить зарплата добродіїв з ЖКК і взагалі нічия зарплата від того, тече вода в трубах, чи ні. А вода тече в багатьох місцях. Особливі «водоспади» спостерігала чомусь в медичних закладах, в лікарнях та поліклініках. Коли про воду кажеш комусь із персоналу лікарні, тебе сприймають, як ненормальну, в кращому разі, як надокучливу муху, і відсилають до когось іншого.

Якось прийшла на прийом до лікаря в нашій поліклініці. Заходжу до кабінету. Весь куток над столом лікаря завішаний іконами, а в іншому кутку з крана тече вода. Вітаюсь з лікарем, хрещусь на ікони, прошу дозволу закрутити кран. Минув тиждень. Знову іду до того ж лікаря, все повторюється: вітаюсь, хрещусь, закручую кран. На третій раз, коли вода знову текла, кажу лікареві: «Дорога пані, Ви не любите Бога! Адже Ви не бережете те, що Він створив!». Знову закручую кран. (Пані лікар була дуже здивована).

Але зберігати можна не тільки воду, тепло, енергоносії. Моя сільська бабуся розповідала про те, як зберігали у селах холод. Вистеляли долівку глибокого льоху соломною, взимку випилювали брили льоду на ставку, вкладали його на дно льоху: шар соломи, шар льоду. У такій холодильній камері зберігали продукти, і холод там тримався до вересня місяця наступного року. Розповідали, що подібні камери існували на Хмельниччині ще після війни.

Друга моя бабуся Лідія, дворянського роду, навчила мене так заощаджувати тепло. Вона закутувала каструлю із стравою в спеціальну стареньку ковдру, завжди накриваючи цю «пампушку» спеціальною подушкою.

І сьогодні, прагнучи не тільки заощадити тепло, а зберегти свої руки, миючі засоби, сковорідки та час, я роблю так само: приготувавши якусь грандіозну страву в казані (плов чи бігус), я ізолюю його, замотуючи кількома шарами старих газет, рушників, ковдрою і накриваю подушкою. Такий «пиріг» може тримати тепло цілу добу. Коли час братись до гарячого, я завжди кличу когось із гостей, щоби подивились: розкриваю казан — а він гарячий з учорашнього дня! Не треба ні підігрівати страву, ні мити зайвий посуд.

Але повернімося до енергозбереження. Ця тема дуже важлива, зберігати енергію має стати модним, ми повинні робити це осмислено, невимушено, елегантно, красиво та шляхетно, про це треба говорити на різних рівнях і дорослим, і дітям, створювати мультики та фільми, писати казки, вірші та оповідання, провадити конкурси, щоб кожен малюк знав, що, закрутивши кран, з якого марно тече вода, він врятував майбутню Україну від спраги, і йому буде така ж шана, як голландському хлопчикові, який затулив дірку в шлюзі і врятував своїх співгромадян.

РОЗПОВІДЬ ТЕТЯНИ ПОПОВОЇ

Перебираючи давні світлини зі свого архіву, я вирішила пошукати якісь старовинні матеріали в Харкові, Основинцях та Краснокутську. Кілька фото родини Каразіних надіслали співробітники Музею Харківського університету, кілька фото Парку подарував Михайло Григорович Курдюк з Тростянця. Відгукнулися на моє оголошення в газеті також краснокутці Зоя Петрівна Шевякова та Людмила Федорівна Шевченко. Ниточка від Зої Петрівни потяглася в Київ, де живе її двоюрідна сестра, Ірина Павлівна Попова, її діти та онуки. Уявіть собі, Зоя Петрівна та Ірина Павлівна – нащадки Олексія Івановича Рубана. Того самого Рубана, який врятував мою бабусю в 1919. Господь не тільки відкрив мені ім'я рятівника моєї родини, а навіть показав його обличчя! Ось воно на фотографії. Я дуже вдячна нащадкам Олексія Івановича за розповідь про їхню родину. Як зворушливо вони зберігали Кара-

Олексій Іванович Рубан (в центрі) з родиною біля свого будинку на Чернещині, 1900 р.

зінські тюльпани. А такого варення, яке варила пані Неоніла, онука Олексія, в Україні мало хто знає. Це – болгарський рецепт, там і зараз так варять агрус з трояндовими пелюстками. Каразіни могли привезти цей рецепт із Болгарії, бо жили там до 1713 року. Цілком можливо, що мама Олексія, працюючи у господарстві Каразіних, навчилася виробляти рідкісне варення і передала дітям його секрет.

Ось що розповіла Тетяна Костянтинівна Попова, правнучка Олексія Івановича Рубана: «Якщо ви мали можливість спілкуватися зі своїми бабусями і дідусями і хоч трохи навчитися від них життєвської мудрості, я гадаю, вам випало щастя.

Своїх дідів я бачила тільки на фото. Батька мого батька було репресовано і знищено в 1937 р. Від нього лишилось тільки фото і документ про посмертну реабілітацію. Його дружина, а моя бабуся, померла, коли її синові, а моему батькові було 2 роки. Батько моєї мами загинув на війні. А ось її мати, моя бабуся Неоніла Олексіївна Гончарова, в дівоцтві Рубан (1906 – 1961), залишила в моїм серці світлу пам'ять, хоча покинула цей світ зарано, коли мені було 11 років.

Родом вона була з Краснокутська Харківської області. Бабуся Ніна, як ми її називали, дотримувалась усіх релігійних свят, але нас, жовтенят і піонерів, до церкви не заохочувала, а просто розповідала, що і до чого. На питання: «Чи є Бог?», відповідала, що ніхто цього не знає. На свято Стрітення вона пекла жайворонки, а на Великдень – духмяну паску; крашанки теж робила. В нашому домі в Києві була піч. Сусідки з усього кутка ходили до нас пекти паски, бо свої печі вони вже давно повикидали. Наша простояла найдовше завдяки бабусі Ніні.

Вона була грамотною, вчилася в церковно-приходській школі в Краснокутську, вийшла заміж, мала чотирьох дітей. Разом з ними пережила багато лиха: війну, на якій втратила чоловіка, голод, тяжку сільську працю. Але бабуся Ніна вистояла, ще і нас, трьох онуків, доглядала.

Бабусин батько Рубан Олексій Іванович (помер в 1933 році в Краснокутську), був лісничим Каразінського лісу і саду. Його мама працювала в господарстві у Ка-

Олексій Іванович Рубан (в руках тримає рушницю) з родиною, Каразінський Парк, 1900 р.

разіних. За родинними переказами, Олексій був вихованим і освіченим. Він не тільки відповідав за охорону лісу й саду, а займався лісорозведенням. Жив він із сім'єю в достатку, мав гарний дім біля озера на Вільшанці. Мама розказувала, що Каразіні допомагали родині Олексія: дарували йому одяг, продукти, сплатили за навчання старших його дочок в Краснокутській церковно-приходській школі.

Розглядаючи старі світлини, що зберегла моя мама, я згадую, як у дитинстві ми відвідували краснокутських родичів. Бувала і я в Каразінському саду. Але на той час могила І.І.Каразіна, що в саду, не була впорядкована. Не було там ні скляної теплиці, ні розарію, де росли голубі троянди, ні дивовижних тюльпанів, про які мені розповідала моя мама і тітка Зоя Петрівна. Ті чудові тюльпани, що походили з Каразінського саду, моя родина зберігала і милувалася ними майже сто років. До Києва їх привезла від свого діда моя мама в 1946 році. Це були блідо-рожеві витончені «бокали» з голубими серединками. Вони зацвітали пізніше за інші і мали тонкий приємний аромат. Але останні 15-20 років вони хворіли і пропали. Дуже шкода! Ми, жителі міста, не змогли зберегти нашу сімейну реліквію. На жаль, я пізно дізналась про історію свого роду, так само, як і мої брат і сестра. Це тільки тепер нам стало відомо, що краснокутських школярів, наприклад, водили до Каразінського саду на уроки живої природи. Сад не мав огорожі, його можна було всім вільно відвідувати. Олексій Рубан зі своїми дітьми та онуками теж проводив свій вільний час в дендропарку, що вражав своєю красою.

О. І. Рубан ніколи не розповідав про себе. Не знали про нього майже нічого і ми. Чому? Такі були часи. Те, чим тепер пишаються, тоді було небезпечним для життя.

Бабуся Ніна, доня Олексія Рубана, варила неперевершене варення з агрусу, яке вона називала царським. Ми їй в цьому допомагали. Бо то була справа довга і непроста. Добірний агрус, що ріс у нас в саду, треба було зібрати акуратно, щоб усі ягоди були цілими. Звичайно, помити, перебрати і обрізати чубчики. Вони обрізались з невеличким вершечком, щоби утворилась в ягоді дірочка. Крізь ту дірочку спеціальною дротяною петлею виймалось насіння, а замість нього встромлялись пелюстки троянд, скатані в трубочку. Отака робота. Для неї годились звичайні рожеві троянди, з яких варили варення і без агрусу – просто трояндове варення. Точної рецептури щодо подальших дій та кількості цукру я надати не можу, але знаю, що додавалось листя вишні, мов би для збереження кольору. Вважалося, що найдобріше варення виходить, коли його готувати на свіжому повітрі. Тому варили його в саду, на плиті, що топилася дровами, в мідному тазу. Ми не давали йому кипіти, а нагрівали і відставляли для охолодження декілька разів, варення виходило не тільки смачне, але й дуже красиве. Воно було прозоре, зеленкувато-бурштинового кольору. Більше я ніде такого варення не куштувала».

2013 р.

Розділ 2.

КАРАЗІНІАНА

В. Каразинъ

Портрет Василя Назаровича Каразіна, гравюра, виконана Геданом в Лейпцізі.

ВАСИЛЬ НАЗАРОВИЧ КАРАЗІН

КАРАЗІНСЬКА КАПЛИЦЯ

*Присвячується пам'яті
Філадельфа Васильовича Каразіна*

Ім'я Василя Назаровича Каразіна віднесено до золотих імен України, його називають просвітителем, «Українським Ломоносовим», «Людиною всесвітньою». «Огненный метеор», «Восторженный украинский Ломоносов», «Невыносимый характер», «Дьявольская энергия», «Гейзер исландский», «Пылкая душа»...

Він відомий культурному загалу не тільки як засновник Харківського університету, але як науковець світового рівня, винахідник та громадський діяч.

Про Каразіна сказано і написано чимало, остання бібліографія праць Василя Назаровича та видань про нього вміщує понад 622 позиції; 1992 року на замовлення ЮНЕСКО про нього був створений на студії Укртелефільм документальний фільм «Громадянин вірнопідданий» (автор сценарію А.Денисенко); доцент Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, О. П. Чугуй написав про нього п'єсу «Зрадлива доля», а в моїй душі, коли я думаю про Василя Назаровича, бринять його слова, шляхетні та горді: «Ми зробимо незрівнянно більше, ніж передбачають наші недоброзичливці! Вони виміряли свої політичні сили, але для виміру нашої упертості в добрих намірах не мають вони масштабу».

Каразінську «Упертість в добрих намірах» я вважаю гаслом усього його життя і приймаю як подарунок нам, його нащадкам. Збираючи все, пов'язане з Каразінами, хочу простежити зв'язок того, що вони створили, з нашим сьогоденням. Тому листуюсь з Кручанською сільською школою, яку побудував для дітей кріпаків Василь Назарович, з науковцями Миколаєва, з бібліотекарями, співробітниками та викладачами Харківського університету, пишу листи в Сковородинівку. Для мене Василь Назарович не просто герой нашої історії, це людина, мій предок, яким я пишаюсь і за кого молюся.

Василь Назарович похований на Миколаївському цивільному кладовищі. У 1868 році над його могилою коштами родини Каразіних та Харківського університету було зведено невеличку каплицю, яка збереглася і донині. Сьогодні вона занесена до Національного реєстру нерухомих пам'яток історії та культури України. Яка ж ти була красива, перлино, скільки гармонії та розуму в тобі! З твоєї ажурної огорожі – риштування на даху впливає велика півкуля бані, яка, тримаючись за мереживо парпету, підносить тебе до неба, легко та прекрасно!

Про місце останнього спочинку Василя Назаровича можна прочитати в моїй книзі «Каразінська каплиця. Історія, документи, фото», яка вийшла в світ у 2009 році. А тут я хочу лишень розповісти про епітафію на могилі Каразіна.

Епітафія на Василя Назаровича – це закінчений художній твір вишуканої кра-

си та рідкісної сили дії. Вона нагадує формулу винаходу, яка додається до заявки на винахід: така ж лаконічна та довершена, а до того ж зворушлива та емоційна. Я впевнена, що саме аура цієї епітафії береже Каразінську каплицю. Ось цей текст:

«Виновник учреждения в России Министерства Народного Просвещения. Основатель Харьковского Университета. Учредитель и Правитель дел Филотехнического общества Высочайше утвержденного в 1811 году, помещик, поставивший первым крепостных людей на степень существ свободных (каковыми 40 лет спустя хотел их сделать Руський Цар указом 1842 года Апреля дня), водворитель цветущей торговли и благосостояния Граждан в городе Харькове, естествоиспытатель, подавший первый мысль о возможности сделать из Метеорологии науку точную, полезную для людей, почетный член двух Университетов Московского и Харьковского, член разных ученых обществ русских и иностранных, Статский Советник и Кавалер».

В словах епітафії так багато чого зашифровано, що мені хочеться дати до них деякі пояснення та доповнення.

Починається розповідь про Василя Назаровича словом «Виновник», веселим, дзвінким, легким та гордим. Так звертаються до іменинника: «Винуватець урочистості». Далі читаємо про такі високі матерії:

«Виновник учреждения в России Министерства Народного Просвещения»

Міністерство народної освіти Російської імперії, до складу якої тоді входила більша частина України, було створено у 1802 році. Саме Василь Назарович Каразін, наш земляк, був ініціатором його створення. Маніфест про започаткування восьми міністерств мав номер 20.406 та був підписаний імператором Олександром I у 1802 році, 8 вересня. Згідно з Маніфестом, тоді було створено такі міністерства:

«1. Військових сухопутних; 2. Морських Сил; 3. Закордонних Справ, по яких справи розглядаються в Перших Державних Колегіях; 4. Відділення Юстиції; 5. Внутрішніх Справ; 6. Фінансів; 7. Комерції та 8. Народної Освіти» (див. Повне зібран-

Креслення Каразінської каплиці, виконане О. П. Орловим 5 жовтня 1891 р.

ня законів Російської імперії з 1649 року, т. XXVII. Переклад на сучасну українську мову автора).

Щоби уявити структуру створюваного Міністерства освіти, наведу ще пункт VII Маніфесту:

«Міністр Народної Освіти, виховання молоді та розповсюдження наук має в безпосередньому підпорядкуванні своєму Головне Училище Правління з усіма належними йому частинами: Академією Наук, Російською Академією, Університети та усі інші училища, крім переданих до особистої опіки Люб'язної Родительниці Нашої Імператриці Марії Федорівни, та тих, що перебувають згідно з повелінням Нашим у підпорядкуванні інших осіб; Друкарні приватні та казенні, виключаючи ті, що перебувають безпосередньо під чиїмось підпорядкуванням; Цензуру, видання відомостей та усяких періодичних праць, народні бібліотеки, зібрання кріпостей, натуральні кабінети, музеї та усякі заклади, що на майбутнє для розповсюдження наук створені бути можуть».

Того ж дня було підписано Олександром I Наказ за номером 20.407 «Про обов'язки Комісії Училищ». Ось як там відображений склад Комісії:

«В Комісії Училищ, що знаходиться в підпорядкуванні Міністерства Народної Освіти, наказуємо бути: Таємному Раднику Князю Адаму Чарторизькому та Графу Северину Потоцькому, Генерал-Майорам Клінкеру та Хитрово, академікам Статським Радникам Озерецькому та Фусу; Правителем же справ призначаємо Колезького Радника Каразіна». Про роботу Василя Назаровича у створеному Міністерстві Олександр I так писав своєму учителю Лагарпу: «Всім керує: немає паперу, який був би ним не опрацьований, немає людини, призначеної не ним».

Саме в цей час Василь Назарович розробляє «Общий план гимназий» та «Предначертания устава об общественном воспитании». Тоді ж, використавши тимчасову прихильність до себе імператора, Каразіну вдається одержати Височайший дозвіл на створення університету в Харкові.

«Основатель Харьковского университета»

Каразіну вдалось умовити імператора на відкриття університету в Харкові, він пообіцяв, що необхідні кошти на це збере харківське дворянство. Одержавши згоду імператора, Каразін організував збір пожертв на Слобожанщині та в сусідніх губерніях. Кошти надходили не тільки від дворян — їх давало духовенство, ремісники, козаки, навіть селяни. Частину коштів на університет виділив уряд. Університет відкрив свої двері для студентів 17 (29) січня 1805 року. Своєю мрією, що втілилась, Харківським університетом, який дав поштовх цивілізаційним процесам у цьому місті, Каразін пишався усе своє життя, пишаємось ним і ми, його нащадки.

До сторіччя університету і за 65 років по смерті Василя Назаровича вдячні харків'яни, а також жертводавці з усієї Росії зібрали кошти та встановили бронзовий пам'ятник засновнику свого університету. Сьогодні він стоїть біля входу в університет, молодий мрійник, романтик, вітаючи нове покоління студентів. На боковій стороні постаменту викарбувані слова Каразіна: «Блажен уже стократно, ежели случай поставил меня в возможность сделать малейшее добро любезной моей Украине, которой пользы столь тесно сопряжены с пользами исполинской России». Біля пам'ятника завжди лежать свіжі квіти.

1999 року Харківському університету присвоїли ім'я його засновника й надали статус національного.

«Учредитель и Правитель дел Филотехнического общества»

Чимало ідей Каразіна випереджали його час на століття. Геніальність Василя Назаровича виявлялася в різних сферах науки: як на освітянській ниві, де його проектам щодо створення Міністерства народної освіти та Харківського університету судилося довге життя, так і в природничих науках, любов до яких проявилася у Ка-

разіна ще замолоду і не полишала його довіку. Каразін вважав, що «не стільки відкриття кількох окремих істин, скільки загальний висновок з них; не стільки теорії, скільки вдале застосування їх становлять епоху в історії людства та науки».

Філотехнічне товариство було створене Василем Назаровичем як «приложение наук и художеств к домоводству». На початку до Філотехнічного товариства входило близько 30 поміщиків з різних губерній: Харківської, Полтавської, Чернігівської, Курської, Воронежської, Катеринославської, Таврійської, Херсонської. Метою їх роботи було вивчення сільськогосподарських проблем, розробка нових технологій та устаткування, для чого Каразін запропонував «зразкове господарство», яке знаходилося у його ж таки маєтку в Кручику. Там, у глухому віддаленому селі, у Василя Назаровича працювала обладнана сучасними хімічними та фізичними приладами лабораторія. Наукові роботи вченого того часу, описані Я. В. Абрамовим, просто вражають. Саме там він першим у світі сформулював ідеї парового опалення, реактивного двигуна, одержання електрики з верхніх шарів атмосферного повітря, там були зроблені відкриття в галузі органічної та неорганічної хімії, була відпрацьована технологія одержання мила з тваринних жирів, яскравих бездимних свічок, вичинки шкір, розроблений новий спосіб спалювання деревини для одержання вугілля, а також смоли, дьогтю, скипидару, оцту. Каразін винайшов також новий спосіб вироблення цементу, прискорений спосіб одержання селітри, дослідив вплив електрики на процеси бродіння, розробив методи консервування та сушки плодів водяною парою (висушені плоди зберігали смак та запах свіжих), метод бальзамування тварин.

Там же, в кручанській лабораторії, при спалюванні вугілля була одержана надзвичайно тверда кристалічна речовина з властивостями, подібними до алмаза.

Філотехнічне товариство проіснувало до 1818 року. За цей час статті його членів публікувалися в наукових журналах «Український журнал», «Український вісник», «Вісник Європи», «Син Вітчизни» та інших.

*«Помещик, поставивший первый крепостных людей
на степень существ свободных»*

Корінні мешканці села Кручик й досі з теплотою згадують поміщика Каразіна, який ставився до селян з пошаною та розумінням. Він писав, що «в своих подчиненных видел не рабов, но воспитанников, Провидением и Правительством нашим нам вверенных». Будучи людиною глибоко віруючою та духовно багатою, Каразін казав: «Водворите в селах ваших просвещенное земледелие, водворите искусства и промышленность. Водворите наипаче порядок и добрые нравы, без которых все прочее во вред обращается».

Втілюючи свої замисли про духовне та культурне піднесення своїх селян, Василь Назарович створює в Кручику сільську думу (надзвичайно актуальна і сьогодні ідея самоврядування, втілена на початку ХІХ ст). Дума вирішувала проблеми місцевої громади. На громадські кошти там утримувалась церква, побудована батьком Василя Назаровича Назаром Олександровичем і освячена в 1776 році на честь Воздвиження Чесного Животворчого Хреста Господнього. На громадські ж гроші в селі утримувалися священик, фельдшер, учителі у школі, яку Василь Назарович побудував у 1806 році спеціально для дітей своїх кріпаків, і це була перша подібна школа на Лівобережній Україні. Школа та працює й дотепер, хоча переїхала вже в третє приміщення. А нещодавно вона відзначила своє 200-річчя.

Кілька слів про Кручанську церкву. Ось як її описує знавець церковної старовини, якого цитує Д. І. Багалій: «...ныне существующая деревянная церковь заложена в 1774 году 14 сентября, а освящена 30 августа 1776 г. Преосв. Аггеем во Имя Воздвижения Честного Животворящего Креста Господня. (Церковь. — Л.Д.) ... устроена в форме креста и соединена посредством придела с колокольнею. Под церковью и колокольнею устроен склеп, в котором погребен умерший в 1783 году 14 марта создатель церкви полковник Назар Александрович Каразин*. На колокольне от начала ее построения были боевые часы, которых уже давно нет, а колокол, к кото-

рому вони були приведені, до нині цілі. ...В церкві знаходиться епитафія Назарію Каразину, написана, по преданню, філософом Сковородою. Вона поміщена в церкві, а не над гробом, тому що хода в склеп не має. Епитафія написана на простій дерев'яній дошці, окрашеної чорною фарбою, славянськими буквами, не колись червоними, а тепер уже побілелими. Ця дошка колись стояла в алтарі на задній стороні іконостаса, а тепер в церкві, на лівому клиросі, з задньої сторони заклиросного киота. На цьому видному місці поставлена вона для того, щоб кожному, хто хоче, можна було прочитати цю епитафію.

Христовоздвиженська церква в Кручику діяла до 1935 року. Священика, який служив при тій церкві, Савчука Андрія Ігнатовича, 1884 р.н., примусили «розстригтися» і зізнатися, що він, «св'язавшись з польським консульством в Харків, передал ряд свідчень про положення в сільському господарстві і систематично в тенденціозному, антирадянському дусі інформувало консульство про «переслідування» духовенства і релігії в СРСР». Його розстріляли в 1937 році як шпигуна (з матеріалів карної справи № 23712). А в 1964 році знесли будівлю церкви, розрили склеп Назара, кістки його перемішали з землею та поставили на тому місці Кручанську школу...

*«...каковыми 40 лет спустя хотел их сделать Русский Царь
Указом 1842 года Апреля 2 дня...»*

Гарненьке собі словосполучення: «хотів зробити цар», недоконана форма дієслова стосовно імператора – зухвало! Щоб не бути безпідставним, автор епитафії наводить навіть точну дату ухвалення імператорського указу. Що стоїть за цими словами? Можливі три варіанти: «хотів зробити вільними, але не зміг», «хотів, але не встиг», або ж – «хотів, але не дуже».

Відкидаємо одразу слова: «не зміг»: могутність російського імператора не викликає сумнівів, «не встиг» також не підходить, адже імператор Микола I жив у добром здоров'ї до 1855 року, залишається версія: «хотів, але не дуже». Нагадаю, що кріпосне право було відмінено набагато пізніше, у 1861 році.

*«Водворитель цветущей торговли и благосостояния
Граждан в городе Харькове»*

Розмірковуючи про університет для улюбленого міста, Каразін писав: «Харків в самое короткое время процветет и будет иметь честь доставлять просвещенных сынов Отечеству». Василь Назарович «доставил (в Харків – А.Д.) 32 семейства иностранных мастеров на собственном иждивении», як про це повідомляє В.П.Титар у статті «К вопросу о коллекции Аделунга и «художниках», присланных В.Н.Каразиным в Харьковский университет». Серед запрошених були найкращі європейські ремісники: друкарі, палітурники, годинникові, столярні, різьбярні, слюсарні, каретникові, ковалі та ін. Іноземні майстри, здебільшого це були німці, принесли з собою високу культуру побуту та праці, що не могло не змінити на краще життя харків'ян.

*«Естествоиспытатель, подавший первый мысль
о возможности сделать из Метеорологии
науку точную, полезную для людей»*

Каразін вважав метеорологію однією з найцікавіших і перспективних наук. У своєму Кручику він здійснював спостереження за погодою від початку ХІХ ст., продовжуючи їх понад 40 років. На самому початку цієї діяльності він дійшов висновку, що задовольнитися тільки одиничними спостереженнями для передбачення погоди неможливо. Ніхто ні в Росії, ні за її межами тоді не дійшов висновку, який послужив основою метеорології – про необхідність створення розгалуженої мережі повсюдно розташованих метеостанцій та спостереження за погодою. Каразін передбачив, яку велику користь для практичних потреб господарства та загалом для держави можуть дати результати комплексних досліджень – передба-

чення погоди. Цю думку він вперше висловив у 1810 році, виступаючи в Московському товаристві природознавців. У своїй доповіді Каразін визначив мету метеорології, окреслив зміст цієї науки, обумовив її важливе значення, відзначивши явища, що підлягають вивченню, та показав метод дослідження цих явищ, що полягав у зборі та узагальненні якомога більшої кількості одночасних, постійних та проведених за однаковою програмою спостережень, що здійснюються в усіх країнах світу. Лише 50 років потому каразінська думка була повторена французьким астрономом Левер'є та із захопленням сприйнята науковим світом.

НАДГРОВНЬЙ ПАМ'ЯТНИКЪ

В. Н. КАРАЗИНУ ВЪ Г. НИКОЛАЕВЪ.

Зображення Каразінської каплиці з книги Д.І. Багалія «Опыт истории Харьковского университета», 1904 р.

*«Почетный член двух университетов Московского и Харьковского,
член разных ученых обществ русских и иностранных»*

Багатогранна та дуже активна наукова діяльність Каразіна створила йому авторитет у науковому світі. Він був почесним та дійсним членом семи наукових товариств Росії. У різний час його обирали членом колегій Московського та Харківського університетів, Московського товариства природознавців, Товариства любителів російської словесності при Московському університеті, Товариства історії та старовини, Російського вільного економічного товариства, Петербурзького вільного товариства любителів російської словесності.

«Статский Советник и Кавалер»

Чин статського радника (V клас у Табелі про ранги) був наданий Василеві Назаровичу в 1804 році. Словом «кавалер» величали людину, що мала нагороди.

Філадельф

От і все, що розказала епітафія. У її рядках фактично закарбувалася пам'ять про цілу епоху. Розбираючи та обмірковуючи кожне її слово, я не могла не думати про її автора. Обдарована, освічена, талановита, смілива та рішуча, уперта, азартна та відважна, з яскравим гумором людина, знайома до того ж з імператорськими указами та досконало обізнана з біографією Каразіна... Це міг бути тільки один чоловік, людина дії, син Василя Назаровича – Філадельф Васильович Каразін (1810 – 1878), мій двоюрідний прапрадід.

Уклін тобі, Філадельфе, я пишаюся тобою, це для мене ти написав слова «Русский царь хотел», щоби я розгадала твоє авторство, уявила, який ти мудрий, відчайдушний та здатний на вчинок! Таку епітафію міг написати тільки ти, бо ніхто в світі, окрім тебе, не насмівся б на таке формулювання і таке, по суті, засудження царя.

2009 р.

КАРАЗІН, ПАМ'ЯТНИК І КУЛЬТУРНА РЕВОЛЮЦІЯ

(До століття встановлення пам'ятника Василю Назаровичу Каразіну в Харкові)

*Пам'яті моєї дорогої тьоті Сусанни Геращенко,
випускниці Харківського університету, присвячую*

Перший на сході України університет, де харків'яни могли у себе вдома одержувати вищу освіту, відкрився 1805 року. На честь його століття харків'яни спорудили пам'ятник Василю Назаровичу Каразіну, засновникові свого вищого навчального закладу, зібравши для цього чималі кошти. Частину грошей виділив уряд. Авторами пам'ятника були відомі майстри: скульптор Іван Іванович Андреолетті (Пагирев) та академік архітектури Олексій Миколайович Бекетов. Статую Василя Назаровича Каразіна відлили з бронзи в Санкт-Петербурзі і привезли до Харкова в 1904 р. Урочисте відкриття пам'ятника відбулось 20 червня 1907 р., за 65 років по смерті просвітителя.

А в 2007 році харків'яни святкували століття вже самого пам'ятника Каразіну. До цієї події Харківський національний університет, який з 1999 року носить ім'я свого засновника, випустив дуже шляхетний і прекрасно оформлений буклет. Я теж приготувала свою розповідь про пам'ятник, не претендуючи, втім, на повноту розкриття теми.

КАРАЗІН

Харків для мене — це місто Каразіна. Він палко любив його, ризикував заради нього, трудився тут, страждав, молився в цих церквах, ходив цими вулицями. В Харкові живуть мої родичі по Каразінській лінії, друзі, з якими я познайомилась, дякуючи Каразіну. Тут мешкають нащадки тих, з ким він працював і для кого він трудився. Я їду побачитись із ними та поспілкуватись з моїм Василем Назаровичем, набратись від нього наснаги, упертості в добрих намірах, азарту та віри. Думаючи про нього, бачу внутрішнім зором величезне полум'я.

Ось я стою біля входу до університету і відчуваю себе в якомусь нереальному світі. Неначе знаходжуся в театрі серед декорацій: задня стінка сцени — багатопверховий будинок з великими вікнами, букет квітів на підлозі, казкова дивовижна сосна своїми гарними гілками намагнічує простір. Зграйки сучасної молоді пропливають поруч, а до мене іде красивий молодий чоловік в старовинному одязі. Він говорить до мене старовинними ж довгими і витіюватими реченнями, розповідає про своє щастя: «Блажен уже стократно...»... Це Каразін. Пам'ятник. Чи думали коли-небудь Ви, Василю Назаровичу, знаходячись у засланні в своєму селі Кручик, що будете так зблизька спілкуватись із студентами?

Він переїжджав по місту три рази, сьогодні у нього четверте місце проживання, і воно мені подобається найбільше. А перед цим з 1964 по 2006 рік Каразін мешкав коло лівого крила університету. Стояв там самотньо, неначе у вигнанні. Так прилаштувати пам'ятник могла дуже хитра людина: начебто знаходився Каразін коло вишу, але збоку, щоби його і не було видно. Гілки дерев закривали його, як сплячу красуню, а на постаменті були продовбані якісь дірки ... Нагадаю, що тоді Харківсь-

кий університет носив і'мя російського письменника, співця революції Максима Горького.

На своє нинішнє місце перед входом до університету Каразін потрапив у 2006 році, на початку ректорства академіка Віля Совбановича Бакірова. Це було геніальне рішення! Утворився дуже гармонійний ансамбль з оптимально вибраними пропорціями. Вібрації від будинку університету і пам'ятника гарно сполучаються, входять в резонанс і бринять красою. Віль Совбанович же започаткував традицію прикрашати пам'ятник квітами. Вони стоять коло пам'ятника завжди. В теплу пору – живі, взимку – штучні. Дуже зворушлива традиція! Уявіть собі, скільки людей піклуються про Каразіна!

ПАМ'ЯТНИК

Він міг би бути зовсім іншим. Відомі кілька варіантів проектів цього пам'ятника. Їхні фото зберігає онук архітектора Олексія Миколайовича Бекетова професор Федір Семенович Рофе-Бекетов у своєму архіві. Розгляньмо ж ці проекти та простежмо, як геніальні скульптор та архітектор осмислювали особистість засновника університету.

В проекті, який я б назвала «Гамлет» або «Поет», обличчя Каразіна задумливе, на устах легка усмішка. Погляд окрилений, натхненний, одночасно заглиблений в себе і спрямований вгору. Його права рука піднесена і обернена тильною стороною до неба. Ми присутні під час молитовного звернення до Творця. Людина задає запитання і налаштовується на потік космічної інформації. Ось вона одержить відповідь, осмислить її і передасть людям. Сприймуть вони це послання? – Невідомо. Постаць Василя Назаровича передано хвилястою лінією (майже немає вертикальних!). Це створює атмосферу неоднозначності, пошуку, запитання. Дивним способом авторів вдалося створити у глядача відчуття руху скульптури: здається, що фігура Каразіна летить, підноситься вгору. Сходинок, домальованих на фото архітектором О. М. Бекетовим, по яких піднімається Каразін, підсилюють це відчуття. А ось слова Гамлета, доречні до цієї версії образу Каразіна:

*Чи бути, чи не бути — ось питання.
Що благородніше? Коритись долі
І біль від гострих стріл її терпіти,
А чи, зітнувшись в греці з морем лиха,
Покласти край йому!..
Бо хто б терпів бичі й наруги часу,
Гніт можновладця, гордія зневаги,
Відштовхнуту любов, несправедливість,
Властей сваволлю, тяганину суду,
З чесноти скромної безчесний глум...*

Здається, образ Гамлета найбільш адекватно відображає Каразіна-людину — фігуру геніальну, неоднозначну, складну, багато в чому не зрозумілу для своїх сучасників, з усіма пережитими ним поневіряннями, серед яких були присутні усі згадані Шекспіром «наруги часу». Ми не знаємо, як відбувалося обговорення образів,

Пам'ятник Каразіну біля входу до університету, 2005 р.

запропонованих Андреолетті, та оскільки Каразін-Гамлет залишився лише проектом, зрозуміло, що пошуки скульптором образу засновника Університету продовжилися.

Другий проект я назву «Педагог» або «Заохочувач». Василь Назарович в ньому робить крок вперед. Його права рука спрямована до глядача. Трохи піднесена вгору, (майже горизонтальна) і повернена тильною стороною долоні вниз, вона ніби пестить когось, гладить по голові, заохочує молоду людину до росту і праці. В лівій руці Каразін тримає сувій грамоти – символ освіти та науки. На фото можна роздивитись обличчя Василя Назаровича: воно дуже красиве, погляд гарний, вольовий, окрилений, спокійний та мужній. Думаю, що самому авторові скульптури цей варіант подобався найбільше, бо він не відмовив собі в задоволенні сфотографуватись у своїй студії саме біля нього, увібравшись у такий же фрак, як і його креатура: з точністю до гудзиків, манжетів та жабо. Для більшої подібності він навіть узяв у руки трубку – імітацію сувою грамоти.

Третій варіант має девіз «Державний діяч». Ми бачимо впевненого в своїй правоті чоловіка, що крокує вперед. Однією рукою він спирається на колону (уособлення держави), увінчану сувоєм грамоти (символом просвіти). Правиця його піднята вгору, він упевнено вказує шлях вперед. Каразін звертається до глядачів із пропозицією, правильність якої не викликає у нього сумніву.

Стопа лівої ноги Василя Назаровича ледь-ледь нависає над бронзовою плитою підніжжя, начебто виходячи з неї. Взагалі-то подібне рішення скульптори використовують нерідко. Чимала кількість пам'ятників бажать відірватися від своїх підставок. Але в пам'ятнику Каразіну ця маленька деталь мене особливо зворушує. Основне тут не стільки рух фігури вперед, а бажання наблизити фігуру Василя Назаровича до присутніх, зменшити бар'єр між нами, показати його вміння ламати межі усталених норм і стереотипів, дбати про незахищених. Саме цей проект був обраний і втілений у бронзу. Адже якщо запитати: «Хто з описаних постатей зміг би започаткувати університет в Харкові?» – відповідь буде однозначною. Отже, вибір між «Гамлетом», «Педагогом» і «Державним діячем» архітектором був зроблений на користь

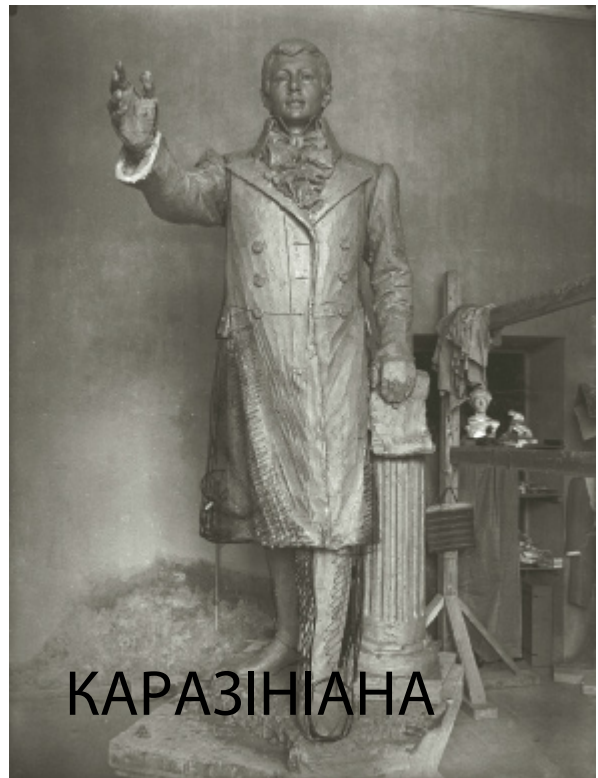
Проект скульптури пам'ятника Каразіну «Гамлет».

Проект скульптури пам'ятника Каразіну «Педагог».

«Державного діяча» — образу, в якому присутні усі Каразінські іпостасі: людина-мрійник, але впевнена в своїй правоті, без гамлетівських вагань. Заохочувач у сенсі просвітителя, засновника університету. Та державний діяч, як особа, що втілює думку про освіту як наріжний камінь існування держави.

Я дуже вдячна Федорові Семеновичу Рофе-Бекетову за те, що він зберіг для нас унікальні світлини проектів пам'ятника і надав можливість їх надрукувати. Тепер ми можемо не тільки відчувати, як сприймав Андреолетті Каразіна, але і роздивитись зблизька, як гарно він виліпив обличчя Василя Назаровича. Мені здається, що усі проекти довершені та прекрасні, усі мають право на втілення та існування. Проте особисто мені любий Каразін-«Педагог». Його постать легка, окрилена і динамічна, гарно виконане обличчя Василя Назаровича (на нього трохи схожий мій тато в молодості). До того ж, мені, як жінці, приємно роздивлятися чудовий фрак предка з гудзиками, жабо та манжетами. Зверніть увагу: Каразін — «Педагог» одягнений у фрак, а «Державний діяч» — у пальто. Можливо, так йому тепліше взимку стояти коло університету?

Проект скульптури пам'ятника Каразину «Громадський діяч».

А ось як описує пам'ятник Каразину головний архітектор ТОВ «Інститут Харківпроект» І. М. Лаврентьев: «Здесь модерн во всем: в динамичном жесте фигуры, застегнутой в строгий сюртук, в противоречии между утверждающим жестом левой руки с указом, опершейся на опорную часть классической колонны, и шагом вперед за край цокольной плиты. А в постаменте та же диалектика: квадратный в плане гранитный пилон упруго расширяется книзу, рисуя нам образ надежной опоры, дающей начало взлету. Чтобы избежать впечатления опорной перегрузки, Бекетов вводит в верхней части цоколя тонкий плинт с подрезками».

Постамент пам'ятника заслуговує на окрему увагу. Кожна його сторона несе чимале смислове навантаження. Тут і роки життя Каразіна, і його вислови, і краєвид місця, де він народився, і відомості про університет. Думаю, що цитати підбирали ректор університету професор Д. І. Багалій разом з професором М. І. Сумцовим. Коли проектувався пам'ятник, вони очолювали Раду університету.

З лівого боку на п'єдесталі розміщено слова: «Главным предметом учреждения университета было для меня благосостояние моей милой страны и полуденного края России».

Це уривок з листа Василя Назаровича до професора права І. Ф. Тимківського від 1 жовтня 1803 року, надрукованого в книзі «Сочинения, письма и бумаги Каразина, собранные и редактированные профессором Д. И. Багалием», 1910, С.658 – 659.

Праворуч на п'єдесталі слова з урочистої промови Каразіна на загальному зібранні Харківського дворянства 1 вересня 1802 року: «Блажен уже стократно, ежели случай поставил меня в возможность сделать малейшее добро любезной моей Украине, которой пользы столь тесно сопряжены с пользами исполинской России».

Звичайно, для нашого швидкоплинного часу ці дві цитати, дещо розлогі. Якщо коротко, то Каразін говорить про мету створення університету і про величезне своє щастя від досягнення цієї мети. Нашу країну він з ніжністю називає «милою моею страной» та «любезной моей Украиной». В кожному вислові присутнє слово «Росія»: один раз — південна її частина, («полуденный край России»), другий раз — в

Проект пам'ятника Каразину, виконаний архітектором О.М. Бекетовим.

цілому, «исполинская Россия», але точкою відліку є інтереси України, як держави.

Тильну сторону постаменту прикрашає бронзовий барельєф з краєвидом села Кручик, де народився Каразін. Там увічно місце, де зростала дитина серед пречудової української природи: ставок, дерева, кущі, пишні трави. Там же видно будинок Каразіних і церкву, яку побудував батько Василя Назаровича Назар Олександрович і якою дотепер пишаються усі без винятку його нащадки. Вона була освячена в 1774 році на честь Воздвиження Чесного Животворчого Хреста Господнього. В тій церкві і був похований Назар. Як добре, що вона зафіксована хоч на пам'ятнику, бо її знищила влада у 1964 році. Її неможливо уже відбудувати, бо на тому місці стоїть сьогодні Кручанська школа.

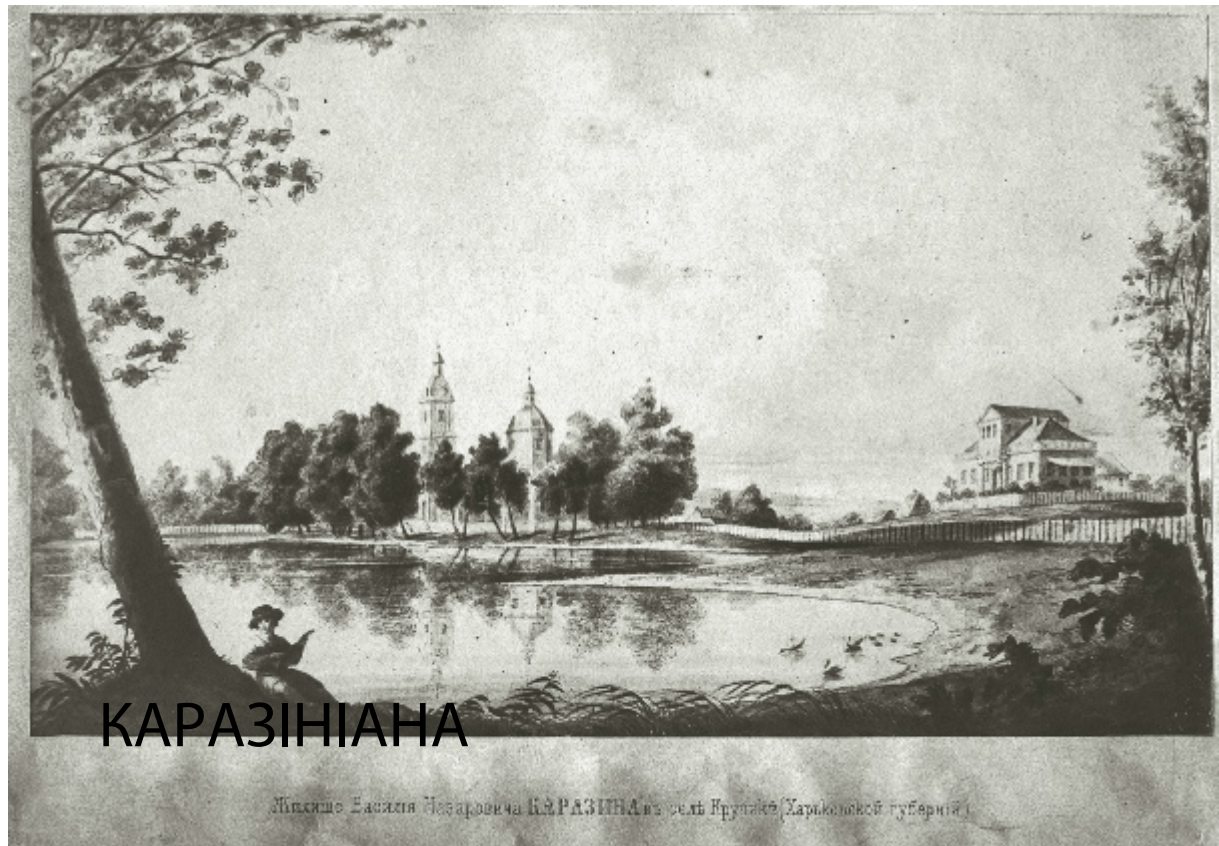
На фронтальній стороні постаменту напис:

«1805 – 1905
Василий Назарович
Каразин
положивший основание
императорскому
Харьковскому университету
1773 – 1842».

Цифри, що стоять над прізвищем Ка-

Проект скульптури пам'ятника Каразину, виконаний архітектором О. М. Бекетовим.

Красвид села Крутик. Будинок Каразіних та Хрестовоздвиженська церква, 1774 р.

разіна, символізують 100-річчя університету, до якого планували встановити монумент. Дивно, що століття університету зафіксовано на постаменті і другий раз, уже словами на задній грані постаменту, хоча в дійсності пам'ятник до століття так і не відкрили, це сталось аж на два роки пізніше.

КУЛЬТУРНА РЕВОЛЮЦІЯ

До історії пам'ятника хочу додати те, що дізналася завдяки моїй тьоті Сусанні. Вона надіслала мені колись вирізку з харківської газети «Шахтарка» за 3 серпня 1989. Та газета була органом парткому, дирекції та профспілки заводу «Світло шахтаря». Чи були тоді подібні публікації в центральних газетах – не знаю, але, думається, не випадково її автор, член секції краєзнавців Харкова при науковій бібліотеці ім. В.Г.Короленка Є. Ніколаєв, надрукував статтю «Видатний мислитель і просвітитель» саме в цій маленькій заводській газеті накладом 1500 примірників. Ось його розповідь (збережено орфографію оригіналу):

«Як відомо, в кінці 20-х і на початку 30-х років в нашій країні відбувалася культурна революція, мета якої полягала в тому, щоб зробити корінний перелом у духовному розвитку людей, прищепити їм нову ідеологію.

Процес культурної революції був складний, повний протиріч. Ніхто конкретно не знав, як її провадити, з чого починати, що робити. Частина ідеологів вбачала шкоду в релігії, в церквах, а також в пам'ятниках старої спадщини. Навіть був випущений плакат з лозунгом «Сметем с лица земли тюрьмы, церкви и памятники буржуазной знати».

Саме подібні тенденції знайшли ретельних виконавців, які з невідступним старанням проводили їх у життя: руйнували церкви, а там, де збереглися їх будови, знімали дзвони, куполи, знічевували до невпізнання архітектурні шедеври, перетворювали пам'ятники старовини в різні сховища для овочів, тари тощо. В переважній більшості постраждали пам'ятники стародавнього мистецтва, що мали велике значення для історії рідного краю, становили архітектурну цінність російського і українського мистецтва.

Під цю хвилю реформи потрапив і пам'ятник Каразіну, у якого з п'єдесталу зникла статуя. Ось що мені розповів про цей час професор Я.С. Блудов (він уже помер), який на той час був ректором Харківського університету:

«Було це в 30-х роках. Якось мені повідомили: «Зник пам'ятник Каразіну»

Я, не роздумуючи, швидко сів на «візника» — і до пам'ятника. Дійсно! П'єдестал стоїть, а статуї немає. Я в міськраду — і прямо до його співробітників:

— Куди зник пам'ятник Каразіну?

Мені відповідають:

— Ми його віддали у металобрухт... На звалище!..

— Треба негайно повернути його на місце!, — запально сказав я.

— Завод не повертає, гроші вже заплачено! — І тут же з нотою докору один з працівників міськради питає мене:

— Навіщо вам цей поміщик?!

На це питання я не став відповідати, а прочитав їм лекцію, в якій розповів, хто такий в дійсності був Каразін, який внесок його в науку, історію і культурне життя рідного краю і всієї нашої країни.

Лекція про Каразіна дещо протверезила дії членів міськради, і вони видали мені дозвіл на завод, щоб визволити скульптуру Каразіна з металобрухту. Велику допомогу мені в цьому надав відповідальний працівник старий більшовик Страков.

Приїхавши на завод, я побачив велике звалище металобрухту. Мені дали кілька робітників, і ми почали пошуки, які були дуже нелегкими. Нарешті знайшли, що шукали. При огляді скульптури виявилось, що немає руки, яка на пам'ятнику була простягнута вперед. Нарешті знайшли і руку. Скалічена статуя була знову встановлена на п'єдестал і реставрована на місці».

Напевне, тоді ж, в 1930-ті понівечили і постамент пам'ятника: з його нижньої частини зникли слова «імператорський» та роки життя Василя Назаровича. Отож, цифри «1805 — 1905», які розміщувалися зверху на фронтальній грані постаменту, багатьма сприймалися як роки життя Каразіна. На місці відірваних слів та цифр з граніту постаменту хижо і глузливо дивилися дірки. Такий глюм над пам'ятником тривав майже вісімдесят років. Думаю, це викликало образу, запитання та подив не лише у мене...

Його відреставрували (частково) тільки в часи незалежності України, у 2006 році за сприяння голови Харківської облдержадміністрації Арсена Борисовича Авакова. Пам'ятнику повернули всі утрачені написи. Шкода тільки, що не вдалося відновити ще й чотири гранітні тумбочки навколо пам'ятника та ланцюги між ними, як це спроектував академік архітектури Олексій Миколайович Бекетов. Його онук, професор Федір Семенович Рофе-Бекетов, пояснив мені, що так спроектував його дід, щоби глядачі не підходили надто близько до скульптури і не стояли там, звідки дивитися на монумент він вважав недоречним.

Уклін тобі, мій далекий прапрапрадіду! Коли я стою біля твого пам'ятника, то завжди хвилююсь. Розкажую тобі про свої справи і налаштовуюся на відповідь, набираюсь у тебе шляхетності та оптимізму. А потім згадую ще одну людину, професора Якова Семеновича Блудова (1897 — 1984), ректора Харківського університету в 1930, 1933 — 1934 роках. З подякою. Бо пам'ятник Каразіну, який він врятував, став пам'ятником і йому, його громадській позиції, порядності та мужності. За той вчинок він поплатився і згодом був репресований.

...Така от іронія долі: під час «культурної революції» 1930-х років у Харкові міг бути знищений пам'ятник Каразіну, людині, яка, власне, і робила у нас культурну революцію, тільки на століття раніше. І праця його мала незрівнянно вищий масштаб, адже скеровувала її віра у Творця та любов до людей...

ПОДЯКА

Дякую харків'янам, без яких не була б написана ця стаття: моїй тьоті **Сусанні Володимирівні Геращенко** та членові спілки краєзнавців Харкова при науковій бібліотеці ім. В.Г. Короленка **Є. Ніколаєву**.

ВАСИЛЬ НАЗАРОВИЧ КАРАЗІН І СКОВОРОДА

Зірка, яка зійшла над Україною у 1722 році, коли народився Сковорода, освітила своїм світом тисячі абсолютно різних людей. Це були прості селяни-кріпаки, міщани, високопоставлені дворяни і духовенство. До шанувальників Григорія Савича належали і поміщики Харківської губернії полковник Назар Олександрович Каразін та його дружина Варвара Яківна (в дівоцтві – Ковалівська). Згідно з родинними переказами, Григорій Савич гостював у подружжя Каразіних і навіть брав участь у вихованні їх синів Василя та Івана.

Назар Каразін помер у віці 52 роки, невдало впавши з коня. Його поховали в селі Кручик, у підземному склепі церкви, яку він побудував за власні гроші. Та церква була освячена в 1774 на честь Воздвиження Чесного Животворчого Хреста Господнього. Епітафія на Назара була вирізьблена на дерев'яній дошці і знаходилась у церкві. Вона складалася з 76 рядків, написаних 4-стопним ямбом, і містила опис життя та чеснот Назара. Згідно з легендами, автором епітафії на Назара Каразіна був Сковорода. Ось, які для цього є підстави:

Сковорода прихильно ставився до вдови Назара. Ось, як про неї знаходимо у Д. І. Багалія: «...«Мандрований філософ»... поважав всією душею Варвару Яківну, розумну і благочестиву жінчину, від других жінок Сковорода віддалявся». То ж не випадково, що свій останній день на нашій землі філософ зустрів в маєтку Варвари Яківни і її другого чоловіка Андрія Івановича Ковалівського в Пан-Іванівці (нині Сковородинівці).

Не викликає сумніву те, що автор мав гарну освіту, знався на античній літературі, закінчив семінарію або академію, досконало володів мистецтвом складання урочистих од та акровіршів.

Син Назара Олександровича та Варвари Яківни, Василь Назарович Каразін захоплювався особистістю Сковороди, мріяв написати його біографію, збирав його листи, а деякі з них копіював, намагаючись відтворити почерк. Відомо, що він опікувався могилою філософа після смерті матері, коли маєток перейшов до інших власників.

Час написання епітафії збігається з роками життя філософа.

З тексту епітафії можна припустити, що автор особисто знайомий з Назаром.

Мені здається, що Василь Назарович, перебуваючи під великим впливом Сковороди, став його найталановитішим і найпалкішим послідовником. Пізнання світу, самовдосконалення, прагнення до гармонійного розвитку були, на думку філософа, основою розвитку суспільства. Василь Назарович на практиці відтворив модель народної освіти, започаткувавши народну школу в селі Кручик, створивши разом із однодумцями Університет, він же був ініціатором створення міністерства освіти Російської імперії. Тобто, Каразін вбачав успіх на освітянській ниві лише через системний підхід до питань розвитку освіти. Системність і свідоме прагнення до істини – то був заповідний спадок від великого філософа всім його учням.

ЯСНА БЛИСКАВКА

Чи відомі тобі, читачу, муки в пошуках якихось рішень, коли ти не спав ночами, розмірковуючи над проблемою, вкотре перебираючи варіанти? А пам'ятаєш щастя, коли ясна блискавка рішення пронизує тебе! Ось вона, проста і єдино правильна відповідь, Ідея, дарунок Божий.

Багатьом ідеям нашого співвітчизника Василя Назаровича Каразіна судилося довге життя. Вони втілювалися і ставали реальністю. Це і Міністерство народної освіти Російської імперії, 200-річний ювілей якого недавно відмічала Росія, це і ство-

Василь Назарович Каразін з дружиною Олександрою Василівною.

рення імператорського університету в Харкові, і маленька школа в селі Кручик, яка відзначила вже своє 200-річчя.

Василь Назарович бачив велику перспективу метеорології як науки. Він не тільки «вперше висловив думку...про метеорологію», як сказав про нього його син Філадельф Васильович. У 1804 році в своєму маєтку в Кручику Каразін створив першу в Україні та одну з перших в Європі власну метеостанцію. Біограф Каразіна, Я. В. Абрамов писав, що спостереження за погодою там велись майже сорок років. Василь Назарович вважав, що «... ми дійдемо до теорії,... яка дасть нам можливість передбачати погоду на даний період року та в даному місці, але на цілий рік вперед».

У статті про метеорологію в «Новому енциклопедичному словнику», виданому Брокгаузом та Ефроном, т.26, С.392 – 398 сказано так:

«Моментом початку цілком однотипних та порівнюваних спостережень можна вважати 1880 рік, рік створення визначного в історії Маннгеймського метеорологічного товариства (Societas Meteorological Palatina), що визначило своїм завданням організацію станцій, обладнаних перевіреними приладами та однорідною інструкцією спостережень, станції були організовані не тільки в Європі, але і в Індії, Сибіру та Америці. Праці цього товариства стали основою перших капітальних праць в цій галузі. З цього часу в Зах. Європі стали розвиватися метеорологічні мережі. В Росії М. спостереження були розпочаті Академією наук в Петербурзі з 1726 р. ... В 1810 р. засновник Харківського університету В. Н. Каразін, представив імператору Олександру I проект організації мережі метеостанцій, де вказав на користь їх не тільки для науки, але і на практиці. Власне з 1832 р. розпочали організовувати спостереження та обладнання станцій при учбових закладах, хоча циркуляр про створення станцій був виданий Міністерством народної освіти за 10 років до цього» (переклад Л.Д.).

Сьогодні ми маємо можливість оцінити актуальність Каразінської ідеї про метеорологію, обговорюючи прогноз погоди по кілька разів на день.

А тепер про нашу історичну пам'ять і пам'ятники. Їх існує безліч. У Києві стоять сучасні пам'ятники героям кінокомедій та художніх творів, котів Пантагрюєлю, оленеві та орлові, в Одесі є пам'ятник рибачці Соні, абстрактні пам'ятники генію та журналістам у вигляді флюгера. В Харкові був споруджений, а потім чомусь демонтований зворушливий пам'ятник Незалежності у вигляді 16-метрової колони, увінчаної соколом, коло якої стояла мила дівчинка, ровесниця незабутньої події. Цей витвір мистецтва мені дуже подобався.

А чом би не створити на Харківщині, пам'ятник Ідеї. Якої? А хоча б про метеорологію! На згадку, що перша в Україні та одна з перших в Європі метеостанцій знаходилась неподалік від Харкова, в селі Кручик. Там би і поставити пам'ятник. Він може мати вигляд приладу для вимірювання опадів, температури повітря, напрямку та швидкості вітру, хай це буде сонячний годинник, або усе це разом, реальне, абстрактне чи схематичне. Той пам'ятник можна було б встановити і в парку коло університету. Щоби наші співвітчизники знали свою історію, пишалися нею, шанували Ідеї, свої та чужі. І нехай, пробиваючи небесні сфери, прилітають до нас Ідеї, ясні блискавки, подарунки Космосу! Вони приносять щастя і роблять нас на мить подібними до Бога-Творця.

2003 р.

МОЛИТВА

*«Любов — довго терпить, любов милосердствує, не заздрить, любов не величається, не надимається, не поводитья нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою, усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить! Ніколи любов не перестає»
(I Кор.; 13, 4 — 8).*

Мені здається, що саме ці слова Святого Апостола Павла, винесені в епіграф, вели Василя Назаровича, гріли його та втішали, надихали на апостольську працю. Він був палко віруючою людиною, альтруїстом, вірив у перемогу добра над злом. Ця віра утверджується усім його життям, звучить у кожному його творі чи починанні: чи йдеться про долю родин рекрутів, селян, сиріт, про освіту жінок чи про народну освіту загалом. Про Харківський імператорський університет, про сільське господарство або про маленьку сільську школу для восьми хлопчиків-кріпаків.

Каразіну заздрили, його ненавиділи, з нього глузували, йому відверто і приховано заважали, на нього доносили, але перемогти його любов до людей нікому не вдавалось. Він продовжував працювати, не зважаючи ні на що (сучасників і досі вражає обсяг того, що створив Каразін!). Ось деякі вислови Василя Назаровича, які відображають його ставлення до своєї праці та до самого себе.

«Блажен уже стократно, якщо доля дала мені можливість зробити найменше добро люб'язній моїй Україні...»;

«...головним, якщо не єдиним предметом заснування університету було для мене благополуччя милої моєї України і полуденного краю Росії»;

«...я згоден бути смішним, аби тільки встигнути бути корисним...»;

«Я їду вперед з малими надіями, без будь-якої допомоги, просуваюсь повільно шляхом між багатьох проваль і чагарів. Я сподіваюсь принести в майбутньому, може, не раніше, ніж по моїй смерті, користь дорогоцінній моїй батьківщині. І тоді сподіваюсь на виправдання»;

«Ми зробимо незрівнянно більше, ніж передбачають наші недоброзичливці. Вони виміряли свої політичні сили, але для виміру нашої впертості в добрих намірах не мають вони масштабу».

В.Н. закликав бачити в своїх підлеглих (кріпаках) «... не рабів, а вихованців, Провидінням і урядом нам ввірених».

До членів Філотехнічного товариства звертався: «Запровадьте в селах ваших просвічене землеробство, запровадьте мистецтва та промисловість. А найбільше запровадьте порядок та добрі звичаї, без яких решта обертається злом».

Ці слова Василя Назаровича сприймаються як духовна розмова з апостолом Павлом, як молитва, що бриніла в душі Каразіна усе його життя...

СВЯТО ОДНІЄЇ РОДИНИ

8 вересня 1802 р. за наказом Олександра І вийшли Маніфест за номером 20.406 «Об учреждении Министерств» та Наказ за номером 20.407 «Об обязанностях Комиссии Училищ». Згідно з цими документами в Російській імперії було створено Міністерство народної освіти. В епітафії на місці поховання Василя Назаровича в Миколаєві його син Філадельф Каразін серед інших чеснот батька поставив на перше місце: «Виновник учреждения в России Министерства Народного Просвещения...».

Згідно з наказом імператора, Василя Назаровича було призначено управителем справ міністерства. Працюючи на цій посаді, Каразін розробив структуру міністерства та організацію його діяльності, а також проекти статутів Московського, Казанського та Харківського університетів, засновником якого Василь Назарович по праву вважається.

Отже, згадуючи рік 1802-й та повертаючись до сьогодення, я хочу розповісти, що у вересні 2013 року виповнилось 200 років від заснування Міністерства освіти. Спитайте, міністерства освіти якої країни? Мені здається, що усіх країн, землі яких колись входили до складу Російської імперії повністю або частково, і навчальні заклади яких входили до системи міністерства. Якщо, звичайно, ті країни відраховують свою історію не з моменту своєї незалежності, революції або ще якоїсь локальної події.

200 років, погодьтеся, дуже красива дата, особливо, якщо згадати, що більшість із нас має якісь, бодай дуже опосередковані та віддалені, а частіше шанобливі та зворушливі стосунки з учителями та процесом навчання. Звичайно, є рідкісні винятки. Але як і кому нагадати про цю подію? От Вам розповідь про те, що мені вдалось зробити задля цього.

Наприкінці 2000 року написала листа Міністрові освіти України, привітала його від нашої родини з Різдвом та Новим роком, подала відомості про річницю. Ніякої відповіді.

Весна 2001. Звернулась до історика, що складає історичні календарі, він не зацікавився, сказавши, що коли подія пов'язана з Росією, то у нас її не відзначатимуть.

Квітень 2001. Каразінські читання в Богодухові. Виступала з повідомленням про свою роботу з вивчення історії роду Каразіних, розповіла про 200-річчя, запропонувала відсвяткувати ювілей в Україні та Росії а також повідомити в ЮНЕСКО. В залі були присутні професори Харківського університету, викладачі з України, Росії, представники асоційованого члена ЮНЕСКО – Богодухівського навчально-виховного комбінату, а також представники райдержадміністрації. Ніякої реакції.

Розмовляла із знайомим, журналістом із Москви (щотижневий журнал «Новое время», відділ культури), він сказав, що цією подією в Росії ніхто не зацікавиться, бо Каразін із України.

Лариса Дешко в Олександрійській гімназії Києва. 2010 р.

Весна 2002. Передвиборчі перегони. Після прослуховування передачі «20 хвилин з Володимиром Яворівським» пишу йому листа про Каразіних та про ювілей. Реакції ніякої.

Весна 2002. Подивилася передачу телеміст «Україна–Росія» про рік України в Росії. Написала листи до члена комісії з проведення цієї акції Мирослава Поповича, а також голові Культурного центру «Україна» в Москву і до Посла Росії в Україні п. Чорномірдіна. Адже, відзначивши цю дату, ми б не тільки згадали нашу історію, але показали б усьому світу, який духовний внесок зробила Україна в розбудову Російської імперії, при цьому наповнивши заходи з року України в Росії глибоким змістом. Жодної відповіді.

Були і радісні події в моєму житті. Весною 2002 року вийшла книга Олени Узбек «Василий Каразин из рода Караджи», яку фінансувало Посольство Республіки Греція в Україні. Мені здається, що ця книжка – найкраще з написаного про В. Н. останнім часом. Про 200-річчя згадала в своїй передачі журналістка п. Богдана Костюк (радіо «Свобода»).

Прикро, що мовчали освітяни, їх ця подія ніяк не схвилювала. (Це ж не 70 років Київській області!). Звичайно, я не можу дати об'єктивну та фахову оцінку значення такої події для сучасної України, Росії та і усяєї Європи (а міністерство це було одним із перших таких закладів у Європі). Я не історик, не письменник, не заступник міністра, і до того ж Каразін – мій двоюрідний прапрапрадід. Просто мені хочеться відобразити ставлення нашого суспільства до своєї історії, тобто до самих себе. Ну чому ж це ставлення таке байдуже!

Що ж, відзначу подію, як умію! Беру книжку про Василя Назаровича, написану О.Узбек і дарую її найбільшим бібліотекам Києва. На честь 200-річчя міністерства. Повірте, я відчуваю при цьому велику радість, начебто сама одержую щось. Як сприймають подарунок? В жодній з бібліотек не знали, хто такий Каразін і скільки років міністерству освіти...

А 21 вересня (8 вересня за старим стилем, думаю, і Василь Назарович добре пам'ятав цей день!) ми зберемося разом з рідними за святковим столом, підніме-мо келихи за духовні скарби нашої родини: Міністерство освіти України, Харківський університет ім. Василя Назаровича Каразіна і маленьку школу в селі Кручик, що створив для дітей кріпаків Василь Назарович 196 років тому, і яка жодного року не переставала працювати; за **нашого** Василя Назаровича, за його високі мрії, що втілились, за його «упертість в добрих справах». Будьмо!

Вересень, 2002 р.

КАРАЗИНЫ В НИКОЛАЕВЕ

*Пономарева Елена Владимировна,
заведующая историко-экспозиционным отделом
Николаевского областного краеведческого музея;*

*Гаврилов Игорь Владимирович,
старший научный сотрудник отдела фондов
Николаевского областного краеведческого музея*

На старом николаевском городском некрополе находится скромная часовня над склепом известного ученого и просветителя, основателя Харьковского университета и Филотехнического общества, «украинского Ломоносова» – Василия Назаровича Каразина.

Общеизвестным является факт, что в Николаеве В. Н. Каразин останавливался у сына Филадельфа по дороге в Крым, куда он ехал в командировку для проведения опытов, озабоченный состоянием виноградарства в Таврии. В дороге заболел, вернулся в Николаев и 4 ноября (ст. ст.) 1842 года скончался на руках у сына в доме генерала Николая Михайловича Кумани.

В. Н. Каразин признавался, что «очень счастлив всеми своими детьми», но особо близок ему был третий сын, которого он назвал именем, в переводе с греческого означающим «братолюб» – Филадельф Васильевич Каразин (1810-1878).

Выпускник словесного отделения философского факультета Харьковского университета, Ф. В. Каразин служил в Николаеве с 1832 по 1853 годы в штабе Черноморского флота в качестве чиновника особых поручений и заведующего походной канцелярией при адмирале М. П. Лазареве.

Свою деятельность на этом поприще оценивал следующим образом: «Принимал участие в развитии причерноморских губернских городов, подчиненных Морскому ведомству, в работе комитета по строительству знаменитых севастопольских сухих доков и нового адмиралтейства, комиссии, занимающейся устройством рыбных и тюленевых промыслов, а также губернских правлений, знаменитых по своему пространству губерний» [1].

В последние годы службы в Николаеве Филадельф Васильевич был так же не понят современниками и испытал разочарование, сравнимое лишь с чувствами отлученного от дел Харьковского университета его основателя – Василия Назаровича Каразина.

28 июля 1849 года чиновник особых поручений надворный советник Ф. В. Каразин обратился к военному губернатору г. Николаева М. П. Лазареву с рапортом, в котором докладывалось о плохом состоянии и самого Спасского бассейна (территория современного яхт-клуба), и подъездной к нему дороги. И хотя, как отмечал Филадельф Васильевич, «не раскрытие беспорядков волнует меня, а дело», но многолетние наблюдения позволяли ему сделать вывод, что гласные думы, осуществляющие сбор денег за пользование бассейнов, во-первых, ошибаются в расчетах и собирают денег намного меньше, чем следует, а, во-вторых, показывают завышенные цены на поддержание в порядке источника. В конце рапорта высказывалась просьба поручить ему сбор денег за использование воды, на которые он сможет устроить хорошую дорогу [2].

Вместе с позволением заняться строительством, Каразин получил план и смету, разработанные городским архитектором Л.А. Опацким. Старые подсчеты его не

устроили. Собственные потрясли результатами – они уменьшали заложенную сумму сметы почти в 7 раз(!).

Как выглядела дорога, построенная стараниями Каразина, можно узнать из авторских рисунков [3] и акта осмотра от 28 апреля 1852 года, который подписала комиссия, состоящая из инженера Мазюкевича, частного пристава Стоянова, члена городского комитета Коренева и гласных думы Юрченко и Холявко.

Из акта узнаем, что шоссе устроено в 5 сажень (10,65 м), имеет два поворота: к Спасскому урочищу и бассейну; «наружный вид опрятен, поверхность везде ровная», что достигается особым устройством дороги. В основании положен бутовый камень, кладеный на растворе, составленном из гравия, толченого кокса и глины, а затем слои белого и гранитного щебня на том же растворе. По обеим сторонам шоссе сделаны бордюры, сложенные из крупного бутового спасского камня, покрытого плитами инкерманского камня. Вдоль всей левой стороны проложен тротуар шириной $2\frac{1}{2}$ аршин (1,8 м), окаймленный штучным камнем и отделенный от проезжей части четырехгранными столбами с двойным рядом перекладин. По обеим сторонам врыты в землю каменные тумбы через каждые 8 аршин (5,68 м) для того, чтобы уберечь тротуар от наездов экипажей. Для освещения дороги поставлены восемь фонарей. Все выше перечисленное заставило комиссию сделать вывод, что «устройство шоссе обещает большую прочность, чем обыкновенное» [4].

Комиссия осматривала результат незавершенной работы по приказу занявшего пост военного губернатора города Морица Борисовича Берха, отдавшего распоряжение передать дело сбора денег за пользование Спасским бассейном думе [5], а окончание сооружение дороги передать смотрителю казенных садов Вальду [6].

Это решение Берха привело в отчаяние Ф. В. Каразина. Потрясенный несправедливым решением, он пишет М. Б. Берху частное письмо, в котором перечисляет беды, преследующие его семью. Позволим себе привести обширную цитату из этого документа, так как он содержит информацию, касающуюся судьбы некоторых представителей рода Каразиных с подробностями дотоле неизвестными: «С детства моего привык я к мысли, что на этом белом свете за всякое доброе дело надобно ожидать не награды, а наказания: примеров тому было довольно в семье нашей. Дед мой – один из главных деятелей в славу для оружия нашего войну Турецкую 70-х годов (окончившуюся Кучук-Кайнарджийским миром) – должен был оставить пожатые им на ратном поле лавры и кончить жизнь свою безвестным полковником, в глуши своей деревни за то, что не хотел сказать лжи. Отец мой, виновник учреждения Министерства народного просвещения, Харьковского университета, Филотехнического общества и пр. и пр. – насиделся в Шлиссельбургских казематах за то, что предсказал за пять лет до событий 14 декабря и пытался отвратить беду... Тесть мой, один из лучших Черноморских интендантов, был предан суду, влачим с места на место как преступник, предаваем от одной военно-судной комиссии к другой, и, наконец, уморен горем и нуждой вдали от всех своих за то, что хотел сберечь для казны полтора миллиона рублей. Брат мой, говоривший на восьми европейских языках, приготовленный природой и родителями к тому, чтобы быть истинно полезным сыном отечества, тянул 7 лет солдатскую лямку и, наконец, с проломленной челюстью и окантуженной рукой едва дождался первого офицерского чина и принужден был выйти в отставку и томиться в бездействии, которое, наконец, и добило его на сороковом году жизни – за то, что был привязан душою к одному из школьных своих учителей ...» [6].

Затем Филадельф Васильевич напоминает, что «работал как вол, нырял не раз в воду, получал удары в голову байдачными досками, был на перекладных весной и в грязь, и в холод для добывания гранита и тысячам других неприятностей подвергал себя самопроизвольно из желания сделать полезное дело!.. Бог дал мне руки, которые сумеют и топором, и пилой, и циркулем, и карандашом, и кистью поработать, что все и случалось при этой работе ...» Шоссе открыто и «всякий водовоз с признательностью снимает передо мной шапку», но работа не окончена. «Как же мне теперь это все бросить? И кому передать? Думе? Но дума не лицо, а место! Кто из заседающих в ней станет заботиться о моих трудах?.. Иначе все испортится в первый же год, и тогда – прощай моя репутация порядочного человека, которую я, смею думать, приобрел в девятнадцатилетнее мое здесь пребывание ...» [7].

«Порядочный» – это ключевое слово в данном документе. Еще дума не вернула 1200 рублей собственных денег Каразина, вложенных в дело, но не это больше всего волнует его. «Не смею я сравнивать ни дел, ни способностей своих с делами и способностями моих кровных, но чувствую в себе то же желание быть по мере сил моих полезным моим ближним и пью ту же несладкую чашу!» [8].

Официальные и личные обращения к Берху не подействовали. Причиной отстранения от работ было объявлено частое отсутствие Каразина в Николаеве по делам службы [9].

Филадельф Васильевич сдал дела, сопроводив денежные документы обширной объяснительной запиской, в которой подробно расписано, какие работы необходимо произвести, чтобы считать дело устройства дороги окончанным. В этом перечне не забыты сирень, желтая акация, а также ирисы и тюльпаны, коими следовало обсадить откосы дороги, а также ветвистое дерево, тополи, цветник и каменные скамейки на подходах к Спасскому бассейну, «что составило бы приятное место отдохновения, с красивою перспективой на все стороны, и при том, бесплатное ...» [10].

В 1853 году Ф. В. Каразин покинул Николаев, так и не увидев окончания работ по сооружению дороги. С 1854 по 1862 годы он состоял на службе при Министерстве государственных имуществ. Затем перешел на службу в Министерство внутренних дел и вскоре, в чине действительного статского советника, вышел в отставку. Скончался в 1878 году, похоронен в Санкт-Петербурге. Однако в Николаеве у него все это время оставался собственный одноэтажный каменный дом, находившийся, по описи недвижимого имущества 1870 года, в Московской части, квартале 12, по улице Спасской, 46. Дом этот сохранился и до наших дней [11].

Семейная жизнь Филадельфа Васильевича также была полна трагических событий. В Николаеве он женился на дочери опального и умершего к этому времени контр-адмирала Цаца – Евгении Феодосьевне. В брачных обысках Адмиралтейского собора авторам статьи удалось обнаружить следующую запись: «Венчались 16 октября 1836 года состоящий при Главном командире Черноморского флота и портов для иностранной переписки, коллежский секретарь Филадельф Каразин и дочь умершего контр-адмирала Цац – девица Евгения. Поручители по жениху: статский советник Василий Назарович Каразин и генерал-майор Пантелеймон Анастасьевич Адамопуло, по невесте: столоначальник канцелярии военного губернатора, губернский секретарь Дмитрий Дмитриевич Благовещенский и начальник Гидрографического Черноморского Депо карт, корпуса штурманов полковник Николай Михайлович Кумани» [12].

Приведенный документ интересен еще и тем, что опровергает сложившееся в краеведческой литературе мнение о том, что В. Н. Каразин побывал в Николаеве единожды. И тогда не покажется столь странным и случайным его упокоевание на Николаевском некрополе вдали от горячо любимой жены и родного имения в селе Кручик Харьковской губернии.

Пребывание в Николаеве можно объяснить не только семейными обстоятельствами. Стоит только вспомнить, кто же стал поручителями на вышеупомянутом венчании, кроме, разумеется, В.Н. Каразина?

Дмитрий Дмитриевич Благовещенский в 1829-1833 годы учился на юридическом факультете Харьковского университета. В Николаеве служил губернским секретарем. В. Н. Каразина, чрезвычайно занятого в это время проблемами Крыма, могли заинтересовать изыскания молодого ученого в области истории античного таврийского города Каркиниты.

Пантелеймон Анастасьевич Адамопуло, генерал-майор, в 1807-1808 годах работал смотрителем Черноморского гидрографического депо карт, а с 1823 года – директором Черноморского штурманского училища и роты.

И, наконец, Николай Михайлович Кумани, в доме которого и умер Василий Назарович Каразин, с 1827 года служил в гидрографическом депо карт, занимался историей Черноморского флота. Автор исследования «Действия Черноморского флота в царствование императора Александра I с 1801 по 1826 годы», впоследствии опубликованного в журнале «Морской сборник» (1900, №№ 9-12). В.Н. Каразина, принимавшего самое активное участие в деятельности императора-реформатора,

Карта о. Русский.

эта работа наверняка интересовала. Кроме того, Н.М. Кумани состоял с Каразиными в родственных связях, был женат на Марии Феодосьевне Цац, родной сестре Евгении, бывшей замужем за Филадельфом Васильевичем Каразиным.

Есть основания считать, что в Николаеве В.Н.Каразин встречался с еще большим кругом интересных ему людей. Среди них – Савва Андреевич Павловский, коллежский советник, городской врач, секретарь Статистического комитета. Современники характеризуют его, как «человека ученого и любознательного, старательно собиравшего сведения об основании и заселении Николаева», и поэтому именно ему было поручено составить очерк «Статистические сведения о г.Николаеве в 1843 году». Только в 1861 году рукопись разыскал сын Павловского – Егор Саввич, редактор-издатель первой городской газеты «Николаевский вестник», составитель «Путеводителя и адрес-календаря Николаева на 1869 г.». А широко известным очерк стал после публикации его в газете «Южная Россия» в 1904 г. Вступительная часть посвящена основанию Николаева, где приводится известное, не раз воспроизведенное историками-краеведами разных поколений, предание о том, как Г.А.Потемкин обзрев место слияния Южного Буга и Ингула, «пришел в восторг и, как бы видя уже перед собой целые флоты, прослезившись, воскликнул: «О, теперь Черное море наше, и потомство мне отдаст справедливость!». Приведенный факт С.А.Павловский предваряет замечанием, что это предание сообщил ему при личной встрече Василий Назарович Каразин» [13].

Стоит, конечно, вспомнить, что В.Н. Каразин был основателем Филотехнического общества, в сферу деятельности которого входила и Херсонская губерния, а так же членом Одесского общества истории и древностей, которое занималось сбором сведений по истории Северного Причерноморья.

Проблема связей В.Н. Каразина с Николаевым в сфере его профессиональных интересов кажется авторам статьи перспективной для дальнейшего исследования.

Вернемся к сыну Василия Назаровича Филадельфу. Брак с Евгенией Феодосьевной Цац оказался недолгим. Потеряв сначала первенца, маленькую дочь, при вторичных родах в 1840 году жена Филадельфа Васильевича умерла. Ребенок остался жив, был наречен Филадельфом и оказался на воспитании у отца. За все время службы в Николаеве до 1853 года имена отца и сына, Филадельфа Васильевича и Филадельфа Филадельфовича, встречаются вместе в исповеданных книгах Адмиралтейского собора [14].

Филадельф — младший, став морским офицером, продолжил дело своего деда по материнской линии — контр-адмирала Цаца. На военно-морской службе состоял и его дядя — Николай Феодосьевич Цац.

В начале августа 1862 года на юг Приморского края была направлена экспедиция, которая должна была произвести картографирование этого района. Необходимость его изучения была связана с основанием в 1860 году города Владивосток, как основной военно-морской базы на восточных рубежах Российской империи. Экспедицию, в состав которой входили корвет «Новик» и клиппер «Разбойник»,

Карта о. Русский.

возглавил подполковник корпуса флотских штурманов В.М. Бабкин. За время проведения работ, с августа по октябрь 1862 года были нанесены на планшет участки побережья от мыса Лихачева до мыса Гамова с прилегающими островами. В составе команды корвета «Новик» находился и молодой мичман Филадельф Каразин. Вместе с другими офицерами он выполнял опись и промер глубин в проливе Босфор-Восточный, у островов Русский, Попова и других. На картах появились новые названия и одним из них стал мыс Каразина на восточной оконечности острова Русский. Название это сохранилось до наших дней [15].

После этой экспедиции мичман Каразин был зачислен во вновь формирующийся 1-ый флотский экипаж, базировавшийся в Кронштадте, и отбыл на Балтику [16], а уже 8 июля 1863 года состоялось его производство в лейтенанты [17].

В последующие годы лейтенант Каразин, будучи вахтенным начальником фрегата «Громобой», участвовал в плаваниях кадетской эскадры, в которой проходили практику воспитанники Морского корпуса и штурманского училища в районе Финского залива, за что получил благодарность от генерал-адмирала [18].

14 февраля 1866 г. в связи с болезнью, он был уволен в отпуск на четыре месяца для лечения за границей [19].

После возвращения на службу Филадельф попадает в команду 40-пушечного фрегата Балтийского флота «Светлана», который отправился в очередное заграничное плавание в Атлантический океан [20].

3 сентября 1866 года корабль снялся с кронштадтского рейда и, заходя по пути в различные европейские порты, 15 октября прибыл в Лиссабон. Здесь, вероятнее всего, болезнь Филадельфа обострилась и спустя короткое время он умер на далеком португальском берегу и, как свидетельствуют документы, был исключен из списков Морского ведомства 21 ноября 1866 года [21]. По желанию отца, тело Филадельфа было перевезено в Николаев и погребено в семейном склепе, рядом с матерью Евгенией Феодосьевной Цац-Каразиной и дедом Василием Назаровичем Каразиным.

Розділ 3.

КАРАЗІНІАНА

Н. Карасин

МІЙ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ. ОДЕСЬКИЙ ФРИЗ, УКРАЇНСЬКА КАРТА І ОНІКСОВИЙ АЛЬБОМ

Микола Миколайович Каразін (1842–1908), онук Василя Назаровича, посідає особливе місце в моєму серці. Безстрашний воїн, нагороджений золотою шаблею, військовий кореспондент, талановитий журналіст, письменник, художник. Більшу частину життя він провів у Росії, але ж народився і виріс він у Харкові! На Українській землі проживало не менше чотирьох поколінь його предків, серед яких такі знані та шановані родини, як Ковалівські та Магденки. Усе це не могло не позначитись на особистості Миколи Миколайовича і на його творчості. Батьківщину мій прадід дуже любив, малював її, навідувався до неї, брав участь в її громадському житті. Він бував у Києві, Миколаєві, Одесі, своєму рідному Харкові, гостював у свого дядька Івана Івановича в Основинцях. Думаю, що він опікувався побудовою каплиці над могилою Василя Назаровича в Миколаєві, він же розробив проект пам'ятника своєму діду. Підтримував дружні стосунки зі своїми українськими родичами, а інакше як би ті родинні зв'язки збереглися і донині, вже між четвероюрідними сестрами? В Україні залишилось чимало творів Каразіна-художника. Розповім про деякі з них.

Фото Миколи Миколайовича Каразіна з родинного альбому.

Картина М.М. Каразіна «Скіфи» та її фрагменти.

Надзвичайно красивий будинок в Одесі, де сьогодні філармонія, був збудований на початку ХХ ст. для Одеської біржі, дуже важливої установи для великого портового міста, центру торгівлі. Операційна зала біржі була оздоблена пишно і шикарно. В оформленні зали брав участь і Микола Каразін. Він розписав шість полотен, натягнутих на підрамники розміром 410 x 83 см, їх розмістили на стінах зали під самісінькою стелею, як фриз. Ці шедеври і досі знаходяться на своєму первісному місці і прикрашають концертний зал філармонії. Художнику-реставратору Вадиму Онопрієнку вдалось сфотографувати три картини з

шести. Харківський мистецтвознавець Тетяна Бахмет на моє прохання так описала їх: «Все здание Новой Биржи в Одессе — это роскошный памятник Ее Величеству Торговле и ее важной роли в истории человечества. Главный зал Биржи украшен шестью панно со сценами торговли народов работы Н. Н. Каразина. Темы росписей:

1. Народы свайного и каменного периода: кочевые и осёдлые народы России, скифы. Торговля исключительно меновая до изобретения денежных знаков.
2. Античный мир: Эллада, Ассирия, Египет, Финикия и Эфиопия.

КАРАЗІНІАНА

Картина М.М. Каразіна «Рим» та її фрагменти.

КАРАЗІНІАНА

3. Новгородская республика. Ганзейский союз: начало договорного права — нотариат.
 4. Колония Старого и Нового Света (открытие Америки).
 5. Народы северных окраин и прилегающих к ним стран: Сибирь, Китай, Япония.
 6. Современный Константинополь. Левантийские народности — Индия.
- Три последние находятся в плачевном состоянии, из сохранившихся все цели-

ком во вкусе и духе Н. Н. Каразина. На каждом панно — многофигурные композиции, которые вмещают людей и предметный мир иллюстрируемой эпохи. Застылость, постановочность, подчеркнутая театральность всех композиций панно — целиком в духе академизма.

Так на панно древнего мира, олицетворявшего первоначальное население Причерноморья — скифы и древние славяне, такие, какими их представлял художник, их животные и утварь. Косматые шкуры, грубые ткани, посуда, игрушки — все эф-

Картина М.М.Каразіна «Скандінави» та її фрагменти.

фектно, но слишком фантастично и условно, далеко от реального предметного мира древних.

На панно, отражающем историю Ганзейского союза и его продвижения в Причерноморье — сцена торговли русских бояр с немцами и венецианцами прямо на палубе парусника, приставшего к берегам Тавриды. В центре композиции — иноземец, составляющий контракты, вокруг — заинтересованные важностью происходящего купцы разной национальности. Их одежда хорошо и достаточно точно прописана.

Успех торговли, выгода с обеих сторон — вот смысл этого художественного документа. На первом плане предметы торга — лошади, посуда, бочки с дорогими винами.

Особенно эффектным выглядит центральное полотно, посвященное периоду завоевания Причерноморья элинами и римлянами. Центром композиции является фигура гречанки в белом хитоне с букетом цветов. В отличие от двух других композиций здесь главенствует не торговля (она второстепенна, как немногочисленная утварь, представленная скорее не предметом торга, а элементом декора).

Загальний вигляд зали Одеської філармонії, оздоблена картинами М. М. Каразіна.

Главенствуют в этой композиции красота и гармония, и торговля здесь — только необходимое условие обретения их. Позы людей, антураж, южные растения, легкость одежд, красота и блеск оружия и доспехов — все связано в единое целое. Это торжественный и прекрасный гимн красоте».

Мистецтво — річ суб'єктивна. Роздивляючись і милуючись одеськими полотнами Миколи Миколайовича, я відчуваю велику радість від незвичної краси і гармонії, насолоду від різноманітності світу, бажання зробити щось красиве, самій бути красивою, ризикованою і розкутою. Усі персонажі картин знаходяться, як на мене, в русі. Вони продають, купують, вибирають товар, міняються, торгуються, оформляють угоди, ведуть перемовини, рекламують свій товар, підвозячи його на підводах, вітрильниках, кіньми, верблюдами, в пакунках, діжках, ящиках. А також вони п'ють, гуляють, відпочивають і закушують. Назвавши умовно картини: «Скіфи», «Рим» і «Скандінави», я порахувала, що на «Скіфах» зображено 33 людини, на «Римі» — 25, на «Скандінавах» — 20. Крім того, на полотнах надзвичайно вдало розміщено тварин: коней, овець, баранів, кіз, є навіть білий собака, а білий какаду коло пальми просто ошелешує публіку. На картинах стоять підписи Каразіна та дати: «98». Серед скіфів я знайшла дівчину у вишитій червоним сорочці і подібного до наших вусатого хлопця в шароварах і чоботях, який скаче на коні. Микола Миколайович часто малював щось українське на своїх картинах. Йому хотілося показати Батьківщину світові, і робив він це елегантно та шляхетно.

В Києві в Національному музеї історії України в постійній експозиції знаходиться картина Каразіна «Чумаки в дорозі» розміром 215 см x 108 см, де зображено розпечений український степ, по якому рухаються дві валки маж. В Харкові в художньому музеї є картина Каразіна «Пастух з отарою» розміром 36,4 см x 53,6 см. Там серед чудового степу зображено пастуха, одягненого в світлий одяг, він випасає овець решетилівської української породи. На задньому плані ліворуч можна побачити українські мазані хатки під стріхою.

Каразін добре знав та розумів народне мистецтво. На обкладинках меню до імператорських обідів, які розмальовував Каразін, бачимо рушники, вишиті червоним, а деякі — синьо-голубими та бежево-коричневими кольорами, характерними

Картина М.М. Каразіна «Пастух з віцями».

Картина М.М. Каразіна «Чумаки в дорозі».

для старовинних Слобожанських і Полтавських вишиванок. На меню ж зображено короваї, дідухи і українці в національних строях.

А ось на фарфоровій тарілці, розмальованій Каразіним, дівчина в народному одязі розвішує випрану білизну, коло неї на тину сушиться глиняний глечик. Мила і зворушлива деталь.

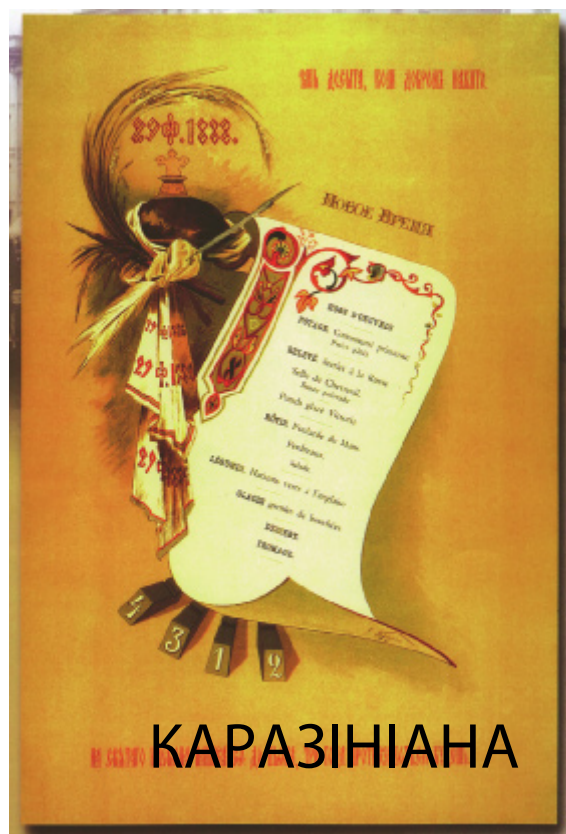
В 1900 році фабрика гральних карт при Імператорському виховному домі замовила Каразіну малюнки для гральних карт «Історичні». В російські костюми він

КАРАЗІНІАНА

КАРАЗІНІАНА

КАРАЗІНІАНА

КАРАЗІНІАНА

КАРАЗІНІАНА

*Фарфорова тарілка,
розписана М. М. Каразіним.*

КАРАЗІНІАНА

◀
*Меню імператорських обідів
з малюнками М.М. Каразіна.*

вдягнув чирвового короля, даму і валета. Піки були вдягнені в узбецькі костюми, бубни – в польські, а трефи – в українські. Дуже гарно виглядає дама трэф у вишиванці, з намистом і чудовим віночком на голові! Ці карти випускали з 1900 по 1917 роки. Відсоток прибутку від їх продажу надходив для потреб виховного дому.

Сторінка з родинного альбому Каразіних. На фото М. М. Каразін

Думаю, що моду розмальовувати фотоальбоми придумав сам Микола Миколайович. Спершу це був його власний альбом. Можливо, він робив це і для своїх друзів, а потім такі альбоми почали виготовляти вже типографським способом, на спеціальні місця треба було тільки вставити фото. В Центральному державному

КАРАЗІНІАНА

Сторінка з родинного альбому Каразіних. На фото — М. М. Каразін (зверху). Внизу М. М. Каразін і Борис Іванович Каразін.

Сторінки з родинного альбому Каразіних. На фото — дружина Миколи Миколайовича — Марія Вікторівна.

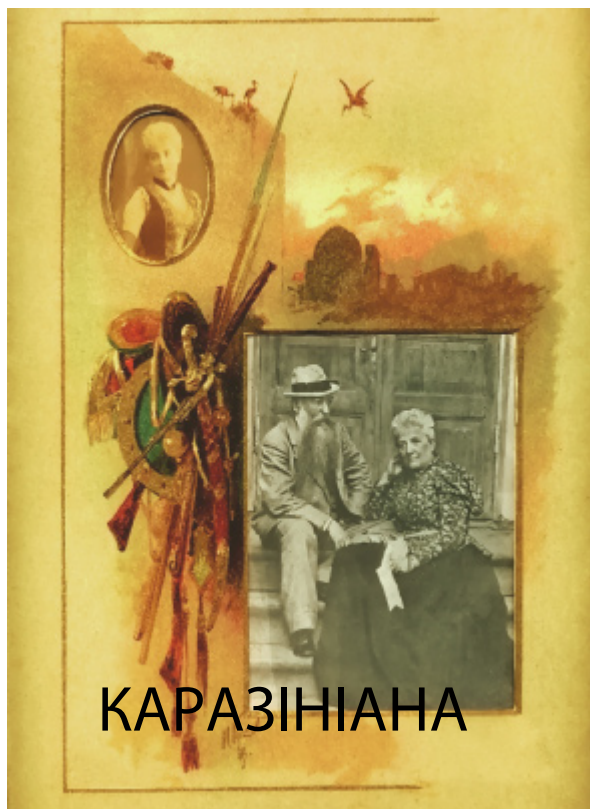

Сторінки з родинного альбому Каразіних. На фото — дружина Миколи Миколайовича — Марія Вікторівна з донею Марусею.

Сторінки з родинного альбому Каразіних. На фото зверху — М. М. Каразін, його дружина, доня, праворуч внизу племінники М. М. Каразіна Владислав та Борис.

Сторінка з родинного альбому Каразіних. На фото — онучки Миколи Миколайовича — Тамара та Магдалина.

*Сторінка з родинного
альбому Каразіних.
На фото
М. М. Каразін,
його дружина
та онучка Тамара
(праворуч та внизу).*

архіві кіно-, фотодокументів, що знаходиться в місті Красногорську під Москвою зберігається на менше 5 різних альбомів, оздоблених малюнками Каразіна. Деякі з них виконані друкарським способом, а в деякі альбоми вклеювалися оригінальні малюнки художника. Про ці шедеври розповіла моя давня знайома Лариса Петрівна Аріпова. Ця красива, талановита і цілеспрямована жінка мене завжди надихає, і нею я пишаюсь. Зачарована магією особистості Каразіна, вона майже все життя збирає все, пов'язане з Миколою Миколайовичем: його книги, картини, особисті речі, відвідує його могилу в Петербурзі. В 2005 році вона власним коштом

Альбом Марії Заньковецької в залі меморіального музею.

Альбом Марії Заньковецької.

видала книгу «Преодолеем стену забвения», де описала результати своїх пошуків та відкриттів.

В Україні мені відомі п'ять каразінських фотоальбомів: один знаходиться в Миколаївському обласному краєзнавчому музеї, три – у приватних колекціонерів, а найцінніший прикрашає меморіальний музей Марії Заньковецької в Києві. Оце так шедевр! Обкладинка оздоблена чималою оніксовою пластиною зелено-жовтого, як зелений виноград, кольору. На ній – мідний медальйон з Музою, Купідом та щитом з ініціалами великої артистки.

Увесь альбом заповнений чудовими фотографіями Заньковецької в сценічних костюмах та з родиною; вони такі гарні,

*Сторінки з альбому
Марії Заньковецької.*

КАРАЗІНІАНА

що мені неможливо визначити, що в цьому скарбі головне, а що – другорядне. Цей шедевр ще чекає, допоки його осмислить і опише фахівець, так само, як і роботи Миколи Миколайовича Каразіна в Україні.

Впевнена, що творча спадщина М.М. Каразіна, яка волею Долі залишилась в Україні, ще чекає свого вивчення.

21 листопада 2013 р.

КАРТИНА

«На севере диком на голой вершине стоит одиноко сосна...»

Цю картину Миколи Миколайовича Каразіна, яка зберігається у приватній колекції моїх родичів, я знала з дитинства, любила милуватися нею. Вона виконана аквареллю на картоні сірого кольору, можливо, з використанням гуаші, пастелі, олівця та туші. Її розміри з рамкою 55 см x 37,5 см. На правому полі зверху автор помістив свій овальний профільний фотопортрет, підписаний «Н: Каразинъ». Такий же підпис «Н: Каразинъ» з датою «95» повторюється і в лівому нижньому куті картини.

В центрі полотна трохи зі зміщенням вліво художник зобразив заметену снігом та покриту льодом вершину скелі, на ній бачимо прекрасну сосну в пишному зимовому вбранні. Микола Миколайович передає білизну снігу голубуватими, сірими, темно-синіми, індиговими та навіть чорними кольорами. Майже вся картина присвячена холодному спокою довгої північної ночі, аж ось в правій її частині несподівано і алогічно виникає марево з пустелі: з'являється пальма, яка теплим

саявом мерехтить серед сріблястого морозного простору. Це зворушливе тепле рожевувато-оранжеве видіння відображається в повітрі ще раз, уже монохроматичним сірим образом у центрі картини. В лівому нижньому куті можна роздивитись вхід до маленького потаємного коридору з арковим склепінням; на його стінах, ніби від свічки, грає тепле саяво, воно веде нас кудись за межі картини, в дивну країну східних казок...

Ми розглядаємо картину, і ось вона починає тихенько звучати, лунає мелодійна і ритмічна розповідь про далекі, абсолютно несхожі між собою країни, про велику дружбу, любов, душевне тепло, духовне спілкування, для яких не існує відстані... Це вірш Лермонтова «На севере диком...», переклад з Гейне.

Картина була подарована Марії Миколаївні Каразіній її татом, Миколою Миколайовичем. На звороті читаємо такий напис:

«Моей любимой и единственной доченьке

КАРАЗІНІАНА

Картина М.М.Каразіна «Сосна».

Марусе с пожеланием ей полного счастья во всей жизни. А счастье зависит от нас самих, потому что для счастья надо только уметь других делать вокруг себя счастливыми — кто это может — тот сам будет настолько силен, чтобы отразить все случайные удары судьбы, а, значит, и счастлив.

Это всю свою жизнь исповедовал твой отец и за полстолетия своей жизни успел прочно убедиться в этой святой, как сам Бог, истине.

В добрый час

1
1893»
1

(підкреслено М. М. Каразіним, — А.Д.).

Так написала військова людина, мужня та вольова, нагороджена за бойові заслуги золотою зброєю та орденом Володимира з мечами; життя якої було сповнене труднощів та небезпечних пригод, яка брала участь у Польській кампанії, шість років служила у бойовій армії в Туркестані, брала участь у науковій експедиції на Амудар'ї, була військовим кореспондентом під час Російсько-Турецької війни. Малювати і писати романи Микола Миколайович почав лише у 29 років, після виходу у відставку.

Така от сентиментальна картина з сентиментальним побажанням, висновок життя та духовного досвіду, романтичне світосприйняття, властиве багатьом Каразіним...

2009 р.

«НА СЕВЕРЕ ДИКОМ...»: ПИСЬМО СЧАСТЬЯ

Наталья Усенко, Татьяна Бахмет

Картина Шишкіна «На Севере диком».

История эта начинается 1 января 1893 г. в Петербурге.

Ее действующие лица — Николай Николаевич Каразин и его дочь Мария — «Маруся», как нежно называет дочку отец. Каразину 53 года, и он знаменитый художник, «русский Дорэ», ученик баталиста Б. П. Виллевальде, автор многочисленных рисунков и иллюстраций. Это для нее, Маруси, а позже для внучек Магды и Тамары написаны все его сказки и занимательные истории, нарисованы тысячи рисунков...

И уж, конечно, и Маруся, и Магда, и Тамара хорошо знакомы с работами отца и деда, созданными далеко-далеко, во время туркестанских походов. Экзотика Востока воплощена была во многих его акварельных работах — альбоме хронолитографий: «Тигрица», «Двуногий волк», «В камышах», «На далеких окраинах», «От Оренбурга до Ташкента», «Хивинский поход». Первостепенные немецкие хронолитографы, работая над альбомом «Хивинский поход», удивлялись, узнав, что специальностью Каразина является акварель, а не карандаш. Ну, а уж об иллюстрациях к детским произ-

ведениям и говорить не приходилось! Николай Николаевич с увлечением делал хромофотографии, рисунки клеевыми красками, писал акварели, экспериментировал с набором и рисунками, изобретал растворы...

В 1883 году началась работа Каразина для детей. Тогда вышла повесть Д. В. Григоровича «Гуттаперчевый мальчик», где отец Маруси получил возможность подойти к ее оформлению как дизайнер — поэкспериментировать с набором и рисунками. Так, на одном из разворотов книги через весь текст изображен шамбарьер — цирковой бич, на другом — страницу с текстом пересекают канаты трапеции, так Каразин пытался оживить книгу, сделать текст одним целым с рисунком. До Каразина этого никто не делал.

Одной из лучших книг Николая Каразина стала детская сказка-путешествие «С севера на юг», вышедшая в 1890 году — воспоминания старого журавля о своём первом перелёте со стаей на зимовку из России в Африку — над Москвой, Киевом, Константинополем, Дамаском, Иерусалимом, Александрией. Начиналась книга словами: «Бог наградил меня очень хорошей памятью. Я помню себя и всё, что меня окружало, почти с первого дня моего рождения...».

Это было своеобразное пособие по географии для детей, написанное за тридцать лет до «Удивительного путешествия Нильса Хольгерссона с дикими гусями по Швеции» Сельмы Лагерлёф! Среди героев сказки — журавли Верхогляд, Горлан Трубач, дедушка Долгонос, прелестная Черношейка и Крыломах Премудрый — летят над горами и морями... Решая иллюстративные задачи, Каразин впервые в книжной иллюстрации применил ракурс изображения увиденного с высоты птичьего полета...

В 1895 году выходит ещё один детский сборник Н. Н. Каразина — «Мои сказки», с портретом автора, гравированным на меди. Она посвящена внучке писателя Магде. Это и своеобразный рассказ о достижениях и чудесах современного писателя мира, и старинные легенды, и мистические и религиозно-философские сказки — «Петька-зайчик», «Пожар», «Пар богатырь», «Колодец мира и жизни».

...В семье Игоря Каразина, в Петербурге, хранится работа Н. Н. Каразина, выполненная в смешанной технике акварели иллюстрация на известное стихотворение М. Ю. Лермонтова «На Севере диком...». Она была подарена дочери Марии.

Выполненная в характерных для Каразина мрачных серовато-жемчужных тонах, она включает изображения двух персонажей-деревьев — Сосны и Пальмы. Время написания самой акварели — 1893 г., исходя из автографа на обороте. Однако на лицевой стороне в левом нижнем углу четко обозначена другая дата: 1895 год...

Сюжет картины ясен, он передает содержание вольного перевода М. Ю. Лермонтовым стихотворения Г. Гейне:

*На севере диком стоит одиноко
На голой вершине сосна
И дремлет качаясь, и снегом сыпучим
Одета, как ризой, она.
И снится ей все, что в пустыне далекой,
В том крае, где солнца восход,
Одна и грустна на утесе горючем
Прекрасная пальма растёт.*

В переводе Ф. И. Тютчева:

*На Севере мрачном, на дикой скале
Кедр одинокий, подъямлясь, белеет...*

У А. А. Фета:

*«На севере дуб одинокий
Стоит на пригорке крутом...»*

У А. Н. Майкова:

*«Инеем снежным, как ризой, покрыт,
Кедр одинокий в пустыне стоит...»*

В 1891 г. художник И. Шишкин показал свою картину «На Севере диком...» — иллюстрацию к юбилейному изданию М. Ю. Лермонтова. Героиня произведения Шишкина — Сосна — воплощение одиночества среди российских снегов. Вторая половина лермонтовского стихотворения осталась за рамкой картины. Художник предоставляет зрителю додумать и представить пальму в далекой и жаркой пустыне...

Возможно, что эта шишкинская работа явилась предметом разговоров дочери с отцом, чтения не только лермонтовских строк, но и оригинала Гейне, перевода Ф. И. Тютчева... Обретение собственной устойчивости наедине с собой было визуализировано Шишкиным в образе северной сосны в лютой морозной ночи, в ощущении тяжести снега, опустившегося на ветви...

Каразинская акварель не напрямую, но цитирует Шишкина, его Сосна — отражение Сосны Шишкина, блекловатое, не совсем полное, но неотразимо притягательное. Сосна у Каразина утрачивает черты шишкинского реализма и фотографичности и становится тою, какою ее написал Лермонтов — романтическим символом любви, разделенной непреодолимостью расстояния.

Композиция работы Шишкина довольно проста: чуть смещенная мощная сосна на первом плане и уходящие вдаль белые снега усиливают пронзительное ощущение одиночества. Композиция Каразина, вместившая два образа, асимметрична, не уравновешена, а оттого производит впечатление беспокойного ожидания...

Образное решение Сосны у Каразина близко к Шишкину — та же одетая в сияющую ризу снегов сосна, впавшая в зимний сон под песню летящей метели... Однако Сосна Каразина не так мощна, как у Шишкина. Она уязвима в своем одиночестве. Поражает сдержанная эмоциональность картины, выдержанной в характерной для Каразина палитре.

Многие литературоведы считали, что Лермонтов, переводя строки Гейне, отсек от восприятия слушателя целую область любви мужчины к женщине, сделав деревья однополыми. Каразин в своем романтическом пейзаже усиливает, даже заостряет внимание зрителя на том, что любовь безгранична, высока в своей духовности, она возносит любящих на такие немыслимые вершины, где нет ни возраста, ни пола — только любовь.

Художник продолжает лермонтовскую тему, вписывая в пейзаж очень условную пальму. Намек на то, что пальма все же — реальный объект — изображение пальмы-миража на заднем плане картины. *Morgenland — Orient* Гейне, «южная страна» Лермонтова для Каразина — воплощение образа Востока, не географические широты, но аллегория недостижимости в пространстве и времени.

В каразинской трактовке сюжета о сосне и пальме нашли выражение его понимание двойственности бытия, разделенности мира на противоположности: хаос и порядок, свет и тьму, жизнь и смерть, выношенные и выстрадавшие художником во время туркестанской экспедиции.

Двойственно и впечатление от картины: сосна — живая жизнь среди снегов, холода и мрака, и пальма — мираж, образ посмертного бытия в раю, на любимом Востоке, средоточии божественного сияния и тепла!

Поэтический и художественный смысл изображенного усилен портретом самого Николая Николаевича, встроенным над изображением пальмы.

Еще Ю. Тынянов утверждал, что чужеродный фрагмент, встроенный в произведение, «вовсе не равнозначен себе же в родной среде...». Он считал, что «даже простое механическое внесение материала в художественное целое приобщает его к этому целому, делает безразличным сам по себе материал значимую его частью...».

Портрет Николая Николаевича, вмонтированный в экзотический пейзаж, делает эту работу поистине уникальной. Видимо, сам автор придавал работе символическое значение, считал ее чем-то большим, нежели просто пейзаж или иллюстрация на тему. Таким способом он высказывался о чем-то личном, предназначенном только для дочери.

Если принять во внимание, что в те времена фотографии не делались случайно и дарились не случайно, но лишь в память каких-либо событий или при расставании, возможно предположить, что профильный портрет вмонтирован только в 1895 г., предположительно, в год расставания с дочерью. Надпись в левом нижнем углу работы и подпись: «Н: Каразинъ, 95» — подтверждение тому.

Итак, новогодний подарок дочери Марии Николаевне Каразиной (в замужестве Барыковой) на Новый 1893 год и добавленный в 1895-м фотопортрет... Знак расставания? Некое послание? Недосказанность, присутствие тайны, загадки, вызов чувства... Куда направляет взгляд художник? Какие дали, какое будущее ему ведомы?..

Уже через десять лет, к другому Новому году, внучке Магде, будет подарена не акварель, а целая книга сказок с рисунками деда...

А еще через два года в газете «Санкт-Петербургские ведомости» появится следующее сообщение:

«...6 декабря в день своих именин скончался известный художник Николай Николаевич Каразин, на 67 году жизни.

Последнее время он сильно страдал гнойным плевритом и проживал в последние месяцы в Гатчине. Его лечил др. Закржевский, а затем Кременецкий.

Он скончался в присутствии всех своих родных, скончался тихо, без страданий. Последние годы Н. Н. мало работал, занимаясь преимущественно акварелью.

Н. Н. относится к художникам, пережившим время своего признания. Нам памятны его многочисленные рассказы из быта преимущественно Средней Азии, рассказы имеющие больше этнографический интерес. Одно время он был известен как иллюстратор, но успех графического искусства в России сделал модными иллюстраторами художников более новых и молодых. И большая публика стала забывать о Н. Н., который продолжал работать все для более тесного круга своих единомышленников.

Похороны Н. Н. состоятся в Петербурге, куда останки будут привезены во вторник...»

Сегодня творчество художника востребовано, как и его книги, издаваемые и переиздаваемые для новых поколений. Ведь именно по его рисункам и публикациям в «Ниве» и «Всемирной иллюстрации» долгие годы русские люди учились понимать других — и себя, Восток и Россию.

Итак, по сути, смысл описанной работы Каразина — это послание. Послание, призванное наставлять, когда Николая Николаевича уже не будет.

Вот завещательные слова старого журавля из «Путешествия с Севера на Юг», адресованные всем детям, но прежде всего — родной внучке Магде: «Живите мирно, живите, не желая никому зла, а если вам кто сделает зло, не мстите. Помните, что всякая месть бессильна и не приносит утешения. Держитесь всегда в крепком союзе. Любите, любовь — всё...»

Второе завещание Николая Николаевича — на оборотной стороне подаренной Марусе работы:

«Моей любимой и единственной доченьке Марусе с пожеланием ей полного счастья во всей жизни. А счастье зависит от нас самих, потому что для счастья надо только уметь других делать вокруг себя счастливыми — кто это может — тот сам будет настолько силен, чтобы отразить все случайные удары судьбы, а, значит, и счастлив.

Это всю свою жизнь исповедовал твой отец и за полстолетия своей жизни успел прочно убедиться в этой святой, как сам Бог, истине.

В добрый час

1

93

1»

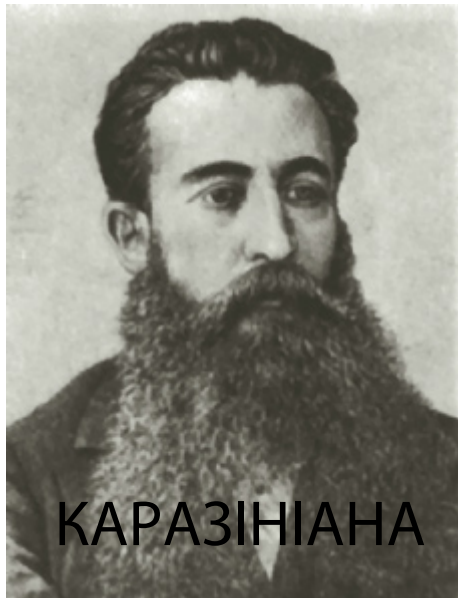
Такое вот простое и честное письмо, адресованное потомкам. Письмо Счастья...

2009 г.

НЕИЗВЕСТНЫЙ КАРАЗИН: ДНЕВНИКИ ПАМЯТИ

Наталья Усенко, Татьяна Бахмет

Художественное наследие Николая Николаевича Каразина (1842–1908) сегодня остается малоизученным. Имя этого талантливого писателя и самобытного художника, неистово влюбленного в жизнь путешественника, по воле судьбы оказалось предано забвению, а творческое наследие этого яркого творца известно лишь немногим. Большинство его книг и художественных работ являются раритетами и хранятся в частных коллекциях. И нет ни одного комплексного научного исследования, посвященного творчеству этой поистине универсальной личности.

Николай Николаевич Каразин

Похожий характером на своего великого деда В. Н. Каразина, Николай Николаевич обладал таким же живым умом, широчайшей творческой фантазией и бесконечным трудолюбием. Получив образование в кадетском корпусе, дослужившись до звания штабс-капитана и первой своей награды — ордена Святой Анны IV степени за участие в польской кампании 1863–1864 гг., молодой офицер, увлекавшийся с детства рисованием, решил поступить вольным слушателем в Императорскую академию художеств в Петербурге на курс к известному баталисту Б. П. Виллевалде: молодому офицеру были близки темы войны. Несмотря на то, что Н. Каразин проучился под его

руководством чуть более года, в его дальнейшем творчестве можно проследить черты, почерпнутые от Виллевалде — точность в изображении батальных сцен, строгая тональная гамма и пр.

«Туркестанец»

Настоящей художественной школой для Н. Каразина стала, как ни удивительно, военная служба, на которую молодой офицер вскоре вернулся. Вздораженный мечтами о незнакомой стране Туркестане (в то время Россия вела активную деятельность по присоединению Средней Азии), молодой офицер Каразин так увлекся мечтами о походах, что не мог остаться в стороне от таких событий. Позже в своих воспоминаниях он писал: «Этот совершенно неизвестный тогда мир и его изучение было постоянной моей мечтой, и вот эта мечта осуществилась».

Отличившись в боях, он не забывает рисовать все, что его окружает — места сражений, природу, сцены боя, умирающих солдат, делает географические и этнографические зарисовки. Именно здесь, в Туркестане, Каразин впервые состоялся как писатель и художник: «Я в совершенно одинаковой степени люблю как то, так и другое (т. е. литературу и живопись), — ни малейшей разницы, ни малейшего предпочтения», — писал он позже в своих воспоминаниях.

В начале 1870-х первые произведения Н. Каразина публиковались в журналах «Всемирная иллюстрация» и «Нива». Там же были помещены и его рисунки, иллю-

Николай Николаевич Каразин (в период 1863 — 1865 гг.)

КАРАЗИНИАНА

КАРАЗИНИАНА

Журналы «Нива» и «Всемирная иллюстрация», в которых печатались гравюры Н. Н. Каразина

стрирующие неизвестную жизнь людей в Азии, ее экзотическую восточную природу, быт, обычаи и культуру местных жителей. Рисунки в «Ниве», имеющей очень широкий круг читателей, мгновенно сделали Н. Каразина популярным художником.

Сам художник вспоминал, что никогда не расставался со своим альбомом и кусочком угля. Все репортажи Каразин сопровождал художественными зарисовками, в которых запечатлено множество событий, памятников старины, восточные типажи и многое другое. В эти годы, полные плодотворной работы, сложился узнаваемый стиль художника, который впоследствии стали называть «каразинским». В них прослеживается гуманистическая направленность, точность и правдивость в изображении батальных сцен, азиатской природы, быта и пр., интерес к жизни местных жителей, бедных слоев общества, к восточному типу, памятникам старины, обращение к социальным темам — он показывает жизнь бедных местных жителей, их борьбу с русскими солдатами и пр. Все, что запечатлел быстрый карандаш Каразина, запоминается сразу и навсегда — будь то табачная плантация в Заравшанской долине, окрестности Иссык-Куля, берега Арала, просторы Аму-Дарьи, эпизоды Хивинского похода или бурятские войны, нищие Самарканда, туркмен — продавец ковров... Сегодня, благодаря Каразину, мы можем увидеть прошлое среднеазиатских городов — Мерва, Бухары, Самарканда, Ташкента, Ходжейли, Хивы.

Многие современники отмечали, что Каразин правдиво отображал все детали, четкость, точность передачи им изображения — эта вырисованность особенно заметна в массовых сценах, во всем военная лаконичность, ничего лишнего. Стройные, разнообразие, эффектные композиции, точность техники, яркие контрасты и световые эффекты — общий колорит при этом мрачноватый, сдержанный. Некоторые рисунки по характеру перекликаются с работами другого русского художника — В. Верещагина, с которым Каразину довелось познакомиться в туркестанских походах.

В последующие годы художник Каразин стал бессменным членом множества научных экспедиций, результатом которых становились серии рисунков разных

краев, демонстрируемые на различных этнографических выставках. В частности, его рисунки и акварели, созданные по результатам Амударьинской и Самарской экспедиций, получили множество хороших отзывов прессы. Как отмечала критика на вы-

ставке 1874 года, посвященной Амударьинской экспедиции, талант художника нашел свое отражение «в чувстве живописности при составлении целого картинного эффекта, в умении распоряжаться красками так, чтобы соблюсти гармонию в тонах и пятнах». Также отмечали и наличие в работах мастера поэтического чувства. В том же году известным немецким издательством «Винкельман и Штейнбок» началась работа над альбомом рисунков Каразина, посвященных Хивинскому походу, который увидел свет в 1875 году. Альбом состоял из 12 акварелей разного формата, посвященных путешествиям по Средней Азии. «Первостепенные хромолитогравы в Германии дивились таланту и мастерству Каразина при исполнении его произведений на камне для альбома «Хивинский поход», — писали газеты. В 1880-х годах новые работы, выполненные в походах, получили признание критиков, были награждены золотой медалью и дипломами географических обществ Лондона и Парижа.

Псовая охота.

*Иллюстрированный очерк Н. Н. Каразина
Журнал «Нива», № 37, 1898 г.*

Альбом из истории Сибирского казачества

В 1891 г. при подготовке встречи с наследником, возвращавшимся после путешествия на Восток, Н. Н. Каразин создал для омских казаков альбом акварелей из жизни сибирского казачества. Сюжеты были намечены полковником Г. Е. Катанаевым — важнейшие события трехвековой службы сибирского казачества. Князь Э. Ухтомский, сопровождавший августейшего путешественника, описал впечатления от работ Каразина: «Двадцать семь разложенных по особым горкам акварельных рисунков из истории службы Сибирского казачьего войска... — составляли в своем роде украшение выставки...». Наследник «изволил внимательно рассматривать каждую из акварелей и милостиво выслушивать краткие разъяснения, даваемые Г. Катанаевым...». Как пишет А. Белокрыс в своей статье «Казачьи акварели» и их автор», «...для сибирцев Каразин был не просто знаменитым художником, «боевым» баталистом и знатоком среднеазиатской жизни. В отличие от иных столичных снобов, презрительно именовавших офицеров-туркестанцев «победителями халатников», намекая на кажущуюся легкость их побед, казаки знали цену боевым наградам за Бухару, Хиву и Коканд. Для них слово «туркестанец» служило своеобразным паролем, знаком принадлежности к особому боевому братству, синонимом воинской доблести и чести...». Не так давно эти акварели, считавшиеся утраченными, были обнаружены в недрах Музея книги Российской Государственной Библиотеки — они были помещены в ящик темно-коричневого дерева.

Князь Э. Ухтомский.

Хивинский поход 1873 г. Через мёртвые пески к Колодцам Адам-Крылган. 1888. ГРМ

Воры. 1896 г.

Кроме того, каразинские рисунки были воспроизведены в медальонах серебряного блюда, подаренного августейшему атаману; по его эскизам были изготовлены серебряные фигуры и меню торжественного завтрака «на 350 кувертов», а впоследствии было издано трехтомное «Путешествие на Восток Его Императорского Высочества Государя Наследника Цесаревича, 1890-1891». И его иллюстрировал Николай Николаевич Каразин.

Современные историки искусства не очень высоко оценивают «восточные» работы художников — офицеров русской армии, называют их «художественной эт-

КАРАЗІНІАНА

Зимний день.

нографией», которая «почти не приблизила русское искусство к культуре Востока». Даже Верещагин, по замечанию Д. Сарабьянова, «воспринимал Восток со стороны, сохраняя достаточно отчужденную позицию европейского реалиста-наблюдателя, изучающего и фиксирующего реальность...». И все же думается, что Н. Н. Каразин выделяется из этого ряда «наблюдателей», поскольку все свои впечатления — и человека, и художника, и военного — он выражал одновременно языком искусства и литературы. Слово и образ слиты у него в одно неразрывное целое — живое, яркое, пульсирующее.

Книжная иллюстрация

Первым опытом Каразина в области книжной иллюстрации стала собственная книжка — «Повести, рассказы и очерки», вышедшая в 1874 г. в типографии Тушнова (к тому времени известность ему принес роман «На далеких окраинах», опубликованный в журнале «Дело» в 1872 г., отдельной книгой его издали в 1875 г.) Далее последовали повести «Двуногий волк» и «Тигрица». Вместе с Каразиним русские читатели узнавали дотоле мало известный им Восток — будни русского солдата и реалии природы и быта Азии, дикие нравы и экзотику покоренных народов. Каразин обладал удивительным умением рисовать не только пейзажи или людей, но с особенной радостью и трепетом — животных, при этом выходили они у него более живыми, нежели люди. Верблюды, несущиеся по пескам в неистовой скачке, мощный тигр, подстерегающий свою жертву, табун лошадей, преодолевающий песчаную бурю, птичье царство в глубине гор...

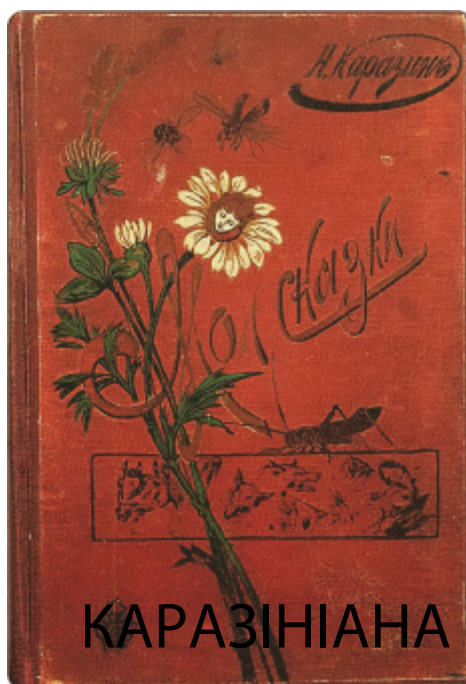
Сам путешественник, в 1876 г. Каразин в первый раз взялся иллюстрировать книгу другого путешественника — русского генерала, дипломата, военного востоковеда и участника Среднеазиатских походов Л.Ф.Костенко «Путешествие в Северную Африку». Далее последовали «Страна холода : Виденное и слышанное» В.И.Немировича-Данченко — в нее вошло 25 каразинских рисунков, и выдержавший несколько изданий сборник былин В.И. Авенариуса. Издания эти оказались настолько успешными, что определили творческую судьбу Каразина как художника-иллюстратора на долгие годы. Его приглашали иллюстрировать книги путешествий и приключений, дет-

Э.Э. Ухтомский.
Путешествие на Восток
Его Императорского
Высочества государя
наследника цесаревича». Обложка.

Казаки на охоте
за тигром
(из кн. «Повести,
рассказы, очерки»).

Каразин, Н.Н. Мои сказки.
СПб.: А. Ф. Девриен, 1895.

Страшное мгновение. Эпизод из Хивинского похода. (из кн. «Повести, рассказы, очерки»).

Хатка (из книги «Родные отголоски»).

КАРАЗІНІАНА

«Сибирские казаки с китайцами».

КАРАЗІНІАНА

«Ямская и конвойная служба в степи».

КАРАЗІНІАНА

Объявление Средней киргиз-кайсацкой орды. Царский указ.

КАРАЗІНІАНА

Каразин Н.Н. Въезд пленённого Кучумова семейства в Москву, 1599.

«Казачи в Киргиз-Кайсацкой Орде».

Скачки на верблюдах, 1900.

КАРАЗІНІАНА

«Киргиз у падшей лошади».

стоящим преемником М. О. Микешина, так же, как и Каразин, ученика Б. П. Виллевальде. В связи с его иллюстрациями ко второму выпуску «Родных отголосков» Полевого — он нашел в них «интересный контраст» с иллюстрациями Панова из первого выпуска. Сидоров пишет: «Каразин бесспорно обладает декоративным даром — и больше может быть, нежели его предшественники — Микешин, Панов, является живописцем...». Гравюры на дереве для этого издания по рисункам Каразина выполнял французский гравер Э. Паннемакер.

Фельетонисты-недоброжелатели говорили, что Каразин мог бы снискать славу «русского Доре» — «если б умел рисовать». Позднейший критик писал, к примеру, о его буквицах: «Каразин дает порою такие заглавные буквы, что в них разобраться столь же трудно, как и в какой-либо современной футуристической азбуке...». Однако и он отмечал яркую, мощную энергетику рисунков художника. Каразинские иллюстрации к «Андрону-головану» в издательстве Вольфа, как отмечает А. А. Сидоров, «обладают подлинной контрастной силой...», а его же иллюстрации ко второй части «Книги былин» Авенариуса «очень выгодно... своей живописностью контрастируют с суховатыми рисунками А. В. Прохорова в первой части...».

Когда центр развития русской литографии переместился из области книжной в журнальную — в 80-е годы XIX ст. журнальная графика развилась с ростом количества и качества журналов — выходили «Нива», издаваемая А. Марксом, «Всемирная иллюстрация», «Всеобщий календарь», «Огонек», «Модный свет» Гоппе и другие. И Н. Н. Каразин со своим умением работать быстро и безошибочно, схватывая наиболее драматические моменты и ситуации, с четким пониманием полиграфических задач и возможностей издательств, оказался без преувеличения самым востребованным художником империи. Рисунки Каразина воспроизводились самыми различными способами — гравюра, ксилография, литография, автотипия, олеография...

Заслугой Н. Н. Каразина в русской графике А. А. Сидоров считает то, что он «первым стал работать на дереве кистью, что неизбежно стоит в связи с победой

ские книжки, сказки для детей и взрослых, русских и иностранных классиков — среди них произведения Н. В. Гоголя, Н. Лескова, А. Н. Толстого, Г.-Х. Андерсена, Г. Лонгфелло и малоизвестных сегодня Л. Шелгуновой, Е. Сысоевой, О. Сергиевской, М. Ростовской, О. Роговой, А. Потехина, П. Полевого, С. Макаровой, К. Лукашевич и др. Роскошно изданные, с красивыми рисунками и золотыми обрезами, эти книжки радовали детей и взрослых конца XIX — начала XX века.

Иллюстрации книг

Отдельно стоит вспомнить и о том, что Николай Николаевич Каразин — один из иллюстраторов венгеровского издания А. С. Пушкина — одного из самых лучших в дореволюционной России. Каразин создал для этого издания иллюстрации к «Капитанской дочке». В 1880 г. Каразин проиллюстрировал для журнала «Нива» (№ 44) «Пропущенную главу» из повести (она не была включена в окончательную редакцию). По рисунку Н. Н. Каразина гравер М. Рашевский создал гравюру «Гринев встречает на Волге плот с виселицею».

А. А. Сидоров в работе «Искусство русской книги» называет Каразина «на-

тоновой ксилографуры», а недостатком — то, что работы художника были рассчитаны «на дешевые эффекты». Правда, критик «забыл» объяснить читателям 30-х годов, не избалованным ни многокрасочностью изданий, ни качеством рисунков, в них помещаемых, что художник-график во все времена не свободен от заказа, от желания издателя и вкусов публики. Большинство изданий, для которых работал Каразин, предназначались для многочисленного среднего класса, и ради увеличения и удешевления тиражей издатели сознательно шли на ухудшение качества помещаемой в них графики.

Натуралистическая эстетика, в рамках которой работал Н. Н. Каразин, пережила свой апогей в 70-80-е годы XIX ст. и отступила на задний план, уступив место новым течениям. «Квинтэссенцией натуралистической аконструктивной эстетики» 80-х гг. XIX ст. в русской графике А. А. Сидоров называет вольфовское издание стихотворений на каждый день «Дума за думой» (1885) — в претенциозном переплете, богато тисненом синей, золотой, серебряной, коричневой, зеленой и голубой красками, с золотым обрезом, хромофотографированными рамками, с цветными олеографиями Каразина. Книга эта и через много лет после ее издания вызвала у критиков «дрожь по своей бесстильности и неэкономичности средств», во времена же Каразина воспринималась как шедевр полиграфии. Рисунки Каразина воспроизводились и автотипией («Вечерний звон», Я. Полонского, 1890).

Рассчитанные на массового читателя, книги 90-х гг. XIX ст. сознательно идущие на удешевление, а значит снижение качества книг, в «объемистых и неуклюжих томах» стали помещать иллюстрации по четыре на одной странице, чем еще более «безнадежно портили вкус потребителей». И автотипии, и гелиографуры, и цветные клише очень портили издания, в которых иллюстрации отнюдь не были связаны с текстом, а зачастую даже враждовали с ним.

На протяжении жизни художника полиграфические техники постоянно менялись, требуя немедленных изменений и от него самого. В конце концов Н. Н. Каразин, успешно конкурировавший с большинством своих современников, вынужден был остановиться. Последовавшие в начале XX века издания «мирискусников», рассчитанные на изысканную стильность и сдержанность красок, иные взаимоотношения текста и иллюстрации, определившие главенство текста, положили конец каразинской эпохе в русской книжной графике. Как иллюстратор, Каразин пережил свою эпоху и свою славу. Посмертная же слава ему еще предстоит.

Дневники памяти

Николая Николаевича Каразина нельзя рассматривать только как иллюстратора. Каразин-художник неотделим от Каразина-писателя. Стоит заметить, что в истории русского искусства таких художников вообще единицы, а Николай Николаевич и вовсе оказался первым, кто создавал текст и иллюстрацию одновременно, и все это питалось от одного и того же источника, от одной и той же эмоции!

Заметим, что в начальный период своей деятельности Н. Н. Каразин был более известен как писатель. Отказавшись от привычных тем того времени, в своих путешествиях Каразин стал просто описывать жизнь такой, какая она есть — в его литературных «репортажах» можно встретить не только любование природой и обычаями местных жителей, но и обнажение острых социальных проблем, изображение борьбы местных с аферистами, чиновниками и пр. В конце 1870-х присланные Каразиным хроники из горячей точки — с балканского полуострова, описывающие яростную борьбу болгарского народа, печатались во многих изданиях, а позднее нашли свое отражение в его романе «Дунай в огне».

Полное собрание сочинений Каразина (1905 г.) больше похоже на художественные дневники путешественника, нежели на помпезное собрание давно написанных и изданных историй. Действие в них происходит здесь и сейчас, они как будто зафиксированы «по горячим следам» происходивших событий, часто неожиданно напряженных или трагических, на фоне экзотических восточных пейзажей и походного быта русской армии. Но текст и картинка, казалось бы объединенные писателем-художником в единое целое, этого «целого» и не составляют, здесь нет гармонии самого издания, что всецело можно отнести к неряшливости издателей. В каждом томе воспроизведено по несколько крупных иллюстраций на

вклейках и много мелких внутритекстовых иллюстраций.

Другая сторона писательской деятельности Н. Каразина — абсолютно противоположна критическим изобличительным сочинениям автора. Это трогательные письма жене и своей любимой дочери Марии, которые сопровождались лирическими зарисовками. Впоследствии этот «роман в письмах» трансформировался в сочинения для маленькой внучки Магды, которые до сих пор остаются малоизвестной стороной творчества Н. Каразина.

В начале 1880-х писатель публикует юношескую повесть «Андрон Голован» (1882), а также серию сказок, впоследствии изданных в полном собрании сочинений Н. Каразина под общим заглавием «Сказки деда бородатого». Сказки сопровождалась авторскими рисунками пером. В 1895 г. был издан сборник под названием «Мои сказки», посвященный Магде и содержащий авторские иллюстрации (литографии, рисунки в тексте и гравированный автопортрет писателя).

Иллюстрация из книги «Мои сказки».

Семейный альбом

Интерес к украшению книг в творчестве Каразина воплотился и в альбомах. Сохранились лишь семейные альбомы, рукотворные, украшенные авторскими акварелями — одно из важнейших свидетельств о жизни художника. Можно предположить, что Н.Н. Каразин таким же способом украшал и альбомы своих друзей-офицеров. В домашних каразинских альбомах отражена попытка старого художника «остановить мгновение», жизненные эпизоды объединить в гармонии запечатленный на фотографиях момент и рисунок — отражение художественных впечатлений, испытываемых чувств любви, привязанности, восхищения. В семейных альбомах реализовалась еще одна сторона творчества универсального мастера Н. Н. Каразина. В жанре, соединившем в себе фотографию и рисунок, он создал уникальные произведения искусства.

Наследники до сих пор хранят один из «каразинских» альбомов, в котором представлены фотографии разных лет — с 1889 до 1903 г. Каждая страница с фотографиями — отдельная история из жизни семьи Н. Н. Каразина. Собственные фотографии художник оформил сюжетами из военных походов разных лет, фотографии жены и дочери — нежными лирическими пейзажами. Композиция каждой страницы оригинальна, но в целом по характеру близка книжной, лишь вместо текста помещено фото. Такой стиль оформления присущ модным в то время семейным альбомам, в которых наиболее популярным вариантом было заключение изображения в прямоугольную или овальную рамку с окружающим его художественным оформлением. Любопытно, что многие альбомы того времени также сопровождались текстами, в то время как альбом Каразина лишь иногда содержит небольшие пояснительные подписи. Писатель-Каразин в этих альбомах намеренно отсутствует: все эпизоды знакомы домашним и понятны без слов.

Рисунки Каразина достаточно лаконичны. Эскизность, быстрые росчерки, запечатлевшие сам миг как свойство, воспринятое графиком в конце XIX века, сделало высшим приоритетом передачу минутного ускользающего впечатления, мимолетного настроения. По сравнению с более ранними рисунками художника, в оформлении семейного альбома цветовая палитра более разнообразна. По-прежнему ощущается его пристрастие к приглушенным, темным, серым, зеленоватым и другим земляным тонам, свойственным батальной живописи, но, в то же время, в изображении пейзажей можно заметить эксперименты с цветом, мазком, поиски в пейзаже, эмоциональную глубину, свойственную романтикам. В идиллических пейзажах ощущается некая размазанность, близкая импрессионизму, меняется палитра

ра, становится более яркой, насыщенной. Заметны эксперименты художника с масляной живописью, которой, как известно, Каразин занимался после 1887 года.

Альбом обильно украшен и виньетками. Можно отметить, что виньетка в работах Каразина имеет значение самостоятельного художественного произведения. Такое же композиционное решение в дальнейшем Каразин использует и в открытках, которые в России приобрели широкую популярность во второй половине 19 века.

Иллюстрированные альбомы

В 1892 г. издательство С.Добродеева предложило Н. Н. Каразину издать серию художественных иллюстраций, отражающих многие стороны народной жизни. Это было естественно, т.к. художник уже имел опыт создания таких альбомов как репрезентации побед русского оружия. Новая серия была исключительно мирной и озаглавлена «Русская жизнь и природа в картинках». Она вышла в качестве иллюстрированного приложения к журналу «Живописное обозрение». На тридцати двух страницах альбома были помещены сюжеты из завоевания Туркестана (погоня, соколиная охота), святочные гулянья (катание на тройке, ребячья игра в снежки), исторические сценки (княжий пир), лубочная картинка с украинкой у плетня и др. Успех этого издания повлек за собой идею создания еще двух альбомов, осуществленных в следующем, 1893 г. Посвящены эти альбомы двум русским классикам – Ф. М. Достоевскому (также для издательства С. Добродеева) и Л. Н. Толстому для издательства Е. Евдокимова (в качестве бесплатного приложения к журналу «Север»).

Альбом иллюстраций к Ф. М. Достоевскому состоял из 15 акварельных работ Каразина к «Братьям Карамазовым», «Бедным людям» и другим текстам великого русского писателя. «Толстовский» альбом был посвящен единственному произведению – роману-эпопее «Война и мир». К этому альбому Каразин создал всего три из 12 акварелей, остальные были созданы И.Репиным, А. Кившенко, Л. Пастернаком. Каразину «достались» многофигурные сцены – «Батарея капитана Тушина под Шенграбеном», «Поездка Ростовых на святках к Мелюковым» и «Смерть Пети Ростова» — все необычайно живые, эмоциональные.

Открытка из альбома «Русская жизнь и природа в картинках».

КАРАЗІНІАНА

Смерть Пети Ростова. Из альбома иллюстраций к роману-эпопее Л.Н.Толстого «Война и мир».

КАРАЗІНІАНА

Снежки. Открытка.

Из альбома «Пятнадцать акварельных картин к сочинениям Ф. М. Достоевского».

Больше Николай Николаевич альбомов не создавал — чуть позже их с успехом заменила более дешевая и разнообразная русская открытка, к которой Каразин также имел самое непосредственное отношение. Именно «поздравилки» (так называли почтовые открытки) стали первыми в России «русскими» открытыми письмами, демонстрировали неповторимый национальный стиль, а их автор — создатель «русской» открытки.

«Поздравилки»

*Человек может бесконечно смотреть на две вещи:
на открытку... и ее обратную сторону...*

Швейк

Мода на «поздравилки» в России возникла во второй половине XIX века вслед за европейской модой. Открытки заменяли собой письмо, могли быть самостоятельным подарком и даже элегантно украшением интерьера: перед отправкой их подписывал каллиграф, после чего их украшали засушенными цветами, бисером и другим декором, ароматизировали и отправляли по назначению. Во многих домах открытки часто оформляли в рамы и размещали на стене, также как и картины, или же вклеивали в специальные альбомы.

Роль открыток была невероятно велика. Мария Нащокина, автор книги «Художественная открытка русского модерна», называет открытые письма «своеобразным художественным эсперанто» и связывает необычайную популярность открытки с тем, что она предстала как универсальное средство международного общения. Очаровательные, выразительные изображения, ставшие заменителями привычных фраз, радовали глаз и воображение.

Однако, все открытки привозили в Россию из Англии и стоили немалых денег. «Отечественные» же готовые открытки впервые были выпущены только в 1871 году и представляли собой небольшие картонки размером в 1/16 листа с российским гер-

бом и маркой на лицевой стороне и пустой формой для письма на обороте. После создания Всемирного почтового союза в 1874 году стандартный размер открыток составил 9x14 см. Монополия на их производство долгое время принадлежала Почтовому ведомству, и лишь в 1894 г. Министерство внутренних дел одобрило так называемые «бланки открытых писем частного изготовления», что дало возможность печатать открытки частным лицам. С этого времени начинается небольшой, но значительный период в русской истории, связанный с небывалым успехом «поздравешек».

Печать открыток была довольно прибыльным занятием, поэтому к их изданию подключились не только крупные предприятия кондитерской промышленности и машиностроения, но и ряд мелких производств. Производство открыток начали в то время различные издательства, фотоателье, а также различные благотворительные общества. Появились даже специальные склады и магазины открыток. Свой магазин в Санкт-Петербурге на

Большой Морской улице открыла и Община Святой Евгении — один из крупнейших производителей русской художественной открытки.

Круг полиграфических интересов «Общины» был довольно широким. Издательство занималось выпуском конвертов для визитных карточек, но позднее сосредоточилось на издании иллюстрированных открыток и плакатов. Уже первый выпуск «поздравешек» имел огромный успех. Для работы над серией открыток,

КАРАЗІНІАНА

КАРАЗІНІАНА

которая увидела свет весной 1898 года, пригласили известного художника Н. Каразина, выполнившего на заказ несколько акварельных рисунков — эскизов. В первую серию вошли четыре открытки-репродукции Н. Каразина: «Пахарь», «У часовни», «Весна» и «Тройка летом».

Приглашение художника для создания открыток не случайно. В 1891 г. был издан альбом Н.Н. «Русская жизнь и природа в картинках» (издание С.Добродеева), в который вошли 12 акварелей художника — впоследствии именно они будут использованы для первых русских открыток. В альбоме небольшого формата (24х35 см) помещены сюжеты, любимые народом, доступные и понятные каждому. Интересно, что они отражали не исключительно национальный русский сюжет. «Русским» у Каразина были и типично русские катания на лошади на святки, и замерзающий в степи ямщик, и в то же время — соколиная охота степняков, и народная водевильная сценка с двумя украинками у плетня, и недавний эпизод из завоевания Туркестана. Интересно, что это издание имело успех и даже получило главную премию журнала «Живописное обозрение» за 1892 год. Тогда же альбом был переиздан уже с 16 «картинками».

Каждая каразинская открытка Общества Св.Евгении представляет собой самостоятельную работу с одним-двумя типажам, помещенными на нейтральном фоне. На той же стороне помещалась небольшая форма для письма, которая выдвигалась на первый план. Сама иллюстрация всегда находится на втором плане и носит функцию художественного оформления текста письма. Таким образом, иллюстрация и текст существуют параллельно, взаимодополняя друг друга.

В этих работах художника можно заметить типичные «каразинские» простоту и лаконичность художественного языка, композиционную четкость, интерес к простому человеку, ориентацию на простонародную картину — лубок (отсюда и русский типаж) и, вместе с ним, обращение к его характерному быту — отсюда и тройка лошадей, и некоторые предметы быта, и строгая, негостеприимная русская природа, как бы довлеющая над человеком. Сюжеты «каразинских» открыток состояли из типичной для праздников символики и отображали традицию русского народного быта. Все это в дальнейшем положило начало так называемому «русскому» стилю в открытке, который наиболее полно себя выразил уже в последующих открытках художников объединения «Мир искусства».

Огромный успех первого выпуска открыток, который принес Общине большую популярность и высокие доходы — 2480 рублей, способствовал появлению следующей серии. В том же году издательством Общины было принято решение издать еще десять открыток, которые вышли уже к Рождеству 1898 года и демонстрировали пестрые русские лесные пейзажи, заснеженные избушки, пухленьких очаровательных детей и выразительные русские тройки лошадей. Все «поздравилки», выполненные по акварельным рисункам А. Бакста, И. Билибина, А. Бенуа, К. Маковского, Н. Рериха относились к новогодней серии и имели надпись «С Рождеством Христовым!». «Просили меня венские сецессионисты прислать им наших открыток. Я купил им на 15 рублей и послал в подарок. Они прислали чрезвычайно милое, восторженное письмо и говорят, что нигде в мире ничего похожего нет...», — писал И. Э. Грабарь в письме к секретарю Общины И. М. Степанову.

В третьей серии открыток, приуроченной к 100-летию со дня рождения А. С. Пушкина, выполненной по результатам художественного конкурса, объявленного издательством, свои работы Общине предложили многие известные художники, среди которых были Е. М. Бем, М. Зичи, В. М. Васнецов, А. Афанасьев и другие авторы. Свои рисунки к стихотворению А. С. Пушкина «Бесы» предложил и Н. Каразин. В серии, увидевшей свет в 1899 году, были представлены роскошные сказочные, пестрые иллюстрации к произведениям поэта.

В отличие от «поздравилек» предыдущей серии, в новых открытках композиции становятся более развернутыми, свободными, сама иллюстрация становится самостоятельной частью, так как занимает всю сторону, тогда как письмо перемещено на обратную. Рамка для текста, размещенная на обратной стороне, была офор-

КАРАЗІНІАНА

Открытка «Тройка».

КАРАЗІНІАНА

Рождественская открытка.

млена гравером В. Маге, который также разработал эскиз марки с портретом поэта и изготовил почтовый штемпель с указанными на нем юбилейными датами. Часть общего тиража продавалась в отдельных художественно оформленных конвертах, которые стали коллекционной редкостью.

В дальнейшем над новыми выпусками «поздравешек» работали многие известные художники, среди которых наибольшую популярность приобрели представители объединения «Мир искусства». Некоторые из них, в частности А. Бенуа, Н. Рерих и прочие, стали главными идеологами издательства и вывели открытки Общества на высокий художественный уровень.

Н. Каразин, выполнивший для Общины восемь открыток, сотрудничал также и с другими издательствами, для которых создавал акварели на полюбившуюся ему русскую тематику. Известны его работы для издательства Ришар с русскими жанровыми сценками, тройками лошадей, народными характерами и типично русскими пейзажами. Некоторые зарисовки Каразина, привезенные художником из восточных экспедиций в какой-то степени удовлетворили интерес русского общества к Востоку — они были положены в основу серии открыток, выпущенных петербургским товариществом «Цзин-Лун», которое занималось поставками чая.

А еще многое другое...

Интересно, что творческие задачи Николая Николаевича не ограничивались работами для журнальных и книжных издательств. Как лучший в России виньетист, художник был востребован не только издателями открыток. Мало кто сегодня осведомлен о том, что Каразин — автор многочисленных меню торжественных обедов — от царских коронационных до армейских. Яркие, многокрасочные и многофигурные меню от Н. Н. Каразина сегодня — объект коллекционирования, как и созданные художником... игральные карты. Последние легко распознать по их «рубашке» с неизменно любимыми художником ласточками и героями в «русском историческом стиле»: здесь и русские красавицы, и украинки в веночках, и brave казаки, и древние витязи, и величественные князья, и старинное русское оружие.

Рисунки Каразина не раз переводились на фарфор. Впервые это было сделано в честь праздника по случаю посещения Омска наследником, Николаем Александровичем, возвращавшимся из своего путешествия на Восток. Тогда каразинские рисунки из истории сибирского казачества были перенесены на большое блюдо и чашки. С конца 1880-х годов каразинские «картинки» начали репродуцировать на корниловский фарфор. Рисунки и виньетки Каразина красовались и на корниловском коронационном фарфоре. На тарелки и чашки, предназначенные на потребителя «средней руки», переводились его картинки в народном стиле («девочка, вешающая белье», «возница на санях»). Под корниловским клеймом в этом случае красовалась надпись: «С оригинального рисунка Н. Н. Каразина. Воспроизведение запрещено». «Чтобы изображения были более эффектными, их слегка прописывали вручную, подчеркивая борта тарелок золоченой каймой...», — пишут исследователи корниловского фарфора.

А вот фарфоровый завод М. С. Кузнецова и Ракколаниокский фарфоровый завод выпускали роскошную кафельную плитку для облицовки каминов, расписанную кобальтом «и солью кобальта с тонкой градацией тональных отношений цвета...» — также по рисункам Н. Н. Каразина. Полностью сохранившиеся каминные панно в Выборге («штаб корпуса», ул. Северный Вал, д.11) и в Подберезье являются сегодня редчайшими памятниками декоративного искусства.

Многие грани Каразина-творца отечественным литературоведам и искусствоведам еще предстоит изучить — это целая вселенная. Много потеряно, работы разбросаны по музеям или хранятся в руках частных коллекционеров. Ясно одно: уникальность этой фигуры в истории культуры необходимо не доказать, а вернуть. Есть необходимость системного, комплексного изучения творчества Н. Н. Каразина, оставшегося незаслуженно забытым, выброшенным на обочину эпохи советской идеологией.

Розділ 4.

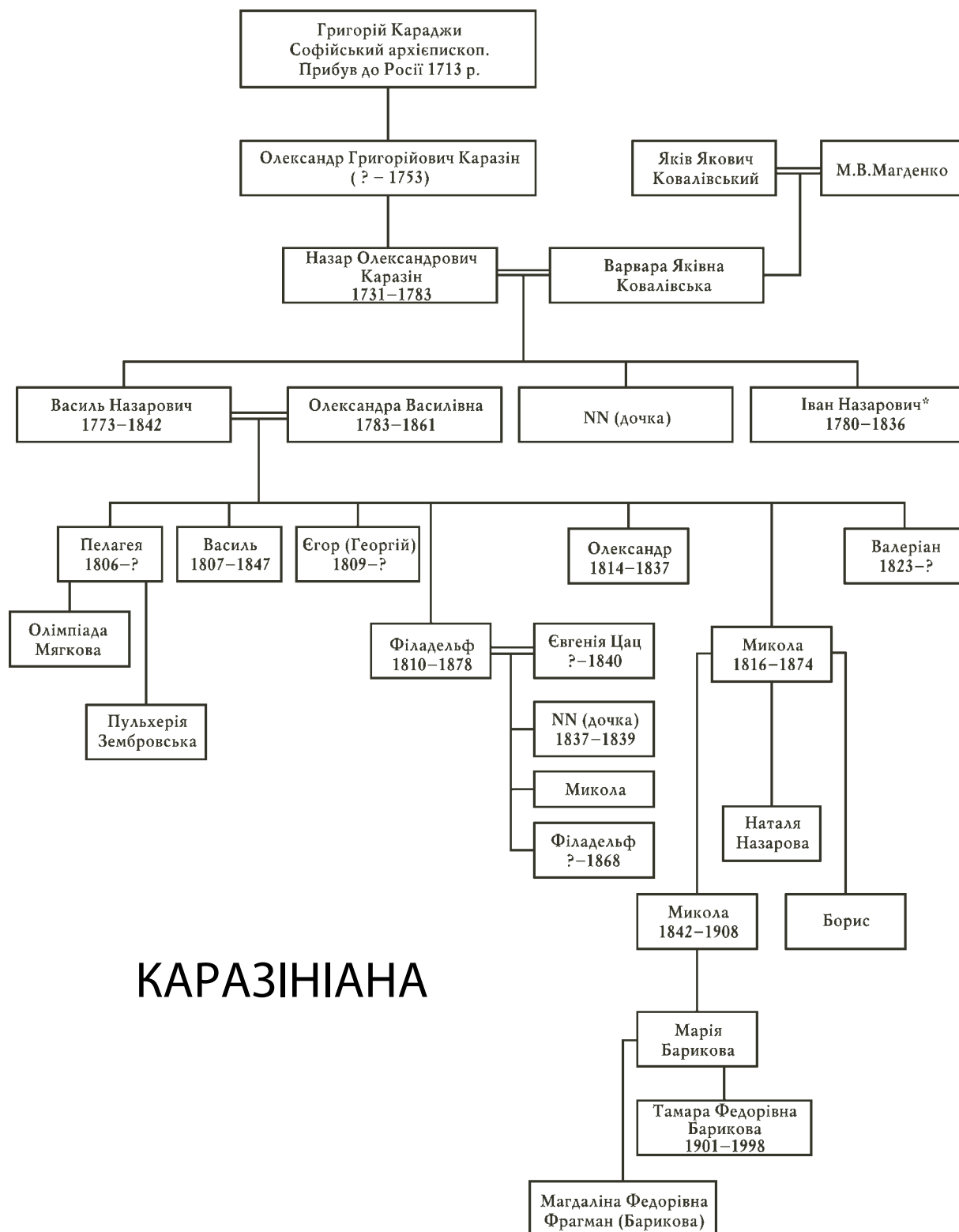
*Вітаю Вас, мої Предки!
Ви завжди зі мною. Колись я була у Вас Вашим майбутнім,
сьогодні Ви живете в мені моїм минулим.
Ви передали мені свій генетичний код,
свою енергію, волю жити і творити.
Я пишаюся Тобою і люблю тебе, дорога моя Осново!*

КАРАЗІНІАНА

Лариса Дешко.

Родовід Каразіних

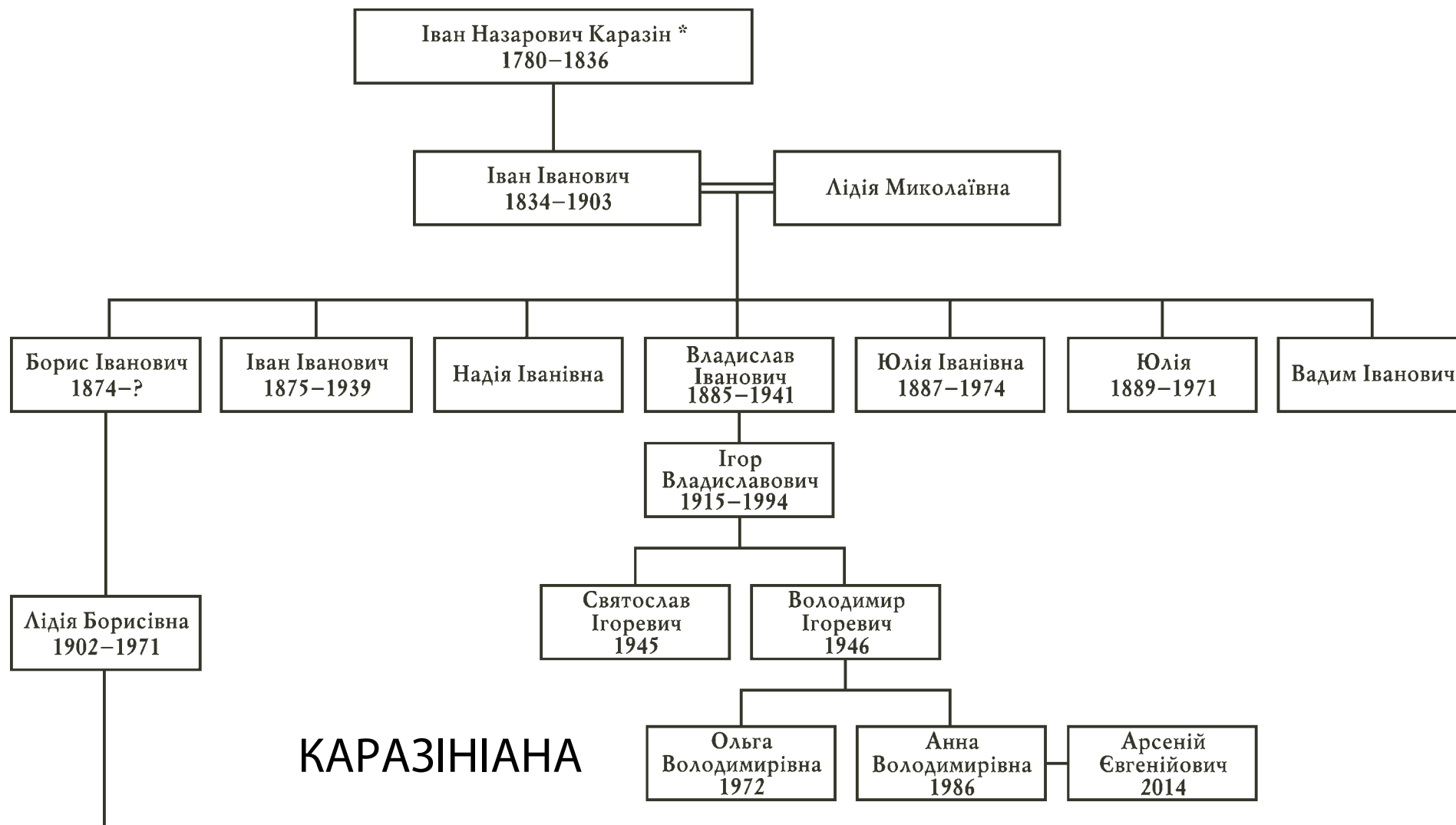

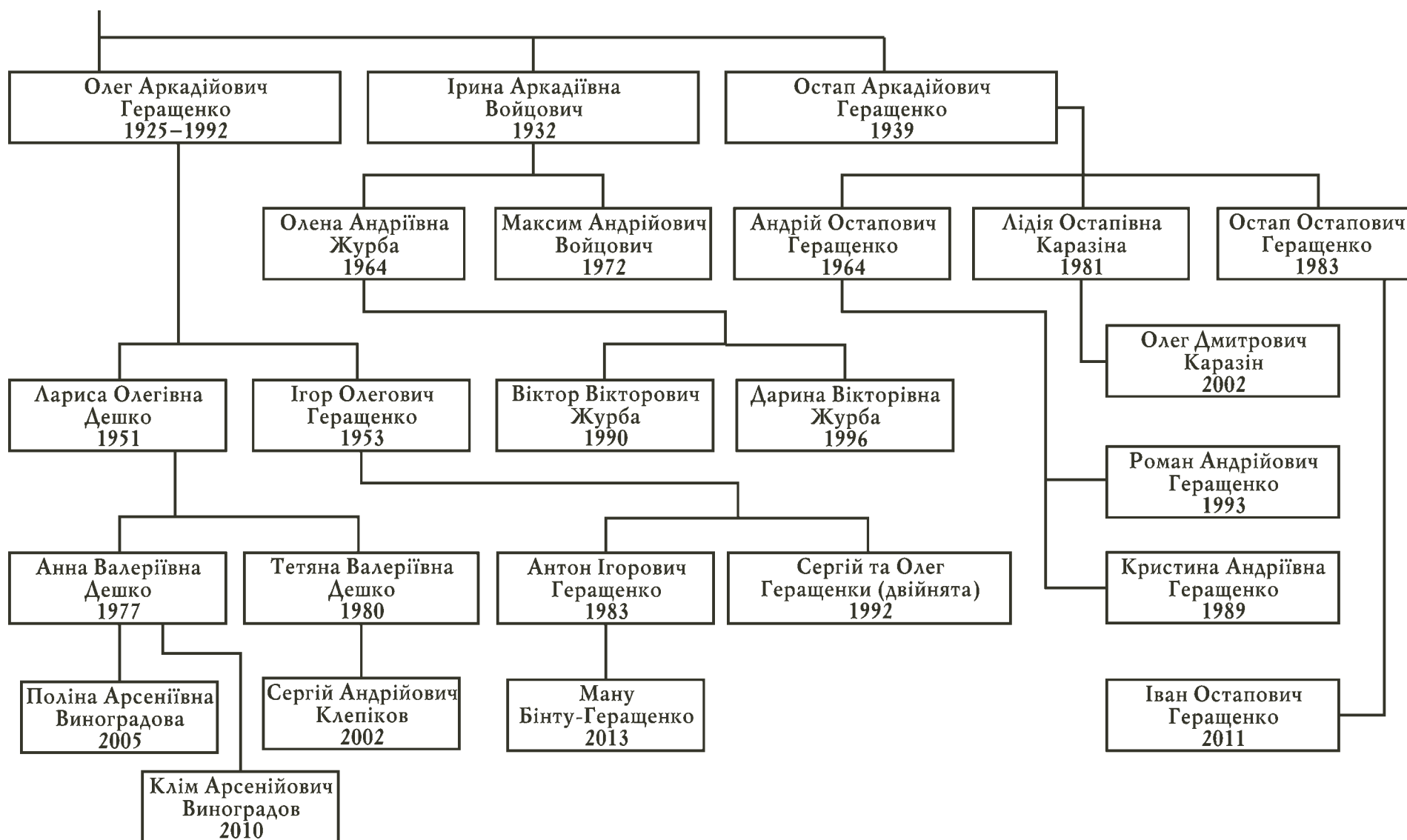
КАРАЗІНІАНА

Склали Н. М. Березюк, Л. О. Дешко

* Продовження на наступній сторінці.

Родовід І.Н.Каразіна

Бібліографія:

До статті «Каразини в Николаеве»:

1. [Каразин Филадельф Васильевич. Автобиография] // Семевский М.И. Знакомые: Альбом издательства редакции исторического журнала «Русская старина». — СПб., 1888.
2. Государственный архив Николаевской области (ГАО), ф. 230, оп. 1, д. 419. — л. 1, 2.
3. Там же, — л. 59.
4. Там же, — л. 42.
5. Там же, — л. 61.
6. Там же, — л. 65.
7. Там же.
8. Там же, — л. 63 об.
9. Там же, — л. 93.
10. Там же, — 105.
11. ГАО, ф. 222, оп. 1, д. 1330.
12. ГАО, ф. 168, оп. 1, д. 294. — л. 59 (об.)
13. Южная Россия — 3230 — 7.04.1904.
14. ГАО, ф. 168, оп. 1, д. 311, 315, 315а, 316, 318, 319, 321.
15. Бальзина И. Бабкин В.М. — первый гидрограф Приморья. — http://www.vl150.ru/new/personi/uchenie_i_issledovateli/babkin_v.m/
16. Морской сборник. — № 4. — 1863, апрель. — с. 55.
17. Там же. — № 8. — 1863, август. — с. 51.
18. Там же. — № 1. — 1866, январь. — с. 86.
19. Там же. — № 3. — 1866, март. — с. 2.
20. Там же. — № 12. — 1866, декабрь. — с. 121.
21. Высочайшие приказы по Морскому ведомству о чинах военных - № 663. — 21.11.1866.
22. При использовании материалов с сайта ссылка на toropimika.ru обязательна.
23. Русский берег: Морской топонимический справочник
24. Каразина, мыс, северо-восточное побережье о-ва Русский, зал. Петра Великого. Назван в 1862 г. экспедицией подполковника КФШ В.М. Бабкина по фамилии офицера корвета «Новик» мичмана Ф.Ф. Каразина.

До статті «Борис Иванович Каразин»:

1. Адрес Харькова: адрес. и справ. кн. / изд. Р. Радомышльского. — Х.: типо-литогр. «Худож. труд», 1910. — 617 стб.
2. Березюк Н.М. Слід добрий і вічний на землі Слобожанській: (Іван Назарович Каразін та його нащадки) / Н. М. Березюк, В. М. Грама // Университеты. — 2004. — № 2(14). — С. 26-33.
3. Берлин В. Д. Бессмертный человек с разными песнями: Федор Иванович Шаляпин и харьковчане / В. Д. Берлин. — Х.: Ранок, 2001. — 128 с.
4. «Весь Харьков» на 1913 г. — Х.: тип. «Утро» А. А. Жмудского, 1913. — 96 с., 1342 стб. разд. паг.
5. Грама В. М. Василь Назарович, Иван Назарович, Иван Иванович Каразини та їх акліматизаційний сад: Хронологічний показник літератури / В.М. Грама // Греки Харьковщины: сб. ист.-биограф. ст. — Х.: Майдан, 2003. — С. 130-136.
6. Парамонов А.Ф. Иван Назарович Каразин и его семья в документах Государственного архива Харьковской области / А.Ф. Парамонов // Харьковский исторический альманах. — Х., 2004. — Осень-зима 2004 г. — С. 7-19.
7. Парамонов А.Ф. Энциклопедия фамилий Харьковской губернии. Кн. 1 / А.Ф. Парамонов. — Х.: Райдер, 2003. — 272 с.
8. Письма Б.И. Каразина к дочери Л.Б. Каразиной // Из личного архива правнучки Л.О. Дешко.
9. Список домовладельцев г. Харькова. — Х.: тип. «Печ. дело», 1909. — 445 с.
10. Узбек Е. Василий Каразин из рода Караджи / Е.Узбек. — Х.: Майдан, 2002. — 135 с.
11. Члены Государственной Думы (портреты и биографии): Четвертый созыв: 1912-1917 гг. / сост. М. М. Боиович — М.: Изд-во Т-ва И. Д. Сытина, 1913. — 456 с.
12. Кирьянов И. К. Российские парламентарии начала XX века: новые политики в новом политическом пространстве: моногр. / И. К. Кирьянов — Пермь, 2006. — 368 с.

До статті «Неизвестный Каразин: дневники памяти»:

1. Русские богатыри [Текст]: избранные былины в пересказе для детей / предисл., пересказ О. Роговой (Шмидт-Москвитиновой); худож. Н. Н. Каразин; оформл. П. Гилева. — 1-е изд., одобр. для учебных библиотек учебных заведений ведомства Министерства народного просвещения. — СПб.: Изд. А. Ф. Девриена, 1893. — 153 с.: ил.
2. Каразин Н.Н. Мои сказки. С иллюстрациями автора. 8 литографий, 100 рисунков в тексте и портрет автора, гравированный на меди. СПб., Издание А.Ф.Девриена, [1895]. [6], 158, [2] с.; 1 л. портрет, 8 л. илл. 26,8 x 18 см.
3. Каразин Н. Н. Повести, рассказы и очерки. — СПб., 1874.
4. Каразин Н. Н. В огне. — СПб., 1905; Дело. — 1874. — № 5, 6.
5. Каразин Н.Н. Двуногий волк. — Издание А. Ф. Маркса, 1876. — 320 с.
6. Каразин Н.Н. Тигрица. Быль. Из книги, еще не напечатанной и не изданной. «Мои странствования и встречи». СПб., 1876.
7. Немирович-Данченко, В. И. Скромные подвиги: рассказы для юношества / В. И. Немирович-Данченко; худож. Н. Каразин, В. Поляков, Р. Гвелесиани и др. — 3-е изд. — М. — СПб.: Изд. Т-ва М. О. Вольф, 1903. — 224 с.: ил. — (Наша Библиотека).
8. Каразин Н.Н. Наль. Роман в 3-х частях. — СПб. Изд. П.П.Сойкина, 1905. — 223 с.

9. Каразин Н. Н. Зара-Булакские высоты // Каразин Н.Н. Полн. собр. соч. — Т. 9. — Спб., 1905. — С. 45-77.
10. Каразин Н. Н. Ургут. — Полн. собр. соч. — Т. 9. — Спб., 1905. — С. 78-111.
11. Каразин Н. Н. Полн. собр. соч. — Т. IV. — Спб., — 1905.
12. Каразин Н.Н. Юнуска-головорез и другие рассказы из туркестанского быта. [Мюнхен]: Явь и быль, 1948. — 110 с.
13. Каразин Н.Н. «Погоня за наживой». Роман, повести, рассказы. — Спб.: Лениздат, 1993. — 587 с.; ил.
14. Каразин Н.Н. С Севера на Юг: Путевые воспоминания старого журавля. — М.: Московский рабочий, 1993. — 139 с., илл.
15. Каразин Н. Мои сказки. — Elibron Classics, 2001, 181 стр. — Репринт издания: Спб., 1895.
16. Каразин Н. С севера на юг. Путевые заметки старого журавля. — М.: Храм святой мученицы Татианы при МГУ, 2006.
17. Путешествие на Восток Его Императорского Высочества Государя Наследника Цесаревича. 1890 — 1891 гг. — Репринтное издание Э. Э. Ухтомский; худож. Н. Н. Каразин. — М.: ЕВРАЗИЯ+, 2007. — 231 с.
18. О нем: Н.Н. Каразин // Нива. — 1874. — № 36. — С. 561-562.
19. Открытые письма с рисунками художника Н.Н. Каразина // «Вестник Российского общества Красного Креста». — 1898, апрель. — № 14. — С. 109, 44-50.
20. Садовень В.В. Русские художники баталисты XVIII-XIX вв. — М., 1955. — С. 301.
21. Сидоров А.А. История оформления русской книги. — М., 1964. — С. 316.
22. Пантелеев А. «Запевала» русской художественной иллюстрации // Гатчинская правда. — 1977. — 16 нояб. — С. 4.
23. Шумков В. — «Николай Каразин — художник, писатель, путешественник» // Юный художник. — 1990. — № 1. — С. 29-33.
24. Семитрашова И. «Академик живописи, писатель, воин» // Чудеса и приключения. — 1993. — № 9-10. — С. 62-63.
25. Родионова Т.Ф. «Гатчина: страницы истории». — Спб.: ИД Герда, 2001. — С. 140-142.
26. Биография: Коровиченко П.А. Николай Николаевич Каразин // Военная энциклопедия. — Т. XII. — Спб., 1913. — С. 375-376.

До статті «На севере диком...»: Письмо счастья:

1. В полном 25-т. собрании сочинений Н. Н. Каразина (Спб., 1905), под названием «С севера на юг» вышел другой роман, сказка же о старом журавле получила название «С верховьев Волги на истоки Нила» и вошла в сборник «Сказки деда бородатого».
2. Каразин Н.Н. Мои сказки. С иллюстрациями автора. 8 литографий, 100 рисунков в тексте и портрет автора, гравированный на меди. Спб., Издание А.Ф.Девриена, [1895]. [6], 158, [2] с.; 1 л. портрет, 8 л. илл. 26,8 x 18 см.
3. Тынянов Ю. Тютчев и Гейне // Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино. — М., 1977. — С. 350-394.
4. Магдалина Федоровна Барыкова (по мужу Фракман) жила в Англии. Тамара Федоровна Барыкова (1901—1998) родилась в Петербурге. В период блокады Ленинграда жила в Вятке, где и умерла.
5. Каразин Н. Мои сказки. — Elibron Classics, 2001, 181 стр. — Репринт издания: Спб., 1895; Каразин Н. С Севера на Юг. Путевые заметки старого журавля. — М.: Храм святой мученицы Татианы при МГУ, 2006; Путешествие на Восток Его Императорского Высочества Государя Наследника Цесаревича. 1890 — 1891 гг. — Репринтное издание Э. Э. Ухтомский; худож. Н. Н. Каразин. — М.: ЕВРАЗИЯ+, 2007. — 231 с.
6. Молодого офицера, который во всем стремился как можно более реально изображать действительность, исключили из академии за отказ изображать в библейском сюжете ангелов с крыльями (по воспоминаниям художницы А. П. Шнейдер).
7. Нащокина М. Художественная открытка русского модерна. — М., 2004. — С. 37.
8. Третьяков В. П. Открытые письма Серебряного века. Спб, Славия. — 2000. — С. 256

Зміст

Каразінська Атлантида	3
Передмова	5

Розділ 1.

Основа	11
Старовинний альбом	19
П'ять поколінь Каразіних	38
Батько	38
Мати	38

Іван Назарович Каразін	39
Іван Іванович Каразін	40
Борис Іванович Каразін	44
Лідія Каразіна. Замість післямови	46
Листи Бориса Івановича Каразіна	47
«Лялика, милая, здравствуй!»	47
Юлія Іванівна Каразіна. Рукописи не горять	49
Ти для мене як море. Мій батько Олег Геращенко	54
Формула успіху	54
Дитинство. Перші вчителі	55
Київ. Німецька окупація	56
Лариса Геращенко	57
Одеса. Німецькі полонені	57
Наукова праця	58
Трохи соціоніки	59
Соціалістичний реалізм	60
Ти для мене як море	63

Папа нам рассказывал... ..	64
Ген винахідництва	67
Моя мама – оптимістка	70
Прислів'я моєї бабусі	74
Додаток. Прислів'я моєї бабусі Софії Микитівни Панасюк	77

Абу-Касимові капці Івана Франка в нашій родині та енергозбереження	79
Розповідь Тетяни Попової.....	81

Розділ 2.

Каразінська каплиця	87
«Виновник учреждения в России Министерства народного просвещения»	88
«Основатель Харьковского университета»	89
«Учредитель и правитель дел филотехнического общества»	89

«Помещик, поставивший первый крепостных людей на степень существ свободных»	90
«...Каковыми 40 лет спустя хотел их сделать Русский Царь Указом 1842 года Апреля 2 дня...»	91
«Водворитель цветущей торговли и благосостояния Граждан в городе Харькове»	91
«Естествоиспытатель, подавший первый мысль о возможности сделать из метеорологии науку точную, полезную для людей»	91
«Почетный член двух университетов Московского и Харьковского, член разных ученых обществ русских и иностранных»	93
«Статский советник и кавалер»	93
Філадельф	93
Каразін, пам'ятник і культурна революція	94
Каразін	94
Пам'ятник	95
Культурна революція	99
Подяка	100
Василь Назарович Каразін і Сковорода	101
Ясна блискавка	102
Молитва	104
Свято однієї родини	105
Каразины в Николаеве	108
Розділ 3.	
Мій Микола Миколайович. Одеський фриз, українська карта і оніксовий альбом	117
Картина	142
«На севере диком...»: Письмо счастья	143
Неизвестный каразин: Дневники памяти	147
Розділ 4.	
Вітаю вас, мої предки!.....	168
Родовід В. Н. Каразіна	169
Родовід І. Н. Каразіна	170
Бібліографія	172

ББК 63.3(4УКО) 5-8
УДК 94(477)(09)
Д11

Дешко Лариса Олегівна
автор

Основа. Каразіни
Збірка статей
Публіцистичне видання

Комп'ютерний набір Дешко Л.О.

Технічний редактор, макет Андрощук П. С.

Здано до набору 02.06.2013 р. Підп. до друку 26.03.2014 р.
Формат 60х84/8. Папір крейдований. Гарнітура Муслім.
Обл.-вид. арк. 15,26. Умовн. друк. арк. 19,40.
Вид. № 15. Тираж 120 прим.

Видавець Андрощук Павло Сергійович
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
серія ДК № 2605 від 11.09.2006 р.

Україна, 18002, м. Черкаси, а/с 506.
Тел.: +38/0472/377-105, +38/097/946-80-03.

ISBN 978-966-2092-14-1